

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
Издательство Тбилисского университета
Tbilisi University Press

Tbilisi I. Gavakhushvili State University

T i n a t i n B o l k v a d z e

**Poetic Parallelism in
“The Knight in Panther’s Skin”**

Tbilisi 1997

ი. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

თ ი ნ ა თ ი ნ ბ ო ლ ქ ვ ა ძ ე

პოეტური ჰარაღელიში

„ვეფხისტყაოსანში“

თბილისი 1997

Тбилисский государственный университет им. И. Джавахишвили

Т и н а т и н Б о л к в а д з е

**Поэтический параллелизм в
"Витязе в барсовой шкуре"**

Тбилиси 1997

რედაქტორები: პროფ. კ. დანელია
პროფ. გ. რამიშვილი
რეცენზენტები: პროფ. ი. კობალავა
დოც. ც. კიკვიძე
დოც. ა. არაბული

Редакторы: Проф. К. Данелия
Проф. Г. Рамншвили
Рецензенты: Проф. И Кобалава
Доц. Ц. Киквидзе
Доц. А. Арабули

Editors: Prof. K. Danelia
Prof. G. Ramishvili
Reviewers: Prof. I. Kobalava
Read Ts. Kikvidze
Read A. Arabuli

წიგნი თავისი თეორიული მიზანდასახულობითა და შინაარსით მხატვრული (სიტყვაკაზმული) ტექსტის ანალიზის ურთულეს ასპექტებს წარმოაჩენს და ლინგვისტიკისა და პოეტიკის სფეროთა შესაყარზე მდებარეობს. პრობლემა იმდენად ღრმა და მრავალმხომეველია, რომ ძნელია საკვლევი ამოცანის ზუსტი საზღვრების გამოკვეთა. იგი სწვდება უფროსთვის პრობლემატებს, თეორიულით დაწკებულს და ტექნოლოგიური თუ პრაქტიკული მთარგმნელობითი საკითხებით დამთავრებული.

ნამუშრობში ლინგვისტიკურია იმ ენობრივი საშუალებების, მოდელებისა და მექანიზმების კვლევა, რომელთა ცენტრალიზირება უკვე მხატვრულ ამოცანას ემსახურება და პოეტიკის სფეროს განეკუთვნება; ხოლო ტიპოლოგიური, უკეთ — უნივერსალური, ამ საფეხოში ის ჩანს, რომ პოეტური პარალელიზმის მოდელი საკმაოდ გავრცელებული საზოგადო კანონი ყოფილა სხვადასხვა ეპოქისა და სხვადასხვა ხალხის სიტყვაკაზმულ ხელოვნებაში. მათ შორის ქართულ კლასიკურ პოეზიაში.

წიგნი საინტერესო და სასარგებლო აღმოჩნდება ენათმეცნიერების, ლიტერატურათმცოდნეების, რუსთაველოლოგებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

Книга Т. Болквдзе — “Поэтический параллелизм в “Витязе в барсовой шкуре” — своей теоретической целенаправленностью и содержанием выполняет сложнейшие аспекты анализа художественного текста (язычной литературы) и находится на грани сфер поэтики и лингвистики. Проблема настолько глубокая и всеобъемлющая, что представляется довольно сложным установление точных границ исследуемого вопроса. Она охватывает широкий круг проблем, начиная с теоретических и кончая вопросами текстологии и практического перевода.

Лингвистический характер в работе носит анализ тех языковых возможностей, моделей и механизмов, функционирование которых уже решает задачи художественного порядка и принадлежит к сфере поэтики; а типологическим, лучше сказать, универсальным, в этой сфере является то, что модель поэтического параллелизма оказывается достаточно распространенным общим законом, в равной мере характерным для изящного искусства разных эпох и разных народов, в том числе для грузинской классической поэзии.

Книга окажется интересной и полезной для лингвистов, литературоведов, русистов, а также для широкого круга читателей.

The present book by Tinatin Bolkvadze “Poetic Parallelism in “The Knight in Panther’s Skin” by its theoretical purpose and contents demonstrates complex aspects of analysis of a literary text, and is in a bounding area between linguistics and poetics.

The problem is so complex that it is difficult to define precisely the outlines of the task under study. It involves broad problems ranging from theoretical questions to textual analysis and practical translation.

A study is made of linguistic means, models and mechanisms that serve the literary task, belonging to the sphere of poetics. The model of poetic parallelism grown into a rather widespread rule in the literary art of different periods and peoples, including Georgian classic poetry, seems to be of typological or universal nature.

The book will be interesting and useful for linguists, literary critics, Rustvelologists and other readers.

© თინათინ ბოლქვაძე

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1997

ბ 4601000000

606(ა6) — 97

წინასიტყვაობა

შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსნის“ პირველ გამომცემელსა და კომენტატორს ვახტანგ მეექვსეს უმთავრესად აინტერესებდა პოემის ზოგადი იდეა. იგი კვალდაკვალ მისდევდა შაირებს (ანუ სტროფებს) და მათ შენიშვნებს უკეთებდა. ვახტანგ მეექვსე ყურადღებას აქცევდა ცალკეულ სიტყვებსა და გამოთქმებს, ხსნიდა ძნელად გასაგებ ლექსიკურ ერთეულებს და ზშირად თავისი სიტყვით, მთლიანად ან ნაწილობრივ, გადმოგვცემდა სტროფის შინაარსს. (*შანიძე 1986 ა:14*). რასაკვირველია, მწიგნობარი მეფის ნაშრომი აკადემიური თვალსაზრისით უნაკლო არ იყო, მაგრამ მასში უკვე აშკარად ჩანდა თანამედროვე რუსთველოლოგიის ძირითადი მიმართულებანი:

1. ზოგადი იდეის კვლევა. რაც ამჟამად ნიშნავს პოემის ფაბულისა და სიუჟეტის, მისი მხატვრული სტრუქტურის სიმბოლურ და ალეგორიულ ინტერპრეტაციას; „ვეფხისტყაოსნის“ ტროპიკის, გმირთა სახეების ფუნქციათა შესწავლას, პოემის მითოსური არქეტიპის ძიებას, მსოფლიო ლიტერატურის სხვადასხვა ძეგლებთან ტიპოლოგიური კავშირების დადგენას (*გამსახურდია 1991: 5*).

2. პოემის ენის კვლევა, რაც გულისხმობს: ა) ერთი მხრივ, „ვეფხისტყაოსნის“ ენის შესწავლას ქართული ენის ისტორიის თვალსაზრისით და ბ) მეორე მხრივ, რუსთველის ენის პოეტურ თავისებურებათა კვლევას. ორივე შემთხვევაში, როგორც პრალის ლინგვისტური სკოლის წარმოდგენილი ი. მუკარუოვსკი იტყოდა, საუბარია, ერთსა და იმავე საკითხზე მხოლოდ ერთმანეთისაგან განსხვავებული თვალსაზრისით და პრობლემის სხვადასხვაგვარი გაშუქებით (*მუკარუოვსკი 1967: 406*).

მსოფლიო მნიშვნელობის ლიტერატურულ ქმნილებას ა. შანიძე პირველ ყოვლისა განიხილავდა როგორც ქართული ენის დოკუმენტს, რომელიც მაჩვენებელია გარკვეული ეტაპისა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიაში. იგი წერდა: „ვეფხისტყაოსანი“ მეტად საყურადღებოა როგორც ძეგლი, რომელშიც ერთმეორის გვერდით გვხვდება ძველი და ახალი ფორმები და ამის გამო ტიპური წარმომადგენელია საშუალო ქართულისა (*შანიძე 1986: 96*). მაგრამ აუცილებელი და არანაკლებ მნიშვნელოვანია რუსთველის ენის პოეტურ თავისებურებათა კვლევა. კ. დონდუას სწორი მითითებით, ბუნებრივია, რომ რუსთველის ენის ქვეშ ჩვენ გვესმის იმ თავისებურებათა მთელი კომპლექსი, რომელიც გამოარჩევს პოემას რუსთველის თანამედროვე ლიტერატურულ-

ლი ნაწარმოებებისაგან, ენობრივ საშუალებათა სიმდიდრე, რომელიც ატარებს ეპოქის ბეჭედს და მეტყველებს ქართული მხატვრული ლიტერატურის ენის სრულყოფაზე (დონდუა 1975: 255).

3. „ვეფხისტყაოსნის“ ენის კვლევა, როგორც ქართული სალიტერატურო ენის, ისე რუსთველისეული პოეტური თავისებურებების გამოვლენის თვალსაზრისით, უმჭიდროეს კავშირშია პოემის ტექსტის დადგენასთან, რომელიც კვლავ რჩება რუსთველილოლოგიის ძირითად პრობლემად. ნაწარმოების ტექსტის დადგენის მიზანია, საკმაოდ მივუახლოვდეთ იმ პოემას, რომელიც პოეტის ხელიდან გამოვიდა. სრული მიზნობა და ექვ-მიუტანლად ყველაფრის ისე აღდგენა, როგორც შოთას უნდა დაეწერა, მეტად ძნელია და თითქმის შეუძლებელიც, რადგან მოღწეული ხელნაწერები მე-17 საუკუნის იქით არ მიდის (შანიძე 1986: 94). რ. ერისთავი, ი. გოგებაშვილი და ი. მეუნარგია აღნიშნავენ: „შვიდ საუკუნეში, რომელიც გასულია რუსთველის დროებიდან, „ვეფხისტყაოსანი“ ბევრი გადაწერა-გადმოწერით, ჩამატებით, გამოკლებით ისე შეცვლილა, რომ გვერდია. რუსთველის გენიამ სამჯერ უარყოს პოემის ავტორობა. სანამ ერთი გამოცემა გაიყიდებოდას (ერისთავი, გოგებაშვილი, მეუნარგია, 1980: 5).

როგორც უკვე ითქვა, „ვეფხისტყაოსნის“ ენის კვლევა და პოემის ტექსტის დადგენა ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია. უფრო მეტიც, ისინი ერთმანეთს განაპირობებენ. ი. გიგინეიშვილი წერდა: სანამ პოემის ტექსტის დადგენის საქმე მოგვარებული არაა, მანამ ენობრივი თვალსაზრისით პოემის სრულსა და ამომწურავ დახასიათებას მრავალი სიძნელე ელოდება წინ. მეორე მხრივ, იმისათვის, რომ პოემის ტექსტის მეცნიერულად დადგენა მოხერხდეს, სრულიად აუცილებელია „ვეფხისტყაოსნის“ ენის ყველა ნიუანსის გათვალისწინება. თავად ი. გიგინეიშვილმა ის გამოსავალი ნახა, რომ კულტურულ-ისტორიული რეალიების გათვალისწინებით პოემის ენის ფილოლოგიურ ანალიზთან ერთად შეეცადა წინ წამოეწია ენათმეცნიერული საკითხები და პირველ მიზნად უშუალოდ თითოეული სტროფის გაგება დაისახა სხვა სტროფებთან ერთიანობაში (გიგინეიშვილი 1975: 6).

საერთოდ, „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დადგენისას თავიდანვე ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორგვარი მიმართულება. ორგვარი გზა ინტერპრეტაციისა: მწერლური და მეცნიერული. მწერლურმა ინტუიციამ მრავალი საკვანძო პრობლემა გადაწყვიტა, მრავალ ბუნდოვან საკითხს მოჰყვინა ნათელი, მაგრამ, ამავე დროს, მწერლური დაუდევრობა და მეცნიერული პედანტიზმი ხშირად ხელის შეშლელადაც გვევლინებოდა ტექსტოლოგიური პრობლემების გააზრების გზაზე. იშვიათია მკვლევარი, რომელსაც მშვიდობიანად ვაველოს ამ სცილასა და ქარიბდას შორის (გამსახურდია 1989: 394).

მიუხედავად გარკვეული სიძნელეებისა, პოემის ენის კვლევისა და ტექსტის დადგენის მიმართულებით რუსთველილოლოგთა მიერ მოპოვებული წარმატებანი საშუალებას იძლევა უფრო გლობალური თვალსაზრის-

სით მივუდევთ „ვეფხისტყაოსანს“, რ. იაკობსონის სიტყვებით რომ ვთქვათ, გამოვიყენოთ იგი საცდელ ველიად. საექსპერიმენტო სივრცედ. რასთა ვიკლიოთ ენის სხვადასხვა დონეთა როლი პოეზიაში. ამის გარეშე შეუძლებელია ენის ფუნქციონირების, მისი ისტორიის ბოლომდე გაგება: ხოლო მიღებულ ლინგვისტურ დასკვნებზე დაყრდნობით ხელი შეუწყობთ სერიოზული აღწერითი და ისტორიული პოეტიკის შექმნას.

პოეტიკისა და ენათმეცნიერების ცოცხალი კავშირის აუცილებლობა ყველაზე კარგად პოეტურ მოდელებზე დაკვირვებისას ვლინდება. ჩვენი ნაშრომის მიზანია პოეტური პარალელიზმის, როგორც სტროფის თემატურ-კომპოზიციური გამთლიანების საშუალების, კვლევა „ვეფხისტყაოსანში“. ეს პოეტური მოდელი, ერთი მხრივ, მოგვცემს რუსთაველის ენობრივი სპეციფიკის მექანიზმის ახსნას და, მეორე მხრივ, გამოავლენს ზოგადად ენის სხვადასხვა დონეზე მოქმედ კანონზომიერებებს. რ. იაკობსონი, რომელმაც პარალელიზმის, ისტორიულ პოეტიკაში ასე დიდ, ხნის მანძილზე შესწავლილი მოვლენის, პრინციპულად ახალი გაგება შემოგვთავაზა, სამართლიანად შენიშნავდა, რომ თანმიმდევრული პარალელიზმი გარდაუვლად ააქტიურებს ენის ყველა დონეს. მისი ძალით ფონემური და პროსოდიული განმასხვავებელი ნიშნები, მორფოლოგიური და სინტაქსური კატეგორიები და ფორმები, ლექსიკური ერთეულები და მათი მსგავსებისა და განსხვავების მიხედვით შექმნილი სემანტიკური კლასები იძენენ დამოუკიდებელ პოეტურ ღირებულებას, რაც მხოლოდ პარალელიური ტაეპებით როდია შემოფარგლული, არამედ მთელ კონტექსტზე ნაწილდება (იაკობსონი 1987: 122). „ვეფხისტყაოსნის“ სტროფის ვამაერთიანებე? ფაქტორებზე დაკვირვებამ ჩვენთვის ცხადი გახდა ამ უხეილულების მართებულობა.

* * *

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის 1962 წლის დადგენილებით შესაბამისად, ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით ორ ტომად უნდა გამოსულიყო „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტი ძირითადი ვარიანტებით, კომენტარებითა და ლექსიკონითურთ, გამოიკა მხოლოდ I ტომი 1966 წელს. მასში შევიდა ტექსტი და ვარიანტები, სტროფების სათვალავს, აგრეთვე ხელნაწერთა და სხვა გამოცემათა ჩვენებებსაც ამ წიგნში დათქმული ნიშნებისა და შემოკლებების მიხედვით ვიმოწმებთ. ფრჩხილებში ნაჩვენებია „ვეფხისტყაოსნის“ 1957 წლის გამოცემის სტროფული ნუმერაცია.

ენის პოეტური ფუნქციის შესახებ

უკვდავი აღმოჩნდა პირველი სანკრისტული პოეტიკის („kavyalankāra“-ს) ავტორის ბჰამაპას (VII ს.) განსაზღვრება: პოეზია — ეს ენაა. სწორედ ამ ფორმულამდე დადის ძველინდური პოეტური თეორია, რომელიც თავისი არსით ლინგვისტურია. სანკრისტული პოეტიკის ნებისმიერი კატეგორია პოეტურიცაა და ენობრივიც. უფრო ზუსტად, იგი პოეტურია იმის წყალობით, რომ ენას ეკთვნის და ენის თვისებიდან გამომდინარეობს (გრინცერი 1964: 53, 61). თანამედროვე პოეტიკამ და ლინგვისტიკამ კი რთული გზა განვლეს, სანამ მივიდოდნენ იმ დასკვნამდე, რომელზეც მრავალი საუკუნით ადრე იდგა სანკრისტული პოეტური თეორია.

მეოცე საუკუნეში ენათმეცნიერთა მიერ კარგა ხნის მანძილზე იგნორირებული იყო ენის პოეტური ფუნქცია. ლიტერატორებიც ვერ გვუბოდნენ და ეჭვის თვალით უყურებდნენ იმ ფაქტს, რომ ენათმეცნიერი პოეზიას იკვლევდა. პირველად ლინგვისტთა IX კონგრესზე იმუშავა სტილისტიკისა და პოეტიკის სპეციალურმა სექციამ. სწორედ აქ შენიშნა მახვილგონივრულად ემილ ბენვენისტმა, რომ დღეიდან ენათმეცნიერთა ყველა საზოგადოებისა და ჟურნალის სახელწოდებას უნდა დაემატოს „და პოეტიკაში“. როცა რ. იაკობსონი ამ კონგრესის მუშაობას აჯამებდა, თქვა: თანამედროვე ლინგვისტთა პოეტიკისადმი ცხოველი ინტერესის რაოდენობრივი გამოხატულებაა ის ფაქტი, რომ იმ აუდიტორიაში, სადაც პოეტიკის სექცია მუშაობდა, კიბეებზეც არ იყო არც ერთი თავისუფალი ადგილი... უფრო და უფრო ნათლად გაიპყრება, რომ თუ რომელიმე ენათმეცნიერს შეუძლია შემოიფარგლოს ენის იერარქიის გარკვეული საფეხურის კვლევით, ლინგვისტიკას მთლიანად არა აქვს უფლება გამოტოვოს ან გამოთიშოს რომელიმე საფეხური (იაკობსონი 1965: 583, 588). ცოტა ხნის შემდეგ კი იაკობსონი უკვე გადაჭრით ამბობდა: ის დრო, როცა ენათმეცნიერები და ლიტერატურათმცოდნეები აგდებულად უყურებდნენ პოეტიკის საკითხებს, აღარასოდეს მობრუნდება. ახლა ჩვენ კარგად გვესმის, რომ როგორც ენის პოეტური ფუნქციის უარყოფელი ლინგვისტი, ისე ლინგვისტური პრობლემებისადმი გულგრილი და ენათმეცნიერების მეთოდებში გაუთვითცნობიერებელი ლიტერატურათმცოდნე შეუწყნარებელი ანაქრონიზმია (იაკობსონი 1975: 228).

უმეტეს შემთხვევაში სალიტერატურო ენა ფონია პოეტური ენისათვის. ამას მათი ფუნქციური სხვაობა განაპირობებს. საპირისპიროდ სალიტერატურო ენისა, რომელსაც ძირითადად ავტომატიზაცია ახასიათებს, პოეტურ ენას მიზნად, უფრო მეტიც, თვითმიზნად აქვს ენობრივ ფორმათა აქტუალიზაცია. თუმცა, რასაკვირველია, ყველა კომპონენტის სრული და ერთობლივი აქტუალიზაცია შეუძლებელია, რადგან ეს მათ ერთ დონეზე დაყენებასა და ახალ ავტომატიზაციას გამოიწვევდა. აქტუალიზებულ და არააქტუალიზებულ კომპონენტთა დამოკიდებულება ქმნის ნაწარმოების სტრუქტურას (*მუკაროვსკი 1967: 409-413*).

სხვადასხვა მიმართულების სტილისტურ თეორიათა მიერ დიდი ხნის მანძილზე მუშავდებოდა შეხედულება, რომ პოეტური ენის მიზანი ენის ნორმათა დარღვევაა. აბსურდამდე მიყვანილი ასეთი კონცეფცია ქმნიდა მცდარ წარმოდგენას — თითქოს პოეტური ენა პოლარულად უპირისპირდება ყოველდღიურ ენას. მაგრამ ამ დასკვნის პრაქტიკული ღირებულება კარგად ჩანს თუნდაც იმ ფაქტიდან, რომ იგი პასუხს ვერ იძლევა უმთავრეს კითხვებზე: ენის ჩვეულებრივი „ნორმისაგან“ რითი განსხვავდება პოეტური ენის მიერ დარღვეული ნორმა? როგორ იგებს მკითხველი ტექსტს, მაშინ როცა ნორმიდან გადახრათა რაოდენობა ძალიან დიდია? როგორია ასეთი დარღვევების ლინგვისტური და არაღინგვისტური პარამეტრები? საეჭვო სტილისტურმა თეორიებმა სახელიც კი გაუტეხეს პოეზიის კვლევით დაინტერესებულ ენათმეცნიერებს. თანამედროვე პოეტი და კრიტიკოსი კ. სვასიანი წერს: „პოეზია ლინგვისტური კონტრახანდაა; ორიდან ერთი: ის ან ელვის სისწრაფით აღწევს სულში და არ ყვეს სულიერ საფუძვლებს, ან მას აკავებენ ლინგვისტურ-ლოგიურ საბაჟოში. დეტალურად ჩხრეკენ და ყოველ სიტყვაზე თავიანთ კვალს ტოვებენ: აქ „გადახრა“, იქ — „ძალადობა“, უფრო შორს — „პირობითობა“; სოსიურიანული პულველიზატორის მძლავრი ჭავლი დეზინფექციას უკეთებს მის ყოველ კუნჭულს. მორჩა! ახლა, გაუსნებოვანებული და მოთვინიერებული, „ნებისმიერობის“ პასპორტით, ის შედის სულებში და დისერტაციის წერის იმპულსს აღძრავს მათში“ (*სვასიანი 1983: 96*). აშკარაა, რომ ეს პოეტი ენათმეცნიერს ჟანდარმად მიიჩნევს, მაგრამ როგორც გ. მაჭავარიანი იტყოდა, ყველა ენათმეცნიერი „ჟანდარმი“ როდია!... სულ სხვაა პოზიცია თანამედროვე ლინგვისტური თეორიითა და კვლევის ზუსტი მეთოდებით აღჭურვილი ენათმეცნიერისა, რომელიც, როგორც ობიექტური მეცნიერების წარმომადგენელი, მიზნად ისახავს დეტალურად გამოიკვლიოს ენის ყველა ასპექტი. ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც თავს იჩენს „კონფლიქტი „გრამატიკოსის“ დოგმებსა და მწერლის საღ ენობრივ ინტუიციას შორის, თანამედროვე ენათმეცნიერება უთუოდ მწერლის მხარეს აღმოჩნდება (*მაჭავარიანი 1966: 130*).

ჩვენ უნდა ამოვიღოთ იქიდან, რომ ლინგვისტურ ფენომენს აქვს ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური ასპექტები. პოეზიის კვლევა გვამზე მუშაობას რომ არ დაემსგავსოს, პასუხი უნდა გაეცეს უმნიშვნელოვანეს კითხვას — რის წყალობით ხდება სამეტყველო ინფორმაცია

ხელოვნების ნაწარმოები? ამ კითხვის პასუხს ლინგვისტიკის გარდა მრავალი მეცნიერება ეძებს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ამ თვალსაზრისით სემიოტიკის, მასობრივი კომუნიკაციის თეორიისა და ზოგადი რიტორიკის წვლილი.

მეცნიერების სხვადასხვა დარგის ბოლოდროინდელი წარმომადგენლები მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ენა ღვას, ერთი მხრივ, ადამიანსა და გარესაყაროს შორის და, მეორე მხრივ, ადამიანსა და ადამიანის შემოქმედების პროდუქტს შორის.

ენა, თანამედროვე სემიოტიკის ტერმინოლოგიით, არის პირველადი მამოდელირებელი სისტემა, ხოლო ადამიანის მთელი დანარჩენი შემოქმედება, როგორცაა სიტყვიერი (პროზა, პოეზია, მითოლოგია და სხვა) და არასიტყვიერი ხელოვნება (ფერწერა, ქანდაკება, არქიტექტურა და სხვა), მეცნიერება და სხვა არის მეორადი მამოდელირებელი სისტემები¹ როგორც პირველადი, ისე მეორადი მამოდელირებელი სისტემები ადამიანის ტვინის მუშაობის შედეგია და სტრუქტურულ პრინციპზეა აგებული. რადგან მხატვრული ლიტერატურა, რომელსაც სემიოტიკა მეორად მამოდელირებელ სისტემას უწოდებს, ენაზე იქმნება, ბუნებრივად, მხატვრული ნაწარმოები უნდა ასახავდეს ენის სხვადასხვა დონეზე მოქმედ კანონზომიერებებს, რომელსაც შემოქმედი გრძნობს ინტუიტურად. ენის შეგრძნების მისთვის ბუნებით მონიჭებული უნარის საფუძველზე, რომლის შესწავლა და ახსნა მკვლევარის საქმეა (*ქანიშვილი 1978: 32*). ენათმეცნიერებაში შემუშავებული სტრუქტურული მეთოდი, კულტურის სემიოტიკის საშუალებით, ვრცელდება ლიტმცოდნეობაზე, როგორც ამერიკელმა მეცნიერმა ჰაროლდ უაითჰოლმა თქვა: „მსგავსად მათემატიკური ანალიზისა, რომელიც ფიზიკის საფუძველია, ლინგვისტური ანალიზი ზღვება საფუძველი ლიტმცოდნეობისა“ (*დამოწმებულია ლევის მიხედვით 1975: 276*).

მასობრივი კომუნიკაციის თეორია მხატვრულ ნაწარმოებს კომუნიკაციის ერთ-ერთ სახედ განიხილავს. როგორც ლევი წერდა, ეს არის პროცესი, რომელიც იწყება მწერლის მიერ ნაწარმოების შექმნით და მთავრდება მკითხველის მიერ ნაწარმოების კონკრეტიზაციით. ობიექტური რეალობის ელემენტებისა და სუბიექტური გამოცდილების საშუალებით (ინფორმაციის წყარო) ავტორი (გადამცემი) ირჩევს და გარდასახავს ელემენტებს (არჩევანი), რათა გამოხატოს ისინი ენით (კოდირება). ლიტერატურული ინფორმაციის ტექნიკური საშუალებაა (არხია) ნაწარმოების ტექსტი, რომელიც შედგება ასოებისაგან (სიგნალთა სისტემა). მკითხველი ამ სიგნალებს იღებს კითხვის პროცესში და უკეთებს მას ინტერპრეტაციას (*ლევი 1975: 279-280*). ძალზე ხშირია უარყოფითი დამოკიდებულება მასობრივი კომუნიკაციის თეორიის მიმართ,

¹ ეს ტერმინები შემუშავდა ტარტუს უნივერსიტეტის საზოგადო სკოლაში 1964 წელს. ამის შესახებ იხ. სარედაქციო წერილი, *Труды по знаковым системам Тартуского государственного университета*, II, Выпуск 181. Тарту, 1965, გვ. 6.

რომელიც პოეზიაში ყველაზე ძირითადის წაშლას ცდილობს. საერთოდ, ჩვენც ვიზიარებთ იმ აზრს, რომ მასობრივი კომუნიკაციის თეორეტიკოსთა ძირითადი ამოცანა — საზოგადოებრივი აზრის რეგულირება — არ არის მაინცდამაინც სასახელი საქმე, მაგრამ რადგან მათ ინტერესთა სფეროში ლიტერატურაც შედის, იგი უწყურადღებოდ არ უნდა დაეტოვოთ.

პოეტური ენას სწავლობს ზოგადი რიტორიკა, რომელმაც XX საუკუნის მეორე ნახევარში ახალი სიცოცხლე შეიძინა. ზოგადი რიტორიკის თეორეტიკოსები ცდილობენ ენათმეცნიერების, სემიოტიკის, მასობრივი კომუნიკაციის თეორიის, პოეტიკისა და ანტიკური რიტორიკის მონაპოვრებზე დაყრდნობით შექმნან ისეთი მოდელი, რომელიც ერთნაირად რელევანტური იქნება კომუნიკაციის განსხვავებული სახეებისათვის — პოეტური ენისა და კომერციული რეკლამისათვის, პოლიტიკური პროპაგანდისა და კინემატოგრაფიისათვის, დრამატული სპექტაკლისა და კომიქსისათვის. ასე გაიფართოვა რიტორიკამ ასპარეზი, რადგან მას აინტერესებს ენის პოეტური ფუნქცია არა მხოლოდ პოეზიაში, არამედ მის გარეთაც. რიტორიკის ბელგიელი თეორეტიკოსები, რომელთაც თავიანთ ერთობას ბერძნული სიტყვის *ῥητορικῆς*-ს პირველი ბგერის მიხედვით „რეტორიკა“ უწოდეს, რ. იაკობსონის მიერ შემუშავებული კომუნიკაციის აქტის ფუნქციითა სქემას იღებენ საფუძვლად.

რ. იაკობსონი კომუნიკაციის აქტში ექვს ფაქტორს გამოყოფს, რომელთაგან თითოეულს ენის გარკვეული ფუნქცია შეესაბამება.

კონტექსტი (რეჟერესიკია)

ადრესატი
(ექსტრინსიკული
ფუნქცია)

შეტყობისება (პოეტური ფუნქცია)

ადრესატი
(კოსმოტაქტური
ფუნქცია)

კონტაქტი (ფორმალური ფუნქცია)

კოდი (მეტალინგვისტიკური ფუნქცია)

ფაქტიურად ლევი და რ. იაკობსონი ერთსა და იმავე მოვლენას განსხვავებული ტერმინებით აღწერენ. როგორც სქემიდან ჩანს, ენის ესა თუ ის ფუნქცია კომუნიკაციის აქტის რომელიმე ფაქტორზეა ორიენტირებული. მიუხედავად ამისა, რ. იაკობსონი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ არ არსებობს ისეთი სამეტყველო აქტი, რომელიც მხოლოდ ერთ ფუნქციას ასრულებს. ინფორმაციები ერთმანეთისაგან განირჩევიან ფუნქცი-

¹ ლევის უნივერსიტეტის ექვსი პროფესორი — ვ. ედლინსი, ე. მ. კლიბკინსონი, ყ. მენგე, პ. ბილი და ა. ტრინონი — გააერთიანა, როგორც თავად აღნიშნავენ, მზავრებულ გამოქვეყნებებში ზერზების კლდეის სურვილმა, უიხლოეს დრომდე უარყოფილი იდენტური კოდირებით მოხალა შექცევების რიტორიკის დავალებში რ. იაკობსონის პირველმა ანუ ხა არისტოტელეს შემოტანისა ცხედების პრაქტიკული ღირებულება. სწორედ ამ ორი მეცნიერის პარაფრაზები შეიძლება პულვარდმა მკვლევარებმა სახელი „რეტორიკა“ დაადეს. მ. ბერძნული სიტყვას, მეტაბოლითაგან ყველაზე მსაშველოვანს, *ῥητορικῆς*-ს აღნიშნავს. აქაც და „შეძღვრეს“ ჩვენი ამ სახელით მოვისხეხებთ მათ.

ათა განსხვავებული იერარქიით (*იაკობსონი 1975: 189, 202*). სიტყვიერი ხელოვნებისათვის პოეტური ფუნქციაა ცენტრალური. თუმცა, როგორც რ. იაკობსონი წერს, პოეზიის დაყვანა მხოლოდ პოეტურ ფუნქციაზე საშუაში გაუბრალოებაა, რადგან მას სხვა ფუნქციებიც აქვს. მაგრამ ისინი მეორეული, დამატებითია. სხვა შემთხვევებში კი პოეტური ფუნქციაა მეორეული.

ლუქეს (ბელგია) უნივერსიტეტის პროფესორებმა სახელი შეუცვალეს ენის პოეტურ ფუნქციას და მას რიტორიკული ფუნქცია უწოდეს. ბელგიელი მეცნიერები გვთავაზობენ ფუნქციათა ისეთ იერარქიას, რომელშიც წამყვანი როლი ექნება შეტყობინებას და მის შესაბამის რიტორიულ ფუნქციას (*კვუფი μ 1986: 55*). ამ ნაბიჯის შედეგები, თეორიული თვალსაზრისით, მეტად მნიშვნელოვანია — ენის რიტორიკული ფუნქცია სხვა ფუნქციებთან მიმართებით ხდება ტრანსცენდენტური, რაც საშუალებას იძლევა შესწავლილ იქნეს ეს ფუნქცია ნებისმიერი ტიპის ვერბალურ კომუნიკაციაში, ხოლო სემიოტიკური მიდგომით, არა-ვერბალურ კომუნიკაციურ სისტემებშიც.

ენობრივი მასალის გავლენა პოეტურ ფორმაზე უეჭველია. სოლ საპორტა ენასა და პოეზიას შორის მიმართებას საფუძვლიანად ადარებდა ცეცხლისა და ღუმელის დამოკიდებულებას (*საპორტა 1980: 100*). მაგალითად, პოეზიის უძირითადესი ნიშანი — მისი ფონეტიკური ორგანიზებულიობა უმჭიდროეს კავშირშია მოცემული ენის ფონოლოგიურ სტრუქტურასთან. აქედან გამომდინარე, სხვადასხვა ენაში პოეზიის ფონეტიკური ორგანიზაციის სხვადასხვა საშუალება არსებობს (*იაკობსონი 1987a: 24*). ლექსის რითმის სტრუქტურა ენის ფონეტიკური მხარის გარდა, კავშირშია აგრეთვე სიტყვის ფლექსიურ და დერივაციულ ცვალებასთან. მრავალ ენაში სიტყვაწარმოების აფიქსები და პარადიგმატული დაბოლოებანი გავლენას ახდენენ რითმაზე. მაგრამ სტროფის გამაერთიანებელი ფაქტორებიდან ყველაზე საინტერესო შედეგებს მაინც პოეტური მოდელების კვლევა იძლევა, რადგან ენის ყველა დონეზე მოქმედი კავშირი აღსანიშნავია და აღმნიშვნელს შორის ლექსში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს.

ყოველ ენობრივ ნიშანში ვანიჩრევა ორი სახის ოპერაცია. ალტერნატივითა შორის არჩევანი შესაძლებელს ხდის ალტერნატივა შეიცვალოს, ერთი თვალსაზრისით, ეკვივალენტური და მეორე მხრივ, მისგან განსხვავებული ალტერნატივით. ამიტომ სელექცია და სუბსტიტუცია ერთი ოპერაციის ორი მხარეა. ისინი მართავენ ერთეულებს, რომლებიც კოდშია გაერთიანებული, მაგრამ არაა მოცემული შეტყობინებაში. რადგან ნებისმიერი ლინგვისტური ნიშანი გამოდის კონტექსტის როლში უფრო მარტივი ერთეულებისათვის და იმავდროულად თვით პოულობს საკუთარ კონტექსტს უფრო რთული ენობრივი ნიშნის შემადგენლობაში, ამიტომ კომბინაციის შემთხვევაში ერთეულები ერთიანდებიან კოდსა და შეტყობინებაში, ან მხოლოდ რეალურ შეტყობინებაში (*იაკობსონი 1990: 114*).

პოეტური ფუნქცია ორიენტირებულია შეტყობინებაზე. იგი რეალიზდება „სელექციის ღერძის კომბინაციის ღერძზე პროეცირებით“. ანუ სელექციის კანონების სინტაგმატურ სიბრტყეზე გადატანით. ამის შედეგად მოქმედებას იწყებს ეკვივალენტობისა და პარალელიზმის პრინციპი, რომლის კვლევა მაღლიან მასალას იძლევა პოეზიის ენისა და საერთოდ ენის შესასწავლად (*იაკობსონი 1975: 204; 1987: 99*).

ეს პოეტური მოდელი ფართოდაა გავრცელებული სხვადასხვა დროის, სხვადასხვა ხალხისა და სხვადასხვა სახის პოეზიაში (ამის შესახებ იხ. დანართი). როგორც ჭერალდ მენლი ჰოპკინსი წერდა, თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ პოეზიის ტექნიკური მხარე, მთელი მისი ტექნიკა პარალელიზმის პრიციპზე დაიყვანება. პოეზიის სტრუქტურა — ეს განუწყვეტელი პარალელიზმია — ძველბერძნული პოეზიიდან და საეკლესიო მუსიკის ანტიფონებიდან დაწყებული, ძველბერძნული, იტალიური და ინგლისური ლექსის ბრწყინვალეობით დამთავრებული. პარალელიზმი აშკარად გამოიხატება ლექსის რიტმში (მარცვალთა გარკვეული თანმიმდევრობის გამეორება), ალიტერაციებში, ასონანსებსა და რითმაში. თუ მხედველობაში მივიღებთ ტენდენციას და არა ფაქტს, — წერს ჰოპკინსი, — შეიძლება იმის მტკიცება, რომ რაც უფრო მკვეთრად გამოიხატული პარალელიზმი ლექსის ფორმალურ სტრუქტურაში, მით უფრო აშკარა იქნება იგი სიტყვებსა და აზრებში. განსაკუთრებით ეფექტურია პარალელიზმის ისეთი სახეები, რომლებიც საგანთა მსგავსებას (მაგალითად, მეტაფორა, შედარება) ან მათ განსხვავებულობას (მაგალითად, ანტითეზა, კონტრასტი) ეფუძნება (*ჰოპკინსი 1959*).

* * *

„ვეფხისტყაოსნის“ სტროფის ფორმალურ სტრუქტურაზე დაკვირვება ნათელყოფს, რომ იგი პარალელიზმის პრინციპზეა აგებული. რუსთველის პოემის სტროფი შედგება ოთხი კარედის ან სტრიქონისაგან, რომელთაც აერთიანებს რითმა. კარედში თექვსმეტი მარცვალია და მისი სტრუქტურა დიქტომიური ხასიათისაა — იყოფა ორ თანაბარ ნაწილად. ორ ნახევარკარედად მთავარი ცეზურით მათ შორის, რვა-რვა მარცვლით თითოეულში. ნახევარკარედიც დიქტომიურ პრინციპზეა აგებული: იგი გაყოფილია ორ სეგმენტად ისე, რომ სტრიქონის ფარგლებში ოთხი სეგმენტია (ორ-ორი სეგმენტი ყოველ ნახევარკარედში). დიქტომია, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ კარედის სეგმენტაციაშია გატარებული, თავს იჩენს რითმაშიც. სიმეტრიული (ოთხმარცვლედად დაყოფილი) და ასიმეტრიული (სამ და ხუთმარცვლედად დაყოფილი) ტაქტებისაგან შემდგარი სტროფები ერთმანეთს რითმის თვალსაზრისითაც უპირისპირდება. მაღალ შაირში (იგივე სიმეტრიული) ორმარცვლიანი რითმა გვაქვს, დაბალ შაირში (იგივე ასიმეტრიული) კი — სამმარცვლიანი (*წერეთელი 1973: 9-10, 55*).

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ რითმის სტრუქტურაზე ენის ფონეტიკური მხარის გარდა გავლენას ახდენს სიტყვაწარმოებისა და წარმოქმნის

თავისებურებანიც. ეს გავლენა იმდენად დიდია, რომ ზოგჯერ გრამატიკული რითმები ბანალური ხდება. ამ ფაქტის გააზრების შედეგად პოეტური სკოლები და მთელი ეპოქები ცდილობენ შექმნან ლექსის დაბოლოებათა ისეთი ფიზიოლოგიური პარალელიზმი, რომელიც არ იქნება დამოკიდებული გრამატიკულ პარალელიზმზე (იაკობსონი 1957 ა: 28).

რითმისთვის რუსთველი იყენებს მეტყველების ყველა ნაწილს, ნაწილაკებსა და შორისდებულსაც კი. ვ. წერეთლის დაკვირვებით, საერთო ტენდენცია ისეთია, რომ პოეტი ცდილობს უმეტესად სხვადასხვა მორფოლოგიური კატეგორიების ელემენტები შერითმოს ერთმანეთთან. მაგალითად: სახელი ზმნასთან, რიცხვითი სახელი მასდართან და სხვა. ასეთი სხვადასხვა ხასიათის მორფემათა მოულოდნელი შერითვით პოეტი იშვიათ ეფექტს აღწევს. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ საკუთრივ გრამატიკული რითმები, ე. ი. ისეთი რითმები, რომლებიც მხოლოდ მორფოლოგიური ელემენტების საშუალებითაა ნაწარმოები, რაც ისე გავრცელებული იყო იმ დროს მთელი რიგი ხალხების პოეზიაში, რუსთველთან ძალიან იშვიათია (წერეთელი 1973: 80-81).

მაშასადამე, „ვეფხისტყაოსნის“ სტროფის ფონეტიკური ორგანიზაცია აშკარად პარალელიზმის პრიციპს ეფუძნება. ჩვენი ნაშრომის მიზანია იმის ჩვენება, რომ რუსთველის სტროფის სემანტიკური და აზრობრივი ორგანიზაციაც ამ პოეტური მოდელის — პარალელიზმის შედეგია. თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ ფონეტიკური ორგანიზაციის პირველადობა. პოეტი ტაეპთა სემანტიკური და აზრობრივი მოწესრიგებისას ანგარიშს უწევს კარედის სეგმენტაციის ის პრინციპებს, რომლებზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

საკითხის შესწავლის ისტორიისათვის

პარალელიზმის სხვადასხვა სახე „ვეფხისტყაოსანში“ დიდი ხანია მეცნიერთა ყურადღებას იპყრობს. თუმცა ამთავითვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბევრი მეცლევარი ისე ახასიათებდა რუსთველის პოემის ამ თავისებურებას, რომ მას პარალელიზმად არ გაიაზრებდა.

მარი ბროსე „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი აკადემიური გამოცემის (1841 წ.) წინასიტყვაობაში ვერ მალავდა აღფრთოვანებას შოთა რუსთველის ზღაპრის ტურფა თხზულების, შაირების კეთილზმოვნების, ენამკვეთების, აზრების მშვენიერი წყობისა და ჭეშმარიტების მაღალფილოსოფიური მხატვრობის გამო, მაგრამ აღნიშნავდა ქართული ეპოსის „ნაკლსაც“. „მრავალჯერ რიფმისათვის განამეორებს ერთის აზრის მნიშვნელთ სიტყვებთა და ამგვარი გაგრძელება შაირებისა უშესაბამოა, მაგალითად:

მუნ ვაჟარმან ოქროს ფასად ცხენი მიჰხცა, არ უძღვნა

იგი შეება საუკუნო ცხადად ჰმოვებს, არ მოცნებს

...აქებღებს, არ აძაგებღებს.

მარი ბროსეს აზრით, „ესევეითარი განმეორება არა მხოლოდ რიტორიკისა წინააღმდეგია და თვითცა მარტივის თხზულების კანონთა. ჩვენი უმთავრესი მოშაირე სახელად ბოელო სწერს, რომ რიფმა მსახურია და მწერალმა არასდროს მას თავი არ უნდა ამონოსო. ამ ნაკლულევანობის გარდა რუსთველის ლექსებისა სხვათა თვალი არ შემისწვრია (ბროსე 1979: 74-78), — წერს ფრანგი მეცნიერი. მარი ბროსეს ნააზრევთან დაკავშირებით აღექსანდრე ბარამიძე სამართლიანად შენიშნავდა: კონტრასტული პარალელიზმის ხერხი იმდენად თავისებურია და უჩვეულო, რომ მისი რაობა ვერ გაიგო ევროპული კულტურის წარმომადგენელმა, ისეთმა მეცნიერმა, როგორიც იყო აკადემიკოსი ბროსე. მან სწორედ პროზაულად დაახურდა რუსთველის სიტყვის ეს იშვიათი პოეტური თავისებურება (რაც მის ღირსებას შეადგენს) და კონტრასტული პარალელიზმის გზით მიღებული მხატვრული გამეორება გაუმართლებელ ტავტალოზიად ჩათვალა (ბარამიძე 1951: 227). დავით ჩუბინაშვილიც თვლიდა, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ მსგავსი მნიშვნელობის სიტყვათა განმეორება რითმისათვის ხდებოდა, რის გამოც, მისი ფიქრით, რუსთველი პლეონაზმის ტყვეობაში ექცეოდა (ჩუბინაშვილი 1942: 126).

აღექსანდრე სარაჯიშვილი ასეთ ფაქტებს სტროფის სიყალბის ნიშნად მიიჩნევდა (მან შექმნა ექვსასამდე გვერდიანი შრომა — „ვეფხისტყაოსნის“ ყალბი ადგილები“, რომელიც 94 თავად არის დაყოფილი და 1895-1901 წლებში 50 წერილად გამოსცა. ამ გამოკვლევის

თავები იბეჭდებოდა ჟურნალ „მოამბეში“). „რომელიმე ნათქვამი ჩრდილში განგებ მიტოვებული სურათის პერსპექტივის დასაცველად, მწიგნობარს თვალში არ მოსდის, ეშში შედის და საგანგებო ყურადღების ღირსი ჰგონია. — შეთხზავს ესრეთ მთელ ხანას და ტექსტში ჩაურთობს. რას დასდევს. თუ ანკარა წყარო მოთხრობისა აიძვრა (*სარაჯიშვილი 1895: 7*). — წერს მკვლევარი. ამის შემდეგ იგი დაწვრილებით მიმოიხილავს „ვეფხისტყაოსნის“ იმ სტროფებს, რომლებიც მას ნაყალბევად მიაჩნია და მრავალ მიუღებელ, ამჟამად უარყოფილ თვალსაზრისს გამოთქვამს. აი, რამდენიმე მათგანი: „რა განსხვავება აქვს სულით ტანჯვის გამოხატვაში მეტაფორას „ლაზვარსა მიძა“ და „დანასა მახია“? რა თქმა უნდა, რომ ორივე ერთია და „დანაზედ ზევა“ აქ მხოლოდ მაჯამისთვის არის მიმატებული... ამგვარივე პლეონაზმს ვაწყდებით მეორე ლექსში: „გულ-ამოსკენით, ოხვრა-სულთქმით, მიჰხრის ტანსა, მიაწარებს“. — ამოდენა მრავალსიტყვაობა და იმის სათქმელად, რომ ავთანდილი ოხვრით მიდისო! შესანიშნავია ამ ლექსში ყალბის-მქმნელის გამოგონილი გრამატიკული ფორმა: „მიაწარებს“, — ზმნა „რება“-ს მისმული აქვს ორი სუფიქსი: „მი“ და „წა“, რომელნიც მოქმედების ერთსა და იმავე მიმართულებას ნიშნავენ. თქვენ წარმოიდგინეთ, მკითხველო, ჩვენმა პოეტებმა რომ ამისთანა სიტყვის წარმოება რუსთველისეულად მიიჩნიონ და მისი წაბაძვით ესეთი სიტყვები გვიძღვნან: მია-წა-თრევს, მია-წა-რბენს და სხვა, — ხომ სიმაართლე ექნებათ? „ვეფხისტყაოსანში“ ესე სწერიო!... ბოლოს ავთანდილის კმუნვით გულ-ნატყენი ყალბის-მქმნელი სოფელს დაემდურება: „ვაჟ, საწუთრო, ბოლო თავსა ასუღარებს, აზეწარებს (!)“! მიჯნურნი ერთმანეთს თავიანთ ნებით მოშორდნენ და ამისთვის კაცმა მთელს ქვეყანას სუღარა შემოსოს და ზეწარი... ზეწარი აქ რა გამოსაყენია, — ეგ ყალბის-მქმნელმა იცის!“ (*სარაჯიშვილი 1897: 7-10*). — ამ ვრცელი ამონარიდიდან ნათლად ჩანს, მკვლევარი რომ ბევრ რუსთველისეულ სტროფს ინტერპოლატორთა ნახელავად თვლიდა. სამწუხაროდ, სარაჯიშვილის კვლევას ჰქონდა წმინდა სუბიექტური და არამეცნიერული ხასიათი. ფაქტიურად, რუსთველის ენა მისთვის გაუგებარი და მიუწვდომელი აღმოჩნდა, რის გამოც მან პოემის საუკეთესო სტროფები ნაყალბევად მიიჩნია. ა. გაწერელია სამართლიანად შენიშნავდა: მეტაფორების კონტექსტიდან იზოლირებულად განხილვის კარგ მაგალითს გვაწვდის ალ. სარაჯიშვილი... იგი აკრიტიკებს პოემის სტროფებსა და ცალკეულ თავებს იქ, სადაც საგნებსა და მოვლენებს შორის ზოგჯერ ლოგიკური კავშირი არ არსებობს; თითქოს ხელოვნება არ ლატობდეს მოვლენის ბუნებრივ წესრიგს! (*გაწერელია 1948: 27*).

ნიკო მარმა პირველმა უწოდა ამ პოეტურ თავისებურებას პარალელიზმი, თუმცა მისი აზრი ამ მოვლენის შესახებ წინააღმდეგობრივი იყო. იგი მას ხან ხალხური პოეზიიდან მიმდინარედ სახავდა, ხან კი — გაუაზრებელ რიტორიკულ ფიგურად. ნ. მარი წერდა: თუ პარალელიზმები „ვეფხისტყაოსანში“ მიჩნეული იქნება სტილისტურ ხერხად, მაშინ უნდა ვთქვათ, რომ მათ შინაარსში არაფერი შეაქვთ და

ვაუგებარი უნებლიე გავრცობაა, ან რითმისა და ზომის ინტერესებით გამოწვეული მეტყველების იძულებითი გაწევა. თუმცა ასეთ ახსნას ვერ დავუშვებთ, რადგან ქართული სიტყვის უდიდესი ხელოვანი აზრის მოკლედ და ამომწურავად გამოხატვასა და ლექსის მართვაში არ იყო ისეთი უმწეო, რომ მსგავსი გამეორებებისათვის მიემართა... შოთა, როგორც პოეტი, ვერ დაუშვებდა ასეთ ტავტოლოგიურ პარალელიზმებს იმიტომაც, რომ ისინი ეწინააღმდეგებიან პოეტური მეტყველების მისეულ განსაზღვრებას (*მარი 1917: 482-486*). ნ. მარი იმორწმუნეს ტაეპს პროლოგიდან, რომელშიც საუბარია სტილის ლაპიდარობაზე — „გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის, შაირია ამაღ კარგი“.

მეცნიერის აზრით, პარალელიზმი პოეტური ფიგურაა და იგი შეიძლება ახასიათებდეს შოთა რუსთველს, როგორც პოეტს, ინდივიდუალურად. მას განსაკუთრებით უყვარს უარყოფითი პარალელიზმი. ასეთი შემთხვევაში ერთი აზრი ან ცნება გადმოიცემა ორი წევრით, რომელთაგან ერთი აგებულია უარყოფითად; მაგალითად:

მის მოყვარისა მოშორება კულა აბინდებს, არ ადილებს 695,4
მაგრა ახლავს გონებითა საყუარელსა, არ მოხწყდები 699,1
ნაქუთად კარგი, შევ-გურემანი, პირმხუქანო, არ პირგმელი 1055,2

დადებითი პარალელიზმის მარისეული მაგალითებია:

არ-სიწყნარე გინებისა მოძულოს, მოძაგოს 212,4
ქალსა ყმაჲან მოუსმინა, დამორჩილდა, დართო ნება 257,1
მერმე ავდეგ წამოსაელად ტირილით და ცრემლითა დენით 403,3

როგორც უარყოფით, ისე დადებით პარალელიზმს ნ. მარი მიიჩნევს ქართული ხალხური პოეზიიდან შეთვისებულ ფიგურად (*მარი 1917: 482*). მან „ეფენისტყაოსანში“ გამოყო ფრაზული პარალელიზმის შემთხვევებიც, მაგალითად: მას ზენაარსა არ ვაგებ, მას ფიცსა არ ვყრუები (*მარი 1917: 484*).

ნიკო მარს განსაკუთრებით აინტერესებდა უცხო სიტყვის შემცველი სინონიმური რიგი, რომელსაც მკვლევარი ერთი ცნების ნოვატორულ გამოხატვას უწოდებდა:

მუტრბობა და მომღერალთა მოყუარული, ლუნის-მსმელი 1055,3
თქუენვე განაჲ მზიარულნი დიდებით და დავლა-მრავლად 777,3
ვინცა მიჰურტდეს, ბნდებოდეს, — მართალ არს, არ კატბანო

ყველა მაგალითში (და ასეთი პოემაში ძალიან ბევრია) ერთი ცნება გამოიხატება ორი შინაარსობრივად თანასწორი სიტყვით, რომელთაგან, როგორც ნ. მარი ამბობდა, ერთი მუსულმანური სიტყვაა (მუტრიბი, დავლა, კატბანი). ამას მეცნიერი პოეტის ენობრივი ფსიქოლოგიის გამოვლენად მიიჩნევდა (*მარი 1917: 484, 483*). უცხო სიტყვის შემცველ სინონიმურ წყვილებს ჩვენ სპეციალურად განვიხილავთ შესაბამის პარაგრაფში, სადაც დაწვრილებით ვეხებით ამ მოვლენის შესახებ არსებულ მოსაზრებებს.

ქართული პოემის ამ პოეტურმა მოდელმა დააინტერესა ვ. შიშ-მარიოვი, რომელიც სპეციალურად სწავლობდა პარალელიზმს და ჩვე-

ნი საუკუნის დასაწყისში გამოკვლევაც დაწერა ამ საკითხზე (*შეშპარიოვი 1901: 278-287*). „ენიმეის მოამბის“ III ტომში გამოქვეყნდა მისი წერილი — „შოთა რუსთველი (რამდენიმე პარალელი და ანალოგია)“. რომელშიც მიაქცია ყურადღება ასეთ ფორმულებს:

მაგრა ახლავს საყვარელსა გონებათა, არ მოსწყდებოხ;
მერმე ავდექ წამოსავლად ტირილით და ცრემლთა დენით.

ჩვენს წინაშეა პარალელიზმი, — წერდა ვ. შეშპარიოვი, — რომელიც სხვადასხვა ხალხის პოეზიაში გვხვდება და რომელსაც მე თავის დროზე განმარტავდი როგორც ქორეული პარალელიზმის გადმონაშთს. შოთასთან პარალელის მეორე წვერი ხშირად უარყოფით ფორმას იღებს, რასაც ჩვენ ხალხურ პოეზიაშიც ვხვდებით, მაგრამ ამ ხერხისადმი პრედილექცია პოეტისა, უექველია. სტილის ინდივიდუალურ ხერხს ამჟღავნებს (*შეშპარიოვი 1938: 236*).

პარალელიზმის სხვადასხვა სახით „ვეფხისტყაოსანში“ დაინტერესებული იყო კ. დონდუა. მისი ნაშრომი „*Мысли Русабили*“, სადაც მკვლევარი ამ საკითხს ეხება, პირველად მხოლოდ 1975 წელს გამოქვეყნდა. კ. დონდუა იწყებს მარი ბროსეს შენიშვნებით, რომელიც მან გააკეთა პოემის პირველი აკადემიური გამოცემის წინასიტყვაობაში. შემდეგ იგი საუბრობს ნ. მარის ნააზრევზე. მისი ფიქრით, ორენოვანი ფორმულები ე.წ. დადებითი და უარყოფითი პარალელიზმი, ერთი მხრივ, და უცხო სიტყვის შემცველი სინონიმურ ერთეულთა რიგი, მეორე მხრივ, თავისი წარმოშობით სტილისტურად მონათესავე მოვლენებად ვერ განიხილებიან. კ. დონდუას არ მოსწონს ტერმინი „უარყოფითი პარალელიზმი“. ასეთ შემთხვევაში დადებითი ფორმულა უარყოფითს კი არ უპირისპირდება, არმედ დადებითი და უარყოფითი ფორმულები ერთად უწყობენ ხელს რომელიმე აზრის ან სახის ნათლად გადმოცემას. სწორედ ამის გამო, — წერს მკვლევარი, — ჩვენ ვერ მივიჩნევთ რუსთველის სტილისტურ პარალელიზმს „პოეტურ ფიგურად“. ასეთი პარალელიზმები მხოლოდ ხალხური პოეზიის მონაპოვარი როდია, მას იყენებს (განსაკუთრებით დადებით ფორმულებს) პროზაული მეტყველებაც. მაგრამ რუსთველმა პარალელიზმი გამოიყენა გარკვეულ მანერად. იგი აზრის გამოხატვის განსაკუთრებულ ხერხად იქცა. საერთოდ კი, ასეთი პარალელიზმები „ნორმალური დოზით“ ახასიათებს ქართულ ენასა და მის ყველა დიალექტს (*დონდუა 1975: 276*). „ამირან-დარეჯანიანში“ არის ფრაზა, რომელიც გვაგონებს რუსთველის ორწევროვან ფორმულას ერთი უარყოფითი წვერით: იყო დახტურად, არ მიტეუა (შდრ. რუსთველის: მერმე ჩემი მიწური ხარ, დახტურაა, არ ნაჭორად 130,3; ვინცა მივგრტდის, ბნდებოდის. — მართალ არხ, არ კატანაან). განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ის ფაქტი, რომ მსგავსი უარყოფითი პარალელიზმები უხვადაა სომხურ ლიტერატურულ ძეგლებში, მაგალითად, შაპუხ ბაგრატიონის „ისტორიებში“ (*დონდუა 1975: 279-280*). აშკარაა, კ. დონდუა პარალელიზმის სხვადასხვა სახეს ზოგადად ენის მახასიათებლად მიიჩნევს და

თვლის, რომ რუსთველმა იგი უკიდურესობამდე განავითარა და მანერად აქცია.

ალ. ბარამიძე პარალელიზმს „ვეფხისტყაოსნის“ სტილის ნიშანდობლივად დამახასიათებელ მხარედ მიიჩნევს და განარჩევს მის ორ ტიპს: დადებითსა და კონტრასტულს. დადებითი პარალელიზმის მაგალითებია:

არ სიწყნარე გონებისა მოიძულოს, მოიძაგოს 215,4
ამად დაუკუნდა ტარიელ დამწვარი, დააღებული 303,1
შენი ქალი არად მინდა, გაათხოვე, გამარიდე 566,1
ნუ მაცოცხლებ, ნუ დამარჩენ, შემთხვეწე, შემობრალე 571,3
თანა უმათა წამოგატან, იმხახურონ, იახლენი 1018,2

კონტრასტული პარალელიზმი:

მერმე ჩემი მიყნური ხარ, დახტურია, არ ნაჭორად 130,3
უშამან ლთხობა: მომისმინე, მართლად გითხრობ, არა ჭრელად 162,1
მის მოუყრისა მოშორება კლა აბინდებს, არ ადოიდებს 713,4
იგი ნაღი მეგობრეთა მახ დღე ნახეს, არ ახვალეს 1053,1
ჩამოგპურე მრავალკეცი სტავრა მძიმე, არ ხუბუქი 1143,1

ალ. ბარამიძე წერს: კონტრასტული პარალელიზმის ხვედრითი წონა პოემისათვის გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია. აღსანიშნავია, რომ კონტრასტული პარალელიზმი შედარებით იშვიათი მოვლენაა ლიტერატურაში, დადებითი პარალელიზმის მაგალითები კი ყველა მწერალთან მოიპოვება... ზოგჯერ პარალელიზმსა და განმეორებას შორის იგივეობის ნიშანიც დაისმება — სიტყვები პარალელურ ფორმებში, პარალელური შინაარსისა და პარალელური აზრის გამომხატველი (ბარამიძე 1951: 229). აქ სწორად არ არის წარმოდგენილი მიმართება გამეორებას, ჩამოთვლასა და პარალელიზმს შორის. პარალელიზმი — როგორც პოეტური მოდელი, მრავალი სახისაა. ჯერ კიდევ მეცხრე საუკუნეში ჩინელი კუაიეს მიერ შედგენილ კომპილაციური ხასიათის ტარქტატში Bunkyō hifuron (ავტორი ეყრდნობოდა უფრო ადრინდელ ჩინელ პოეტიკოსთა შრომებს) ჩამოთვლილია პარალელიზმის ოცდაცხრა სახეობა. რომელთა შორისაა გამეორება და ჩამოთვლა (ამის შესახებ დაწერილებით იხ. პაითაუერი 1959). ასე რომ, პარალელიზმი არსებითად ჩამოთვლა და განმეორება არ არის, არც გამეორებასა და პარალელიზმს შორის დაისმის იგივეობის ნიშანი, გამეორება და ჩამოთვლა პარალელიზმის სახეებია.

ამ პოეტურ მოდელს „ვეფხისტყაოსანში“ ყურადღება მიაქცია ვუკოლ ბერიძემ. იგი წერს: ცნობილია შოთას პარალელიზმები, რომლითაც ერთი აზრი ორი მხატვრული საშუალებით — სინონიმურად იშლება. პოეტი ამ ხერხს მაშინ მიმართავს ხოლმე, როდესაც უნდა ზაზი გაუსვას რაიმე ფაქტს, რაიმე აზრი გააძლიეროს.

ჩემ წილ დაგაგდებ პატრონად, თავადად ჩემთა სპათასა 154
უოელი პირი ქვეყანისა მოვლო, ხრულად მოიარა 182
ჩემი ლხინია ხიკვდილი, გაყრა ხორცთა და ხულისა 2/4
ცხკრად აუღებ, შეყვარებ, რა გათენდა ღამე დილად 561

და სხვა მრავლის უმრავლესი. აქ ყველგან ერთი აზრი ორი მხატვრული სახითაა წარმოდგენილი (ბერიძე 1961: 229). „ვეფხისტყაოსნის კომენტარებში“ კი ვ. ბერიძე კონტრასტულ პარალელიზმზეც მიუთითებს: ერთი და იგივე ფაქტი შოთას ხშირად გადმოცემული აქვს ორი გზით. ორი მხატვრული საშუალებით ერთი და იმავე სტრიქონის ფარგლებში. ამასთანავე, ხშირად სტრიქონის ერთ ნახევარში ფაქტს გადმოგვცემს დადებითი კონსტრუქციით, ხოლო მეორეში — უარყოფითი კონსტრუქციით. ამგვარი პარალელიზმის მაგალითი „ვეფხისტყაოსანში“ უამრავია:

ვეფლაკაი გაიყარა, ქალაბი ჩანს არ დაჭრილი 101.3

პარალელიზმია: პირველი ნახევრის ვეფლაკაის შეესატყვისება მეორე ნახევრის ქალაბი, ხოლო გაიყარა-ს — არ დაჭრილი... ასეთივე მდგომარეობაა ამ ტაპშიც: ესე მიჩნს დიდად სახელად, თავი არ გამიქიქაა. აქაც: ესე მიჩნს დიდად სახელად. — პირველ ნახევარში, ხოლო მეორე ნახევარში ამ ღებულებას განამტკიცებს იმავე შინაარსით. მაგრამ უარყოფითი კონსტრუქციით — თავი არ გამიქიქია! ე.ი. ფრიად დიდი სასახელო საქმე ჩავიდინე, თავი არ შემირცხვინია (ბერიძე 1974: 29)

ვ. ბერიძე „ვეფხისტყაოსნის კომენტარში“ დიდ ყურადღებას აქცევს ამ პოეტურ მოდელს და პარალელიზმის თითქმის არც ერთ შემთხვევას არ ტოვებს აღუნიშნავს.

შალვა ლლონტი სპეციალურად შეეხო „ვეფხისტყაოსნის“ სინონიმიკის საკითხს. მან ყურადღება მიაქცია ერთი ტაეპის ფარგლებში ნახმარ სინონიმურ ზმნებს. რომლებიც პოემაში გამოყენებულია მოქმედებისა და მდგომარეობის განსხვავებული ფორმების გამოსახატავად. ისინი გვითვალისწინებენ. — წერს მკვლევარი. — ვანრისხების (რა მეფემან მოისმინა გაგულისდა, გაავცნობდა 756.1), სიბრალულის (გეაქებო, საყვარულსა შე-მანგეწე, შეშაბრალე 1289.3), ხვეწნის (ათანდილ მუხლთა უურიდა, თითითა ეხვეწებოდა)... და სხვა მრავალ ემოციას. ერთი ნათელია: ამგვარი სინონიმების გამოყენებით რუსთველი თვალნათლივ გვახედებს ადამიანის გულის მოძრაობის სიღრმეში... და თანაგვაზიარებს მის განცდებსა და განწყობილებებს (ლლონტი 1966: 84). მეცნიერმა გამოყო რუსთველისათვის დამახასიათებელი სინონიმური ეპითეტები. პოეტური სემანტიკის ამ ორი ერთეულის ფუნქციით სიტყვის დატვირთვა ამლიერებს საღეჭო ტაეპის შინაარსს და მეტ გამომსახველობით ძალას ანიჭებს მხატვრულ თქმას:

კოვე ვარდი მოყვითანო, შუქ-მერთალი და ფერ-მიხდილი 997.3

ანაზღად მოყმე გამოჩნდა კუშტი, პირ-გამქუშავია 204.1

მეფე საწოლს შემოვიდა ხეგდიანი, დაღრეჩილი 101.1.

აქ ყველგან განსაზღვრებები მოქმედების სუბიექტს ან ობიექტს მიემართება ეპითეტებად და იმავდროულად ურთიერთის მიმართ სინონიმებიც არიან (ლლონტი იქვე: 85).

შ. ლლონტის შეხედულებებს „ვეფხისტყაოსნის“ სინონიმიაზე იზიარებს რ. შამელაშვილი და დამატებით წერს: პოეტი სინონიმების საშუალებით აღწევს ლოგიკურ სიცხადეს, სიზუსტეს, სინათლეს. როგორც დაკვირვება გვიჩვენებს. მხატვრული მეტყველების სიზუსტე და სიცხადე ბევრადაა დამოკიდებული სინონიმთა სწორად შერჩევაზე, მაგალითად:

ძალისა მიჰყდა ნაცვალს ძილ-მკრთალსა, ღამე თეულსა 455,3
მუნ შემოწყალს თქვენმანვე გულმას მოწყალე-მღმობელმან 804,4

აქ ძილ-მკრთალი და ღამე-თეული, მოწყალე-მღმობელი სინონიმებია. ისინი აზუსტებენ შინაარსს, აზრობრივად ერთმანეთს ავსებენ და სწორედ ამათი წყალობითაა, რომ ფრაზა, წინადადება მაქსიმალურადაა დატვირთული შინაარსით, აზრით (*შამელაშვილი 1977: 16-17*).

რუსთველი, — წერს რ. შამელაშვილი, — სინონიმურ წყვილებს ყველაზე ზშირად იყენებს ერთნაირი სიტყვების გამეორების თავიდან აცილების მიზნით, რადგან პოეტმა იცის, რომ ფრაზაში, წინადადებაში ერთი და იმავე სიტყვის ხმარება სტილისტური მინიმუმის დარღვევას იწვევს, ანელეს ფრაზის ემოციურ ძალას. თუ ამას განსაზღვრული, მხატვრული მიზნები არ კარნახობს (*შამელაშვილი 1977: 19*), მაგალითად:

ორგული და მოღალატე ნამსახურსა დაგვგანე 471,3
რა ვაწვინეთ, რა შევცოდეთ, რად დაგვარნა, რად გაგვწირა 866,1
უოლნი ტიროდეს, მოხტმდეს, მერმე დაწენარდეს გვიანად 829,1

შ. ლლონტმა სინონიმური ზმნების გარდა, ყურადღება მიაქცია კონტრასტული ფორმით გამოხატულ პარალელიზმებსაც, რომლის პირველი წევრი დადებითი ფორმითაა წარმოდგენილი, მეორე კი — პირველის საპირისპირო ცნების უარყოფით. ამრიგად, პარალელიზმის ორივე წევრი შინაარსობრივად ერთმანეთს უდრის; ისინი ერთიმეორის მიმართ სინონიმებია:

შეგუჯაზე, ზედა შევსვი მზიარული, არ მოკვნეხი 1201,2
ქალი ფატმანს ეხვოდა, ტბილად ეტყვის, არ გამწვარაღი 1436,1

კონტრასტული ფორმით გამოხატული პარალელიზმები სიტყვის დადებითი მნიშვნელობითაც და მისი საწინააღმდეგო ცნების უარყოფითაც ერთსა და იმავეს ამბობს, მაგრამ უკანასკნელ შემთხვევაში უფრო მეტი კატეგორიულობა, დამარწმუნებლობა და შინაგანი ლოგიკის ძალა შეიმჩნევა (*ლონტი 1966: 85-86*).

ჩემალ სილაგაძე ნაშრომში — „ქართული სალიტერატურო ენის ლექსიკური სინონიმის საკითხები“ — სპეციალურ თავს უთმობს „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკურ სინონიმებს. მკვლევარი ეხება პოემაში სინონიმთა შერჩევის პრინციპებს და ყურადღებას ამახვილებს ერთი ტაეპის ფარგლებში რამდენიმე სინონიმური სიტყვის თავმოყრის ფაქტზე. მისი აზრით, მსგავსი მნიშვნელობის სიტყვათა ერთიმეორის კვერდით ხმარება განსაკუთრებულ ემოციურობას ანიჭებს რუსთველისეულ სტროფებს:

ხიცრუე და ორპირობა აენებს ხორცსა, მერმე სულსა 789,4
აუგო და მოყვანება არსად შესწონს ყოლა კრულსა 1093,2

ჯ. სილაგაძის დაკვირვებით, სინონიმურ-ფიგურალურ გამოთქმათა საწარმოებლად ავტორი მსგავსი მნიშვნელობის სიტყვათა რიგიდან უმთავრესად დამატებითი სემანტიკურ-ნიუანსობრივი მნიშვნელობის ლექსიკურ ერთეულებს არჩევს:

ასაზღად მოყმე გამოჩნდა კუშტი, პირ-გაშქუშავია 204,1
დააღება, დააღურჭა, მედგარად პირნი მოიქუშნა 572,2

ზოგჯერ კი დომინანტს მოსდევს იმავე რიგის სინონიმი, რომელიც დამატებითი სემანტიკური ნიუანსით ავსებს წინამავალი ლექსიკური ერთეულის მნიშვნელობრივ მოცულობას (*სილაგაძე 1981: 125-126*).

მერმე წამოჭდა წარბ-შერქმით გამწყვალა, გააიხნებულა 522,4
ამას დაჟმუნდა ტარიელ დამწყვარი, დააღებულა 303,1

ავტორი მართებულად შენიშნავს, რომ შოთა რუსთველმა კრიტიკულად შეაფასა მისი წინადროინდელი მწერლობის სინონიმური მექანიზმობა, მსგავსი მნიშვნელობის სიტყვათა რიგებიდან ვადაგასული, არქაული ლექსიკური ერთეულები შეცვალა ცოცხალი ქართული სასაუბრო ენობრივი ფორმებით, სიტყვაწარმოების მოქნილი ნიმუშებით, შემოქმედებითად განავითარა ლექსიკურ სინონიმთა გამოყენების ქართულ მწერლობაში შემუშავებული ტრადიციები. ჯ. სილაგაძე ასკვნის: „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკური სინონიმიკა როგორც თემატურ-სტრუქტურული თავისებურებებით, ასევე წყაროებრივი და ფუნქციური თვალსაზრისითაც ახალი ეტაპია ქართული სალიტერატურო ენის ლექსიკური სინონიმიკის განვითარების ისტორიაში (*სილაგაძე 1981*).

საკითხის შესწავლის თანამედროვე მდგომარეობაზე საუბარი გვსურს, დავასრულოთ კორნელი დანელიას მეტად მნიშვნელოვანი წერილის განხილვით, რომელშიც ავტორი აჭამებს „ვეფხისტყაოსნის“ ამ პოეტური თავისებურების შესახებ მანამდე გამოთქმულ შეხედულებებს და საინტერესო მოსაზრებას გვთავაზობს.

კ. დანელიას აზრით, ერთი ტაეპის ფარგლებში რამდენიმე სინონიმური ერთეულის თავმოყრის აღსანიშნავად „პარალელიზმის“ ხმარება, სიტყვათა პარალელურ ფარგლებში დასმას კი არ გულისხმობს, არამედ „დამოუკიდებელი და თანაბარი მნიშვნელობის მქონე მოვლენათა შეფარდებას“ (*გაჩეჩილაძე 1955: 327*). ამიტომ ჩვენ შეგნებულად მოვერიდეთ ამ ტერმინს ერთად ნახმარი სინონიმური ერთეულების აღსანიშნავად და ვინახარეთ „სინონიმური წყვილები“ (*დანელია 1966: 407*). — წერს მკვლევარი. „დამოუკიდებელი და თანაბარი მნიშვნელობის მქონე მოვლენათა შეფარდება“ პარალელიზმის ფართო გაგება კი არ არის, არამედ მისი ერთ-ერთი სახეა და მას ფსიქოლოგიურ პარალელიზმს უწოდებენ. იგი ფართოდ გავრცელებული პოეტური მოდელია ხალხურ პოეზიაში. მას ჩვენი კლასიკოსებიც ხშირად იყენებენ (*იბ. დანართი*). „ვეფხისტყაოსნის“ შემთხვევაში „სინონიმური წყვილების“ ხმარება არსებითად სწორია. თუმცა ზოგჯერ ორზე მეტი სინონიმური სიტყვა თავმოყრილი ერთი ტაე-

პის ფარგლებში, მაგრამ ყველაზე ხშირი მაინც სინონიმთა დაწყვილებაა. ისინი, როგორც პერდერი ამბობდა, ბიბლიური პარალელიზმის შესახებ, „აძლიერებენ. ამაგრებენ ერთმანეთს“ (პერდერი 1763: 23).

კ. დანელია მართებულად აღნიშნავს, რომ პოემაში საგულისხმოა არა სინონიმების ხმარების ფაქტი, არამედ ის კანონზომიერება, რომელიც სინონიმურ ერთეულთა წყვილად ხმარებას ახლავს... ისინი იხმარება ერთად. ერთ გარკვეულ კონტექსტში და, ჩვეულებრივ, სტრიქონის (ტაუპის) ფარგლებს არ სცილდება (დანელია 1966: 406). მკვლევარმა დაადგინა, რომ სინონიმურ წყვილთა შესაქმნელად რუსთველი რამდენიმე ხერხს მიმართავს:

ა) ლექსიკურ პარალელიზმს. რომელშიც, თავის მხრივ, განირჩევა აბსოლუტური და რელატიური სინონიმებების ხმარების შემთხვევები. პოემაში აბსოლუტურ სინონიმურ წყვილთა გამოყენების შემდეგი ვარიანტები დასტურდება:

1. სინონიმური წყვილის ერთ-ერთი წევრი უცხო წარმომავლობისაა:

დაო, მეტსა საუბარსა აღარ მომცემს **ქაში** და **დრო** 859,1

2. სინონიმური წყვილის ორივე წევრი უცხოურია:

მეგის მეტი რა **ვინ** მიყოს, თუ არ მომკლას **მუხთლად**, **ღადრად** 757,2

3. სინონიმური წყვილის ორივე წევრი საკუთარი, ქართული ლექსიკური ფონდიდანაა:

არ სიწყნარე გონებისა **მოძულეს**, **მოძაგოს** 215,3.

ა. დანელიას დაკვირვებით, რუსთველი თავისებურებას ავლენს არა აბსოლუტურ, არამედ რელატიურ სინონიმურ სიტყვათა წყვილად ხმარებისას. ასეთ შემთხვევაში დაცულია გარკვეული კანონზომიერება: წყვილის მეორე წევრი მეტი გამომსახველობითი ძალისაა, ვიდრე პირველი. ე.ი. ადგილი აქვს გამოსახატი შინაარსის ზრდას, მატებას, აღმაფლობას. შინაარსის გამომხატვის აღმავალი ხაზი ორგანულად ერწყმის პოემის სტილის ექსპრესიულობას. ამ პრინციპიდან გადახვევის მცირე შემთხვევები მოტივირებული ჩანს უფრო ლექსის რიტმისა და რითმის მოთხოვნით (დანელია 1966: 414).

უცხოელი ქართველოლოგი ვ. ბოედერი იზიარებს კ. დანელიას იმ აზრს, რომ ლიტერატურული თვალსაზრისით, ეს პოეტური ხერხი იჩენს ტენდენციას კლიმაქსის ფორმისაკენ. მაგალითად: მეფე საწოლს შემოვიდა **ხეცდიანო**, **ღადრეჟილი** (100 (101),1) დაღრეჯილი უფრო მეტად დანალვლიანებულს ნიშნავს, ვიდრე სევდიანი და პრინციპი სრულიად ნათელი ხდება (ბოედერი 1991: 99-100. ბოედერის შეხედულებას ბილინგუური სინონიმური წყვილების შესახებ სპეციალურად შევხებით შესაბამის ადგილას).

კ. დანელია ლექსიკური პარალელიზმის გარდა გამოყოფს:

ბ) არ-ნაწილაკით ნაწარმოებ უარყოფით კონსტრუქციას, რომელიც გამოსახატ შინაარსს სიმკვეთრისა და დამაჯერებლობის იერს აძლევს:

სხვადასხვა ქირი ჩემზედა არახალია, ძველია 1175,4

არ-ნაწილაკი პოეტისათვის ანტონიმებიდან სინონიმების შექმნის აქტიური საშუალებააო, — აღნიშნავს მკვლევარი.

გ) ფრაზეოლოგიურ გავრცობას:

მან სხვა უხმოს მკურნალი და მაქაშისა შემტყვევბარი 662,3

ვარ უცხო ვინმე ღარიბი, ხამუოფთა მოშორვებული 984,3

ემა გაემართა საძებრად მტირალი, ცრემლთა მფრქვიველი 864,1

დ) სინონიმური წყვილების წინადადებებით გამოხატვას:

გემუდარებით ამიხათფიხ, | ვარ თქვენი შემომხვიწელი 167,3

შესმა თქვენი ნაუბარი, | გავიგონე, რაღა ჰბრძანე 709,1

მაგრა თავი უჩინო ქმენ | დამალული იყავ შინა 264,2

კ. დანელიას სწორი დაკვირვებით, აქ არსებითად ერთი აზრია გადმოცემული ორი წინადადებით (დანელია 1966: 410-413).

„ვეფხისტყაოსანში“ პოეტური პარალელიზმის სახეების კვლევამ დაგვარწმუნა, რომ კ. დანელია მართებულად გამოყოფს ამ მოდელის შესაქმნელად გამოყენებულ რუსთველისეულ ხერხებს, თუმცა ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ შემთხვევაში სინონიმურ წყვილს როდი ვიღებთ.

თავი I. ლექსიკური პარალელიზმი „გეფხისტყაოსანში“

§1. სემანტიკა და სტრუქტურა

ფერდინანდ დე სოსიურის მოძღვრების თანახმად, ენა (langue), მეტყველებისა (parole) და სამეტყველო კმედებისაგან (langage) განსხვავებით, მკვეთრად გამოხატული სტრუქტურაა, რომელშიც ყველაფერი ურთიერთგანპირობებულია — მასში თითოეული ელემენტის მნიშვნელობა განისაზღვრება სხვა ელემენტებთან კავშირით და სისტემის შიგნით მისი მდგომარეობით.

ამ პრინციპებს ეყრდნობა სოსიურის შემდეგდროინდელი ენათმეცნიერების ყველა მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი მონაპოვარი: ფონემის გაგება, ფონოლოგიური და მორფოლოგიური ანალიზის წარმატებები, თანამედროვე სტრუქტურალიზმის სხვადასხვა სფეროთა გაჩენა და ბოლოს, ახალი მეცნიერების — სტილისტიკის შექმნა იმ გაგებით, როგორც ის ესმოდა ბაოის და მის სკოლას (*უღმანი 1962: 17-18*).

ადვილი ასახსნელია, რატომ ვერ მოხვდა მათში სემანტიკა. ფონეტიკასა და მორფოლოგიაში სტრუქტურის ცნებას ვერვინ აუვლის გვერდს, რადგან ენის ფონეტიკური და მორფოლოგიური ერთეულები რაოდენობრივად შეზღუდული და მკაცრად სისტემატიზებულია. ლექსიკონი კი უსასრულო რაოდენობის ელემენტთა ქაოსური მასაა, რომლის საზღვრების დადგენა რთულია. იგი მუდმივად იზრდება სხვადასხვა წყაროებიდან მომდინარე ახალი სიტყვებისა და მნიშვნელობების ხარჯზე. ერთი შეხედვით, ლექსიკონში კაპრიზი და განუყოფლობა ბატონობს, რის გამოც იგი თითქოს მდგრადობის, სინქრონიის, სტრუქტურის ცნებათა უარყოფაა (*უღმსლევე 1962: 117, 119*). ისიც კი ითქვა, რომ „ენობრივ ანალიზს მინუს გრამატიკა უდრის სემანიტიკას“. სრულიად სამართლიანად აღმფთვებულმა ჯ. მაკკოლიმ შენიშნა: ამ განსაზღვრების მიხედვით, „სემანტ კა ნარჩენთა გროვია, რომლის შესახებ საუბარი მხოლოდ საკუთრივ ლინგვისტური სამუშაოს დასრულების შემდეგ შეიძლება“ (*მაკკოლი 1968: 125*). თანამედროვე ენათმეცნიერებაში არსებული სიტუაციითაა ნაკარანახევი ის კითხვა, რომელიც ლუი ელმსლევმა ერთ-ერთი წერილის სათაურში დასვა: შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ სიტყვათა მნიშვნელობები ქმნიან სტრუქტურას? მაგრამ კომუნიკაციაში ზომ, პირ-

ველ ყოვლისა. „გაგების“ მომენტი ივულისხმება. „გაგება“ კი დამოკიდებულია არა მხოლოდ საგნობრივ ვითარებაზე, ლექსიკასა და სინტაქსურ წესებზე. არამედ **სემანტიკურ წესებზეც**, როგორც ჩანს. ამ წესების „ცოდნა“ წყვეტს არსებითად სათანადო ენობრივ კოლექტივში საგანთა შესახებ გაგებინების შესაძლებლობას. სწორედ სემანტიკურ წესებთანაა დაკავშირებული სიტუაციის დანაწევრების აქტი. თუ არსებობს სიტყვათა ხმარების სინტაქსური წესები, ასევე უნდა არსებობდეს სემანტიკური წესებიც, რომელთა ნათელყოფა გამოავლენს ენის როლსა და მონაწილეობას. ე.წ. „მეორეულ“ ნიშანთა სისტემებში. მისი ანონიმური მოღვაწეობის ცხადყოფა გასაგებს გახდის აგრეთვე მასზე დაშენებულ ნიშანთა სისტემებში. მათ შორის პოეზიაში, კომუნიკაციისა და შეთანხმების მექანიზმს. (რამიშვილი 1978: 154-156).

ენის ავტონომიურობა და სხვა მოვლენებთან მისი მიმართების ბუნება არსად ისე არ ვლინდება როგორც სემანტიკურ სამყაროში, რაც იწვევს ლექსიკურ-სემანტიკურ მოვლენათა სისტემური აღწერის საჭიროებას. ამასთან დაკავშირებით გაჩნდა ისეთი მეთოდების შექმნის აუცილებლობა, რომელთა საშუალებითაც შესაძლებელია ენის შინაარსის პლანის ორგანიზაციისა და ფუნქციონირების კანონზომიერებათა კვლევა. ამჟამად სიტყვათა ლექსიკურ-სემანტიკური კავშირების ბუნების შესახებ მრავალი მოსაზრება არსებობს. ამათგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ი. ტარიის „**სემანტიკური ველის**“ თეორია. რომელიც ეყრდნობა იმას, რომ ენობრივ შინაარსთა სფერო შინაგანად ორგანიზებული, სისტემური ბუნებისაა და რეალობის ნებისმიერი სეგმენტაცია ანუ დანაწევრება ხდება მრავალ განზომილებაში, რომელთაგან თითოეული ცალკეულ სტრუქტურას — ველს ქმნის. საზოგადოდ, ენის შინაარსობრივი სფერო და მასში შემავალი ლექსიკური ფონდის ძირითადი ნაწილი (გარდა ტერმინებისა, საკუთარი სახელებისა და ხმაბაძვითი სიტყვებისა) ორგანიზებულია ველთა საშუალებით. (ტარი 1983: 38). ველის შემადგენელი ელემენტები ერთმანეთს უდებენ საზღვარს და მოზაიკის მსგავსად ფარავენ ცნების სფეროს. თუმცა ი. ტარიმა შემდეგში თავი ანება მოზაიკასთან ანალოგიას, იგი წერდა: მე ვხედავდი დანაწევრებული მთლიანობის მოძრაობას დროში და თან პოზიციითა ცვლას, გადაწვევა-გადმოწვევას ამ მთლიანობის შიგნით. სემანტიკური ველი გამოეყოფა ენის მთელ ლექსიკას და თავის მხრივ იყოფა სიტყვებად. მაშასადამე, ტარიი იერარქიულ დაყოფას უშვებს: სიტყვათველი — მთელი ლექსიკა. (ტარი 1954: 430). თითოეული ველი ერთადერთია აშკარად გამოხატული სტრუქტურით, საკუთარი წესებით; იგი თავის თავში განასახიერებს განსაკუთრებულ მსოფლალქმასა და ღირებულებათა იერარქიას. რომელიც განსხვავებულია სხვადასხვა ენისა და ერთი ენის სხვადასხვა პერიოდისათვის (ულმანი 1962: 20). ველის მკვლევარს თავდაპირველად საქმე აქვს მხოლოდ სინქრონულ მოცულობასთან. მოკლედ რომ ვთქვათ, ლექსიკურ-სემანტიკური ველი შინაარსეული განსაზღვრულობის მქონე ერთეულია, რომელსაც ახასიათებს მასში მოქმედ ძალთა იერარ-

ქია. უფრო ზუსტად კი, კონკრეტული შინაარსის შენარჩუნების უნარის მიხედვით განსხვავებული ძალების არსებობა. (*ჩვეიძე 1995: 12*).

მიუხედავად ი. ტირიის თეორიის რამდენიმე არსებითი ნაკლისა, მისი ძირითადი დამსახურება ისაა, რომ განსაკუთრებულად უსვამს ხაზს ველისა და მისი დანაწევრების როლს სიტყვათმნიშვნელობისათვის, თუმცა, როგორც თვითონ წერს: არამც და არამც არ ვამტკიცებთ, რომ თითქოს ამით მნიშვნელობის ყველა საილუმო იხსნებოდეს. ჩვენ მხოლოდ იმის თქმა გვინდა, რომ ველის დანაწევრებასა და მის ცვალებადობას უთუოდ უპირველესი ადგილი უკავია ყოველგვარ მნიშვნელობასა და მნიშვნელობათცვალებადობაში. აქამდე იგი ჭეროვნად არ იყო დაფასებული, არც ზოგად ენათმეცნიერებასა და არც ენის პრაქტიკულ კვლევა-ძიებაში. (*ტირიი 1931: 8*)

„სემანტიკური ველის“ მეორე თეორეტიკოსის ლეო ვაისგერბერის თვისაც არსებითად საგულისხმოა ენობრივ მნიშვნელობათა მთლიანობრივი პრინციპი და მისგან გამომდინარე შინაარსობრივი ურთიერთგანსაზღვრულობის თვალსაზრისი.

ყოველი ენა, დედაენა (*mutter-sprache*) შეიძლება გაიგივებული იქნეს სოსიურის *langue*-სთან. ცნება „დედა ენა“ ვაისგერბერისათვის სენტიმენტალური იერით კი არ არის შეზავებული, არამედ მეცნიერული ცნებაა, რომელშიც სრულად ჩანს ენისა და ენობრივი კოლექტივის კავშირი (*ვაისგერბერი 1963: 129*) **ჰუმბოლდტის** კვალდაკვალ, ვაისგერბერი დედა ენას მიაწერს ძალას, რომელიც არსებულ სამყაროს — გარეენობრივ სინამდვილეს — გაასიტყვებს. თითოეულ ენას ახასიათებს ენობრივ მნიშვნელობათა თავისებური აგება, განაწილება; სწორედ ამას გამოხატავს იგი ტერმინით „*Weltbild*“ („სამყაროს აგება“). ვაისგერბერისათვის „შინაარსეული მეთოდის ძირითადი ამოცანაა ენობრივ კოლექტივში გაუცნობიერებლად მოქმედი (ლატენტური) ენობრივი შინაარსების შეცნობა. მისი აზრით, ენის სემანტიკის კვლევისას მთელი სიგრძე-სიგანით უნდა იყოს გათვალისწინებული სტრუქტურულობისა და იმანენტურობის პოსტულატები. იმანენტურობის არსი ისაა, რომ ენობრივი კრიტერიუმში უნდა იქნეს გამოყენებული და არა ექსტრალინგვისტური, საგნობრივი (*ვაიგერსბერი 1963: 69*).

მაშასადამე, ენის შინაარსეული სფერო შედგება არა იზოლირებულ სიტყვათა უბრალო ჯამისაგან, არმედ დანაწევრებული ურთიერთდამოკიდებულებებისაგან. ამაზევე მიუთითებს ენობრივი ალლო (*ენის ლატენტური ცოდნა*), რომელიც ახდენს ენობრივ ფორმათა სწორ არჩევანს მიზეზის გაუცნობიერებლად. ენობრივი ალლოს მეშვეობით სიტყვათა სწორი შერჩევა-შეთარღება გულისხმობს მათ შორის არსებულ ურთიერთდამოკიდებულებებსა და სიახლოვეს. ის, რაც გაუცნობიერებლად ვლინდება ენობრივ ალლოში, ახსნას პოულობს ველის ცნებაში (*ვაისგერბერი 1993: 100*) ველთა კვლევის საფუძველსა და ჯზის მაჩვენებელს ვისგერბერისათვის ყოველთვის წარმოადგენდა საკუთარი ანობრივი ალლო (ენის გრძნობა).

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ქართულ სინამდვილეში საგანთა სამყაროს წვდომის ამ წესს, რომელიც უნივერსალური ხასიათისაა, ინტუიციით მიაგნო სულხან-საბა ორბელიანმა. მოგვიანებით ასე იტყვის ერთი დიდი მოაზროვნე: „ყოველი ენა ხალხის მსოფლხედებაა“ როგორც გ. რამიშვილი სამართლიანად შენიშნავს, ეს უკვე თქვა საბამ არა ასეთი თეორიული განცხადებით, არამედ (რაც უფრო მნიშვნელოვანია) თავისი. ლექსიკონით, რომელიც არის სახელმძღვანელო წიგნი ქართველი კაცის **ენობრივი მსოფლხედვისა**. საბას ლექსიკონში სიტყვა სხვა სიტყვათა რაღაც გროვიდან ამოკვეთილი ერთეული კი არ არის, არამედ სასიცოცხლო კავშირებიდან ისეთნაირად არის ამოტანილი, რომ მისი წარმოთქმა და განმეორება მთელი ენის ექოს გადმოსცემს (*რამიშვილი 1979: 62, 64*).

შეიძლება ითქვას, რომ ორბელიანის ლექსიკონის ვახტანგ VI-ის მიერ შერჩეულ სახელწოდებაში — „სიტყვის კონა“ — დევს მისი აგების პრინციპი. მასში სიტყვები, მართლაც რომ, კონებად იკვრება მათი სემანტიკური ერთობიდან გამომდინარე, რომელიც ამ სიტყვებს შორის ცნებობრივი თანაფარდობის ფონზე არსებობს. სულხან-საბა ლექსიკონში სიტყვებს აერთიანებს გარკვეული ნიშნის მიხედვით. იგი ერთად უყრის თავს საერთო სემანტიკური ველის, სინონიმური რიგის ან ერთი თემატური ჯგუფის სიტყვებს. ასეთი კლასიფიკაცია ყოველთვის ნაკარნახევია ლექსიკოგრაფის ენობრივი ალლოთი და არა რომელიმე ლინგვისტურ მოძღვრებაზე დაყრდნობით ან მისი გავლენით.

გ. რამიშვილს სულხან-საბას ლექსიკონიდან მოაქვს ცქერის შინაარსის გადმოძეკმი ლექსიკური ერთეულები: ხედვა, ჩენა, მზერა, ჳერეტა, ცქერა, გამოჳერეტა, გამოჳყეტა, რომლებიც „სიტყვის კონაში“ ერთადაა თავმოყრილი. იგი აღნიშნავს: ეს სიტყვები რომ განგვემარტა მხოლოდ იმ ზოგადი მნიშვნელობის მიხედვით, რაც მათ აერთიანებთ, ე.ი. იმ მნიშვნელობით, რითაც იგი „მზერა“ განსხვავდება, ვთქვათ „სმენისაგან“, — ქართული ენის მონაწილეობის ვერავითარ კვალს ვერ აღმოვაჩენდით. ეს იქნებოდა უნივერსალური ენის პოზიცია.. მაგრამ ასეთი ზოგადი ენა არ არსებობს, არსებობენ მხოლოდ ცალკეული ენები და მათ შორის — ქართული ენა. ამ შვიდ სიტყვაში, ისე როგორც სხვა ამგვარ სიტყვათა ჯგუფებში, მოჩანს ქართული ენობრივი მსოფლხედვის მონაკვეთები. სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონა“ არა მარტო აღწუსხავს და განმარტავს ლექსიკურ ერთეულებს, არამედ მიგვითითებს ქართულის ენობრივ პოზიციაზე ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში, რაც ნათელყოფს სიტყვაში მოქცეული დედაენობრივი მსოფლგანცდის თავისებურებას (*რამიშვილი 1979: 64-65*)¹

სულხან-საბა ორბელიანი რომ თავის ლექსიკონში მნიშვნელობებისა და საგნობრივი მიმართებების მიხედვით სიტყვათა მეტ-ნაკლებად შემოფარგლულ ჯგუფებს გამოყოფს, რასაც თვითონ საბა „განყოფილებათა შემოკლებულად დაწერას“ უწოდებს, ადრეც იყო აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში (ამასთან დაკავშირებით იხ. ს. იორდანიშვილი, წინასიტყვაობა: სულხან-საბა ორბელიანი — სიტყვის კონა ქართული რომელ არს ლექსიკონი,

რ. სირაძემ ყურადღება მიაქცია შემდეგ ფაქტს: ორბელიანის ლექსიკონში ძალზე ხშირად ამა თუ იმ სიტყვის განსამარტავ ბუდეში მოცემულია საკმაოდ ზუსტი დეფინიცია, რომელთაც ერთვის იმავე სიტყვის სახეობრივი წარმოდგენები. ავტორი თითქმის უკმარისობას გრძნობს ლოგიკური დეფინიციით და მას სიტყვის შინაარსის სახეობრივ გააზრებას ურთავს, ამით მკითხველის წინაშე თვით ლექსიკონში ის წარმოდგება არა მხოლოდ როგორც ლექსიკოგრაფი, არმედ როგორც მწერალი. „სახისმეტყველი“... ასე მაგალითად: „მდინარე“ — არს წყალი დიდი მდინადენი. მდინარედ ითქმის სისხლიცა და ცრემლნი“. ორბელიანისეულ განმარტებას რ. სირაძე ასეთ კომენტარს ურთავს: „წყალი დიდი მდინადენი“ მდინარის განმარტებისთვის სავსებით საკმარისი იყო, ხოლო „მდინარედ ითქმის სისხლიცა“, — ეს სხვა არაფერი შეიძლება იყოს, თუ არა მხატვრული წარმოდგენა. საბას ეს გააზრება დასტურდება „ვეფხისტყაოსნით“: „დანა დაიცა, მოცაკდა, დაეცა. გასისხლ-მდინარდა“. რ. სირაძემ სწორად დაასკვნის, რომ ენობრივ მსოფლმხედვას ყველაზე მეტად წარმოაჩერს სახისმეტყველება, სიტყვისადმი მხატვრული მიმართება. მწერალი სიტყვას არ ანიჭებს მხატვრულ-გამომხატველობით უნარს, არამედ პლატონის „მეიეგტიკის“ კვალობაზე თუ ვიტყვით, ავლენს რაც მასში არის, პოტენციურად არსებობს (სირაძე 1991: 230, 234).

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში მნიშვნელობის საერთო კომპონენტის მქონე სიტყვათა ერთობლიობას ხან ველს უწოდებენ, ხანაც თემატურ ჯგუფსა და სინონიმურ რიგს. ამ სამ ტერმინში ერთსა და იმავე მოვლენას გულისხმობენ. რეალურად კი, ინტეგრალური ნიშნების მიუხედავად, სემანტიური ველი, თემატური ჯგუფი და სინონიმური რიგი ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავდება. როგორც მ. ჩხეიძემ აჩვენა, მათთვის საერთო ისაა, რომ თითოეული ჯგუფი მთლიანია და ადვილად გამოიყოფა ენის დანარჩენი ლექსიკისაგან. მასში შემავალი ელემენტები ერთმანეთს უკავშირდება მნიშვნელობათა სემანტიკური ერთობის გამო, რასაც მათი ცნებობრივი თანაფარდობა განაპირობებს (ჩხეიძე 1993: 178). მათ დიფერენციალურ ნიშნებს, ჩვენ სპეციალურად შევხებით, რადგან სწორედ ისინი ასხვავებენ პოეტური პარალელიზმის სხვადასხვა სახეებს ერთმანეთისაგან.

მრავალმა მეცნიერმა მიაქცია ყურადღება იმ ფაქტს, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორს ერთი ტაეპის ფარგლებში მნიშვნელობის საერთო კომპონენტის მქონე სიტყვათა თავმოყრა ახასიათებს. საკითხის შესწავლის ისტორიის განხილვისას კარგად წარმოჩნდა, რომ მკვლევრები სიტყვათა ყველა ასეთ ჯგუფს სინონიმებს უწოდებენ. სპეციალური დაკვირება კი სხვას ცხადყოფს — ჩვენ ყველა შემთხვევაში სინონიმებთან როლი გვაქვს საქმე.

თბ., 1949; არნ. ჩიქობავა, საბას „სიტყვის კონა“ როგორც ლექსიკოგრაფიული ნაშრომი: საიუბილეო კრებული „სულხან-საბა ორბელიანი“, საქ. მეცნ. აკადემია, თბ., 1959; ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974: 158-159).

ინტუიციურად მიგნებული წესი, რომლითაც აგებულია „სიტყვის კონის“ მნიშვნელოვანი ნაწილი, საფუძვლად უდევს „ვეფხისტყაოსანში“ პოეტური პარალელიზმის ყველაზე გავრცელებულ სახეებს — გრადაციას, გამეორებასა და ჩამოთვლას. ეს პოეტური ხერხები ასახავენ სემანტიკურ ველს, სინონიმურ რიგსა და თემატურ ჯგუფს შორის არსებულ სხვაობას. ისინი ასე ნაწილდებიან — გრადაციის დროს ტაეპის ფარგლებში თავს იყრის საერთო სემანტიკური ველის სიტყვები. გამეორებისას — სინონიმები, ხოლო ჩამოთვლის დროს გამოიყენება ერთი თემატური ჯგუფის ლექსიკური ერთეულები. განვიხილოთ თითოეული ცალ-ცალკე.

§2 სიტყვათველი და პოეტური გრადაცია

ი. ტრირი აღნიშნავდა, რომ ველების კვლევა უნდა წარმოებდეს „ზემოდან“, დამანაწევრებლად და არა ქვემოდან. შეკრება-შეგროვების სახით (ტრირი 1934: 449). კონკრეტული კვლევის დროს კი, მიუხედავად კვლევის წესის „ზევიდან“ მოთხოვნისა, ტრირი სწორედ „ქვევიდან“ იწყებდა. ჩვენი ფიქრით, ველების სწორი კვლევა, ზემოდან იქნება წარმოებული თუ ქვევიდან, ერთნაირ შედეგს უნდა იძლეოდეს. ველთა კვლევის ეს ორი გზა ურთიერთშემოწმებად გვესახება.

ჩვენ კვლევას „ქვემოდან“ დავიწყებთ, მაგრამ ეს არ იქნება ხელოვნური შეკრება-შეგროვება, რადგან საქმე გვაქვს პოეტური გრადაციის ერთ-ერთ სახესთან — კლიმაქსთან, როცა საერთო სემანტიკური ველის სიტყვებს შ. რუსთველი მიზანდასახულად აჯგუფებს ერთი ტაეპის ფარგლებში აზრობრივი და ემოციური მნიშვნელობის გასაძლიერებლად. გვსურს ვაჩვენოთ, რომ კლიმაქსის მხატვრული ბუნება სწორედ სემანტიკური ველის თვისებებითაა განპირობებული.

სემანტიკური ველის შიგნით სიტყვები სხვადასხვა სემანტიკური „მანძილით“ არიან ერთმანეთს დაშორებული, რაც ჯგუფის აგების გრადუალობაში ვლინდება. ამის გამო სიტყვათველში სიტყვებს სამ კატეგორიად ყოფენ (ვეყრდნობით ჟღერტის ნაშრომს 1983: 93-94): ა) ბირთვული სიტყვები, რომელთა მნიშვნელობაში წარმოდგენილია მაკრონიშანი (ძირითადი სემანტიკური ნიშანი, რომელიც დამახასიათებელია ველში შემავალი ყველა სიტყვის მნიშვნელობისათვის), მიკრონიშანი (რაც საფუძვლად უდევს სიტყვათველში ქვევლებისა და ფენების გამოყოფას) და ძირითადი სემა (ნიუანსური დატვირთვის მქონე სემანტიკური ნიშანი) ან სემები. ბირთვული სიტყვის აღსანიშნავად სხვა ტერმინებიც გვხვდება. ე. კოსერიუ, მაგალითად, არქი-ლექსემას ხმარობდა. ამას გარდა, გამოიყენება ტერმინი სიტყვა-იდენტიფიკატორი, რომელიც აღნიშნავს ელემენტთა მნიშვნელობებს შორის არსებული კავშირის საფუძველს მაქსიმალურად განზოგა-

დებულის ფორმით.

ბირთვულ სიტყვასა და სიტყვათველის სხვა ელემენტებს შორის სემანტიკური „მანძილის“ განსაზღვრა გულისხმობს სემანტიკური მიმართებების დადგენას, რაც უფრო ძლიერია კავშირი არქილექსემასა და სიტყვათველის სხვა ელემენტს შორის, მით უფრო მცირეა მათ შორის სემანტიკური „მანძილი“. ბირთვულ სიტყვებს ყველაზე მჭიდრო კავშირი აქვთ

ბ) ძირითად სიტყვებთან, რომელთა მნიშვნელობაში წარმოდგენილია მაკრონიშანი, მიკრონიშანი, ძირითადი და მეორადი სემები. ისინი ცნობილია და გამოიყენება ენობრივი კოლექტივის ყველა წევრის მიერ. დიდია სემანტიკური „მანძილი“ ბირთვულ სიტყვებსა და

ვ) პერიფერიულ სიტყვებს შორის. მათ მნიშვნელობაში წარმოდგენილია მაკრონიშანი, მიკრონიშანი, ძირითადი, მეორადი და დამატებითი სემები. ისინი შეიძლება არ იცოდეს ენობრივი კოლექტივის ყველა წევრმა.

აშკარაა, რომ სიტყვათველში სიტყვებს შორის მიმართებანი იერარქიულია. ჯგუფის აგებულების გრადუალობას სიტყვა-იდენტიფიკატორის (ბირთვული სიტყვის) დინამიურობა განაპირობებს.

ახლა კი დავაკვირდეთ „ვეფხისტყაისაში“ თხოვნის სემანტიკურ ველს, რომელიც ასეთ სახეს მიიღებს: თავიდანვე აღვნიშნავთ, რომ ჩვენ მოგვაქვს შინაარსეული განსაზღვრულობის მქონე ჯგუფთა არა სრული მნიშვნელობა, არამედ მხოლოდ განსაზღვრულობის მქონე ჯგუფთა არა სრული შემადგენლობა, არამედ მხოლოდ ის ელემენტები, რომელნიც ქმნიან სტრუქტურას და წარმოადგენენ ჩვენი მსჯელობისათვის აუცილებელ და საკმარის საილუსტრაციო მასალას.

ბირთვული სიტყვები

ხვეწ-ნ-ა

მუდარ-ა

გედრ-ებ-ა ასევე ბირთვული სიტყვაა, რომელსაც რუსთველი ამავე მნიშვნელობის სხვა ზმნებთან ერთად არ იყენებს, თუმცა პოემაში რამდენჯერმე გვხვდება, მაგალითად:

ღმერთსა შემეგდრე, ნუთუ კვლა დამსნას სოფლისა შრომასა 1304,1

ძირითადი სიტყვები

შემო-ხვეწ-ა

შე-მუდარ-ებ-ა

ხვეწნა და მუდარა მნიშვნელობის თვალსაზრისით ერთნაირი ძალის სიტყვებია. ამას ადასტურებს კომპოზიტ **ხვეწნა-მუდარის** არსებობაც. მათზე ზმნისწინთა ღართვას მნიშვნელობაში დამატებითი სემა შემო-

აქვს, რაც უზმნისწინო (ხვეწ-ა, მუდარ-ა) და ზმნისწინიან (შემო-ხვეწ-ა, შე-მუდარ-ება-ა) ფორმათა შორის „სემანტიკურ მანძილს“ წარმოშობს. ამიტომ ვათავსებთ ჩვენ მათ ძირითად სიტყვებში. გარდა ამისა, ზმნისწინიან ფორმებს მეტი ექპრესიულობა ახასიათებთ. ამ მხრივ საინტერესოა თ. ბაგრატიონის კომენტარი, რომელსაც იგი შემდეგ ტაქს ურთავს:

აწ ამას გაადრებთ ორნივე ხვეწნით და შემუდარებით 1520 (1521).¹

„ხვეწნა-გულ-მოდგინეთ თხოვა არის და შემუდარება ეს არის, რომ ასეთის სიტყვითა და სახითა სთხოვოს, რომ ღმობიერად მოდრიკოს ვისაცა სთხოვს ვინა“ (ბაგრატიონი 1960: 273).

შემო-ხვეწ-ა ფორმა პოეტური ჩამოთვლის დროსაცა აქვს შ. რუსთაველს გამოყენებული:

ქმნას მეფემან ყელ-მოტეხით შემოხვეწა, შემოკდომა 548 (545), 2

ამ შემთხვევაში ხაზგასმული სიტყვის ხმარება განპირობებულია ტაქსის ფონეტიკური ორგანიზაციით: ყელ-მო-ტეხით შე-მო-ხვეწა, შე-მო-კდომა ერთი და იმავე მარცვლის გამეორება ტაქსის მანძილზე, ქართული ლექსის ბუნების გამო, კეთილშოვნების გარდა, რიტმული საყრდენის როლსაც ასრულებს.

საერთოდ, ფიქრობენ, რომ ლექსიკურ-სემანტიკური ჯგუფების აგებისას სტილისტური შეფერილობის პარამეტრად გამოყენება ქმნის ხიფათს იმისა, რომ ერთი და იგივე სიტყვა, სულ ცოტა ორჯერ მაინც განმეორდეს აგებულ ჯგუფში, რაც უფრო ელემენტთა დისისტემატიზაციას მოიტანს შედეგად. ვიდრე მათ სისტემატიზაციას (*ჩხეიძე 1993: 19*). მაგრამ რადგან ჩვენ პოეტურ ნაწარმოებთან გვაქვს საქმე, სტილისტურ პარამეტრს გვერდს ვერ ავუვლით; უფრო მეტიც, იგი ერთი და იმავე ძირის (და არა სიტყვის) გამეორება ჯგუფის შიგნით არ ქმნის დისისტემატიზაციის საფრთხეს. ეს, ჩვენი აზრით, კარგად გამოჩნდა ზემოთ გაანალიზებული სიტყვების მაგალითზე.

აჭა — წარმოშობით არაქართულია. თ. ბაგრატიონი ამის შესახებ წერდა: არაბული სიტყვა არის, გულისმოდგინებით ვედრებას ნიშნავს (ბაგრატიონი 1960). ცალკეც გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“ მაგალითად:

ღმერთო, ღმერთო, გიჟებო, რომელი პფლობ ქვენათ ზესსა 812 (810). 1

პერიფერიული სიტყვები

ქენება

ა) ეს სიტყვა ძველ. ქართულშივე იშვიათად გამოიყენება, დღეს კი საერთოდ აღარ იხმარება. მისი ძირითადი მნიშვნელობაა ხვეწნა. ამ ზმნისგან ნაწარმოები მიმღეობები მ-ქენ-ებ-ელ-ი, მ-ქენ-ებ-ი აღნიშნავს მახვეწარს:

მაგრა მოსრული თქვენს წინა ვარ შემოხვეწილად. **ქენებლად 1519 (1520), 2**

ეს მნიშვნელობა მისთვის ძირითადია ძველ ქართულშიც: ლმერთი ნემსი არაქისი მოქენე არს, ფოკა. 344 (ი. აბულაძე 1973: 281). მოქენე იურიდიული ტერმინიც იყო და მთხოვნელს აღნიშნავდა

ბ) თუმცა მქენეზი ძველსავე ქართულში „ნატრულის“ მნიშვნელობასაც იკუთვნდა: „ქმნისით მოქენე სძისა და არამტკიცისა საზრდელისა ჰებრ. 5.12 (ი. აბულაძე, იქვე). „ვეფხისტყაოსნის“ ამ ტაეპს — სხვას არას ვიპოვებ. ლმრთისაგან, ვარ სიკვდილისა **ქენებო 650 (758), 4** — უფრო ხშირად ასე განმარტავენ: სხვას არაფერს ვითხოვ ღვთისაგან, ვარ სიკვდილის მთხოვნელი (ბერიძე 1974: 202). მოაგე, მახვეწარი (ა. შანიძე). გ) ი. აბულაძე აღნიშნავს, რომ მოქენეს ძველ ქართულში ზოგჯერ „დამსაჭიროებლის“ მნიშვნელობა აქვს: რომლისამცა შეწვევისა მოქენე იყო ქრისტე, ყოვლად-ქლიერი, ებ. კპრ. დაფლ. 98 (აბულაძე 1973: 281). ვფიქრობთ, სწორედ ამ შინაარსითაა ნახმარი იგი შემდეგ ტაეპში:

მე უზუქენსან უმცროსთა კაცო დაესთხოვე **ქენებო 207 (206), 1**

საყურადღებოა, რომ ამ ტაეპის თ. ბაგრატიონისეულ განმარტებაში სწორედ ეს მნიშვნელობაა წამომწეული: „ქენებით — მოქენებით. ერთს რომ მეორესთან საჭიროება რამ ჰქონდეს მოქენეობა ის არის, თხოვაც არის (ბაგრატიონი 1960: 34).

დ) გულანშაროში ჩასულ ავთანდილს ვაჭართა უზუცესის მებაღე ეუბნება: ახლა აქ არ არის, საერთოდ კი, თქვენებრ საპატიო სტუმარს უსენი ზღდება და ბოლოს ამატებს:

გამოგებება, წაყენა მას ჰმართებს, თქენი **ქენება 1070, 4**

ამ შემთხვევაში ქენებას „შეპატიების მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს... როგორც განმარტავს მას „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისია (კომისიის ოქმები, 1981 №4: 203)

ნუკ-ევ-ა არ გვხვდება თხოვნის აღმნიშვნელ სხვა ზმნებთან ერთად ტაეპის ფარგლებში, მაგრამ ჩვენ ინტერესმოკლებულად არ მიგვაჩნია მასზე სპეციალურად მსჯელობა. ეს ზმნა პოემაში სულ თერთმეტჯერაა გამოყენებული და ყოველთვის თხოვნის მნიშვნელობით.

ც. კიკვიძემ დაადგინა, რომ ნუკეა IX საუკუნემდე არ ჩანს ქართულში. მან სპეციალური კვლევის შედეგად ნათელყო ამ სიტყვის ძველ ქართულისეული მნიშვნელობანი: გამოზრდა, სტუმრება, განსუენება (ჯორციელი), შუება, ლაღობა, სიჩჩოება, ფუფუნება (კიკვიძე 1967: 266), რომელთაგან ძირითადი, როგორცა ჩანს, იყო ფუფუნება, ნებიერობა; მაგალითად: სკან მას ვითარცა ღვამაძუჟ, რომელი ანუკეებს და შუებით ზრდიან და ზრუნვით პოხნ ყრმათა მათ, რომელნი ერწმუნიან მ. სწ. 301, 28 (აბულაძე 1973: 331). ნუკ-ევ-ა-საგან წარმოებული **ნუკ-ე-ულ-ი**, ნუკ-ე-ულ-ი კი ნებიერობით, ფუფუნებით აღზრდილს აღნიშნავდა (აბულაძე 1973: იქვე). ალბათ, ამ ძირითადი მნიშვნელობის გამო მიაჩნია მ. ანდრონი-

კაშვილის შესაძლებლად ნუკ ფუძე დაუკავშიროს საშ. სპარსულ *nēvek-*
l/nen, *nēkēk*-ს „კარგი, კეთილი“. ძვ. სპ. *naiba*-დან. ახალი სპარსული
nin და *ninū* ქართ. ნუკ. < სპ. *nik*, *nēk* (ანდრონიკაშვილი 1966: 354-
355).

მხოლოდ „ლიმონარში“ გვხვდება ნუკევა ვედრების მნიშვნელობით:
და სადაც ახუ რომლითა საქმიითა **ვენუაქევი** ღმერთსა შენდობასა ცოდვითა ჩემთაჲსა?
რუსთველიც ამავ მნიშვნელობით იყენებს მას. მაგალითად:

მოიცადა, ჰკითხა: ვინ ხარო. თქვენ ამისსა **გნუაქვ** თქმასა 769,3
აწ მეტად ძნელსა საქმესა **მნუაქვ** აღვილად თხრობასა 235 (234). 3
უმაღან უთხრა: არას **მენუაქვ**, არა ვიცო, გამოცხადე 279 (277). 1
ვითა **მნუაქვზ**, ვერე დავპრობ გული ცეცხლსა მოსადებლად 752 (750). 2

„ვეფხისტყაოსნის“ გარდა ნუკევა თხოვნის მნიშვნელობით დასტურ-
დება „ვისრამიანში“, „რუსუდანიანში“, სულხან-საბა ორბელიანის ლექ-
სიკონსა და ბესიკის ენაში. ც. კიკვიძე სწორად დაასკვნის: თუ ამ სი-
ტყვის ძველ ქართულისეულ მნიშვნელობებს ახალი ქართულისას შეეუ-
დარებთ, ადვილად შევნიშნავთ, რომ ნუკევა ზმნას თითქმის დაუკარგავს
ძველი მნიშვნელობანი და მის ერთადერთ მნიშვნელობად სწორედ ის
ქცეულა, რომელიც ძველი ქართულისათვის ნეოლოგიზმად ჩათვლება:
ხვეწნა, ვედრება (კიკვიძე 1967: 267).

შე-პოვ-ნ-ებ-ა-ს სხვადასხვაგვარად განმარტავენ. მისი ძირითადი
მნიშვნელობების დასადგენად ი. აბულაძემ მიმართა იმ მეტად საგულის-
ხმო ზერხს, რომელსაც სულხან-საბა ორბელიანი იყენებდა, როცა რომე-
ლიმე სიტყვის შინაარსის შესახებ სხვადასხვა ძეგლთა ჩვენებანი ერთმა-
ნეთს არ ემოწმებოდნენ. ასეთ შემთხვევაში სულხან-საბა უცხო წყაროე-
ბის სათანადო ადგილების მონაცემებს მიენდობოდა, ი. აბულაძემ შე-
პოვნების პარალელები დაძებნა სომხურ წყაროებში და გაარკვია, რომ
ამ სიტყვის მნიშვნელობებია, ერთი მხრივ, „მინდობა, შევედრება, დავედ-
რება, შეხვეწნა“ და, მეორე მხრივ, „პირფერება, თნება, რიდი, ხათრი“
(აბულაძე 1966: 78-79). ამათგან ძირითადია პირველი. „ვეფხისტყაოსან-
ში“ შეპოვნების ყველა ეს მნიშვნელობა დასტურდება:

ა) ვედრება

ამას ოდენ მოვასხენებთ მუდარიოთ და შეპოვნებით 1489 (1490), 1

ბ) მინდობა, შეწყობა (შანიძე 1957).

სოფელს მეოფსა უშენოსა კაცსა ვისმცა შევეპოვი 508 (505), 4

გ) რიდი

როსტევან-მეფე უკადრი, მორკმული, შეუპოვილი? 683 (681), 1

ამ ტაეზთან დაკავშირებით ი. აბულაძე აღნიშნავდა: მოცემულ კონტექ-
სტში „შეუპოველი“. რაც იგივე „შეუპოვარია“, უნდა იხმარებოდეს საბა-
სეული გაგებით: შეუპოვარი - რიდება უქონელი. შეპოვ(ნ)ება აღ-

ენიშნული მნიშვნელობებით ძველი ქართული ენის ძეგლებშიც გვხვდება (დაწერილობით იხ. ი. აბულაძე 1966).

ასეთია „თხოვნის“ („ხვეწის“) ლექსიკური პარადიგმა „ვეფხისტყაოსანში“. როგორც საერთოდ ყველა ველს, მას „თხოვნის“ შინაარსის შენარჩუნების უნარის მიხედვით განსხვავებულ ძალთა (სიტყვათა) იერარქია ახასიათებს, რასაც ამ სიტყვათა შორის „სემანტიკური მანძილის“ არსებობა განაპირობებს. „სემანტიკური მანძილი“ ბირთვულ სიტყვებიდან პერიფერიულისკენ ნელ-ნელა იზრდება. ამის დასტურია ის, რომ პერიფერიული სიტყვები შეიძლება არ იცოდეს ენობრივი კოლექტივის ყველა წევრმა.

ინდივიდში ველის რეალიზება ხდება სიტყვის წარმოთქმისას, რითაც, როგორც ი. ტრირი წერდა, „ცნობიერებაში მოცემული შინაარსების საერთო ბლოკიდან რომელიმე ნაწილი გამოიყოფა“ (ტრირი 1931: 3). ჩვენ ენის პოეტურ ფუნქციაზე საუბრისას აღვნიშნეთ, რომ მხატვრული ნაწარმოები კომუნიკაციის აქტია, რომლის ადრესანტი (მწერალი) და ადრესატი (მკითხველი) საერთო კოდით სარგებლობენ. ამიტომ პოეტური გრადაცია უნდა ჩავთვალოთ სემანტიკური ველის რეალიზებად როგორც პოეტში, ისე მკითხველში, რადგან ცნობიერებაში მოცემული შინაარსების საერთო ბლოკიდან გარკვეული ნაწილის გამოყოფა ხდება როგორც სიტყვის წარმოთქმისას (||წერის დროს), ისე მოსმენისას (||მკითხვის დროს).

კლიმაქსი, როგორც პოეტური გრადაციის სახე, ჩვენ მიგვაჩნია სინტაგმატურ დონედ, რომელშიც აისახება ლექსიკური პარადიგმისთვის ანუ ველისთვის დამახასიათებელი გრადუალობა. კერძოდ ის, რომ ველში შემავალი ყველა ელემენტის სემანტიკურ სტრუქტურაში ბირთვული სიტყვის ღირებულება არაა სტაბილური. მაკრონიშნის სტატუსი შენარჩუნებული არ არის, მაგალითად, ქენება, ნუკევა, შეპოვნება სიტყვებში, რადგან ისინი ძირითადი — თხოვნის — მნიშვნელობის გარდა სხვა შინაარსაც იკუთვნენ. პოეტურ გრადაციაში კარგად ჩანს, რომ ველი არის ენობრივ მნიშვნელობათა მონაკვეთი, რომელსაც ქმნის ორგანიზებულ დანაწევრებაში მყოფი ერთადმოქმედი ენობრივი ნიშნების მთლიანობა (ვაისგერბერი 1962: 100).

რუსთველი ერთი ტაეპის მანძილზე საერთო სემანტიკური ველის სიტყვათა ხმარებისას შემდეგ კანონზომიერებებს იცავს: პირველად ბირთვულ ან ძირითად სიტყვებს იყენებს, შემდეგ კი პერიფერიულს. პერიფერიული სიტყვები ენის პოტენციაა და მწერლის მიერ მათი გამოყენება ამ სიტყვებს ახალ სივრცეებს ანიჭებს. მათი ტაეპის ბოლოს ამავე მნიშვნელობის ბირთვული ძირითადი სიტყვების შემდეგ ხმარება ნათელს ხდის ელემენტთა „სემანტიკურ მანძილს“. ანუ ააშკარავებს მათი „შესატყვისი“ სივრცის იერარქიულობას, რაც განაპირობებს პოეტური გრადაციის მხატვრულ ეფექტს.

აღნიშნული კანონზომიერება თანაბრად ვლინდება

1) ერთი სემანტიკური ველის სიტყვათა მიჯრით გამოყენებისას, მაგალითად:

- ა) მაგრა მოსრული თქვენს წინა ვარ შემომხვეწლად, მქენებლად 1519
ამას ოდენ მოუახსენებ მუდართი და შეპოვნებით 1489 (1490). 1
ყოთა შეული დამადუმა, შემუდარა, შემეპოვა 633 (630). 3

(ხაზგასმულ სიტყვათა განაწილება გელში იხ. ზემოთ).

ბ) ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ იმის შესახებ, რომ ხვეწნა და მუდარა ზმნებზე ისეთი ზმნისწინების დართვას, რომლებთანაც ისინი ჩვეულებრივ მეტყველებაში არ იხმარებიან, მათ მნიშვნელობაში მეორადი სემა შემოაქვთ. ექსპრესიულობას ანიჭებს და, რაც მთავარია, უზმნისწინო და ზმნისწინიან ფორმებს შორის „სემანტიკურ მანძილს“ წარმოშობენ. სწორედ ამის გამო ქმნის მათი თანმიმდევრობით გამოყენება კლიმაქსს.

აჲ ამას გლდრებთ ირსიჲ ხვეწნით და შემუდარებით 1520 (1521). 1

2) აღნიშნული კანონზომიერება ვლინდება ერთი მხატვრული აზრის ორად გაშლის ანუ ვარიანტების დროსაც, მაგალითად:

გემუდარებო, ამისთვის ვარ თქუხს შემომხვეწილი 168 (167). 3
სხვას არას ვაჲ ღმრთისაგან, ვარ სიკვდილისა მქენება 650 (658). 4

როგორც ვ. ბოედერი იტყოდა აქაც მუღავნდება კლიმაქსისაკენ მიდრეკილება.

ამგვარად, ჩვენ ჯერ ვაჩვენეთ „თხოვნის“ სემანტიკური ველი მთლიანად „ვეფხისტყაოსანში“, შემდეგ კი დავაკვირდით რომელ სიტყვებს ირჩევს რუსთაველი ამ ლექსიკური პარადიგმიდან და რა თანმიმდევრობით ალაგებს მათ ტაეპში პოეტური გრადაციის დროს. აშკარაა, რომ პოემის ავტორი ან იშვიათი ხმარების ფუძეების იყენებს ან ნაცნობ ფუძეებს უჩვეულო მორფემათა დამატებით „კაზმავს“ (ამ ხერხის მხატვრული ღირებულების შესახებ იხ. წინამდებარე ნაშრომის II ნაწილის III თავი).

§3 სინონიმური რიგი და გამეორება

ენობრივ ნიშანს ახასიათებს ასიმეტრიული დუალიზმი. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ნიშნისა და მნიშვნელობის საზღვრები ერთმანეთს არ ემთხვევა. ერთ ნიშანს შესაძლოა ჰქონდეს რამოდენიმე მნიშვნელობა (რაც ომონიმიაა) და ერთი მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცეს სხვადასხვა ნიშნით (ეს კი სინონიმია). უენევის ლინგვისტური სკოლის წარმომადგენელი ს. კარცევსკი თვლის, რომ ენობრივი ნიშანი იქმნება სინონიმურ და ომონიმურ რიგთა გადაჯაჭვით. ჩვენ ვერაფერს ვიტყვით რომელიმე ნიშნის მნიშვნელობაზე, თუ რა ვიცით, რომელ რიგს ეკუთვნის იგი. ყოველი ლინგვისტური ნიშანი რომ უძრავი და მხოლოდ ერთი ფუნქციის მქონე იყოს. მაშინ ენა იარლიყთა უბრალო ასორტიმენტს (re'pertoire d'etiquettes) დაემსგავსებოდა.

სამეტყველო ქმედებას კარცევსკი განიხილავს როგორც ნიშნის უწყვეტ ტრანსპოზიციას ომონიმურ და სინონიმურ ჯაჭვში. თუ ვინეს „თევზს“ ვუწოდებთ, ჩვენ ვქმნით ომონიმს სიტყვა „თევზისათვის“ და

იმავდროულად ახალ წევრს ვუმატებთ შემდეგ სინონიმურ რიგს: ფლეგ-მატური, უგრძნობი, ცივი. Tertium comparationis-ის როლში გამოდის კონტაქტი, სიტუაცია, რომელიც გვეხმარება ტრანსპოზიციის განხორციელებაში (კარცევსკი 1956).

ყველა როდი იხიარებს ს. კარცევსკის აზრს. მაგალითად, შენდელსი თვლის, რომ ჟენეველი ენათმეცნიერი აჭარბებს, როცა სინონიმისა და ომონიმის ნებისმიერი ენობრივი ნიშნის მომცველ ძირითად კორელატურ რიგებად მიიჩნევს. ეს მართლაც საკამათოა, რადგან ომონიმია უფრო გამოწვევისა, ხოლო სინონიმიაზე ამას ვერ ვიტყვით. იგი ენობრივი სისტემიდან გამომდინარე კანონზომიერებაა.

მიუხედავად იმისა, რომ სინონიმთა შესწავლას დიდი ხნის ისტორია აქვს, ჭერ კიდევ არ არის შემუშავებული მათი დადგენის ყველასათვის მისაღები კრიტერიუმები. ვფიქრობთ, დაკვირვება პოეტური გამოვრების¹ იმ შემთხვევაზე, როცა ტაეპში აზრის ხაზგასმისა და ემოციის გასაძლიერებლად თავმოყრილია სინონიმები, გამოავლენს ენის ლექსიკური სისტემის ამ განსაკუთრებული მოვლენის ძირითად მახასიათებლებს.

უკვე ვნახეთ, რომ სემანტიკურ ველში სიტყვები ნაწილდებიან „შინაარსის შემანარჩუნებელი ძალის“ მიხედვით. სწორედ ამის გამო აქვს ველს გრადუალური სტრუქტურა. ჩვენ სპეციალურად შევისწავლეთ „სიცოცხლის შეწყვეტის“ სემანტიკური ველი „ვეფხისტყაოსანში“. გამოირკვა, რომ იგი მრავალფენოვანი ველია (ლ. ვაისგერბერის ტერმინი). მასში შემავალი სიტყვები დაგვავით სხვადასხვა თვალსაზრისის მიხედვით. ერთმანეთისაგან გავარჩიეთ ადამიანის, მცენარისა და ცხოველის სიკვდილის გამოხატველი სიტყვები და ბოლოს, მესამე ფენაში გაავარითანეთ პოემაში სიცოცხლის შეწყვეტის მნიშვნელობით ხმარებული ფრაზეოლოგიზმები და იდიომები. ეს ქვევლები მიჩნავენ და განსაზღვრავენ ერთმანეთს.

დაკვირვებამ ცხადყო, რომ სიტყვათველის ელემენტების შორის არსებობს მიმართებათა სიმძლავრის მიხედვით განსახვავებული ტიპები,

¹ „ვეფხისტყაოსანში“ გამოვრების მრავალი სახე გვხვდება, მაგალითად: ა) ხატუვის გამოვრება ტაეპში: ღმერთო, ღმერთო, გვაჩები, რომელი ჰვლობ ჭენათ ზესსა 812 (B10), 1

ბ) პრევერბთა გამოვრება ტაეპში:

დიაცსა წყენა შეატყვა, ნახა შესლუთა, შე. ვითა 1098, 3

თვალთა წინა წაგვიცა ლალი, კუმტი, ამაყი წა. 210 (209), 4

ლრუბელიცა ვერ შიხვდების, მე შიხრულეარ ხადა ში- ხად 250, 3

ბოლო მაგალითში კითხვითი სიტყვაჲ მუროდება. ხშირია გ) ნაწილაკთა გამოვრება დ) ანაფორული გამოვრება (ამის შესახებ იხ. დანართი).

არსებობს გამოვრების ისეთი სახეები, რომელთაც ახალი ინფორმაცია მოაქვთ:

„გულო, შავ-გულო, ღამბულხარ, ნუ შეხსნები, აწ ები! 1098, 3

კომპოზიტი „მაკული გულთან შედარებით უფრო მეტ ინფორმაციას იძლევა. ასეთი გამოვრების კარგი მაგალითია: და ეს თვალეზი, ჩემი თვალეზი, ლურჯი თვალეზი ისევ მოვლის (ტ. გრანელი). ეს ჩემი ლურჯი თვალეზი — აქ ნელ-ნელა მატულობს ინფორმაცია.

სინონიმთა თავმოყრას ტაეპში უკვე განვიხილავთ სემანტიკური „შინაარსის“ განმეორებად, რაც განპირობებულია იმით, რომ ერთ აღსანიშნს ორი აღმნიშვნელი აქვს.

რომელთა წინ წამოწევა სხვადასხვა პოეტურ ხერხს ედება საფუძვლად:

ა) სხვადასხვა სეგმენტში (ე.ი. მოცემული შინაარსის ბირთვულ, ძირითად და პერიფერიულ ნაწილებში) შემაჯალ ელემენტთა იერარქიული დალაგება (ბირთვულიდან პერიფერიულისაკენ) ტაეპში განსაზღვრავს პოეტური გრადაციის არსს. მაგალითად, მცენარეთა სიკვდილს „ვეფხისტყაოსანში“ აღნიშნავს შემდეგი სიტყვები:

ბირთვული: გა-ხმ-ობ-ა

ძირითადი: და-ჰნ-ობ-ა, და-მ-ჰნ-არ-ებ-ა

პერიფერიული: ღრ-ობ-ა

ხოლო ტაეპში მათი განაწილება მოცემული იერარქიის შენარჩუნებით იძლევა პოეტურ გრადაციას.

რა ვარდმან მისი ყვავილი გაახშობს, დაამჰნარობს 16 (35), 2

ამ ტაეპთან დაკავშირებით კ. დანელია შენიშნავს: აქ რუსთველს დაქვრილი აქვს ის მცირე შინაარსობრივი სხვაობა, რაც „გახშობასა“ და „დაჰნობას“ განასხვავებს ერთმანეთისაგან. „დამჰნარება“ ბევრად უფრო ზუსტად, ზედმიწევნით გამოხატავს ყვავილის კვდომის შინაარსს, ვიდრე „გახშობა“. ამიტომ, რომ „დაჰნობა“, „დამჰნარების“ ხმარების სულ 13 შემთხვევიდან ეს სიტყვა ვარდს უკავშირდება 9-ჯერ (სხვაგან — პირსახესა და სილამაზეს). „გახშობა“ კი 8-ჯერაა ნახმარი და აქედან 4-ჯერ „გაშრობის“ მნიშვნელობით (შდრ. რუ გახშა ცრუმლოა ღენისა, 946,1) (დანელია 1966:)

ვარდი იუ გახშვს, ვარეკა გჰმართებს მისივე ჟერობა:

მისივე ჰმეტობს ყვავილსა სულს და ტურფა ღვრობა 38 (37), 2, 3

ამ შემთხვევაში ვარდის გახშობა გადატანით როსტევეან მეფის სიბერეს აღნიშნავს და მას არა აქვს სიცოცხლის შეწყვეტის მნიშვნელობა. ეს კიდევ ერთხელ ცხადყოფს, რომ მცენარეთა სიკვდილის აღმნიშვნელი სიტყვა „ხმობა“ ხასიათდება შინაგანი თავისუფლებით და იგუბებს მრავალფეროვან კონტექსტებს.

იერარქიულობის პრინციპითაა აგებული შემდეგი ტაეპიც:

ვარდი ჰნებოდა, ღრებოდა, ალუისა შტო ირხოდა 955 (954), 1

(ხაზგასმულ სიტყვათა განაწილება ლექსიკურ პარადიგმაში იხ. ზევით).

ბ) ველის თითოეულ სეგმენტში შემაჯალი ელემენტები შეიძლება სინონიმები იყოს. სინონიმია ველის ელემენტთა შორის არსებული კავშირის ყველაზე მძლავრი ფორმა. ტაეპში ერთი რომელიმე სეგმენტის სიტყვათა თავმოყრა იძლევა პოეტურ გამეორებას. მაგალითად:

ვაჟ საწუთრო ბოლოდ თავსა ახუდარებხ, აზწარებხ 718 (716), 4

როგორც სენეკა ამბობდა: „სიკვდილის მორთულობანი თავად სიკვდილზე მეტად გვაშინებს“. სიკვდილის მორთულობათა შორისაა სუდარა — მიცვალებულის გასახვევი ტილო. „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება ზმნა შესუდრ-ვა:

ველარ შემხუდრონ დაზრდილობა და ჯერჯიკი მისანდობელმან 804 (802), 3. რაც ნიშნავს — ველარ გამხვევენ სუდარაში (ვერ დამქრძალავენ) ჩემი დაზრდილები. სუდარა-საგან არის ნაწარმოები ასევე ზმნა ა-სუდარ-ებ-ს. ზეწარ- არსებითი სახელისგანაა მიღებული ა-ზეწარ-ებ-ს. ასუდარებს და აზეწარებს სინონიმებია. ისინი რუსთველისეული ნეოლოგიზმებია და სიცოცხლის შეწყვეტის სემანტიკური ველის პერიფერიულ სიტყვათა რიცხვს ეკუთვნიან. მოცემული შინაარსის გამოხატვის თვალსაზრისით თანაბარი ძალა აქვთ. ამიტომ აქ გრადაციაზე ლაპარაკი ვერ იქნება.

მაგრამ ტაეპში პოეტურ გამეორებას მხოლოდ სემანტიკური ველის რომელიმე სეგმენტის სიტყვათა ერთობლივი გამოყენება როდი ქმნის. გამეორებას ველისაგან დამოუკიდებლად არსებულ სინონიმთა თავმოყრა ც იძლევა. მაგალითად,

უმისემისოდ ხოფელხა და ხაწუთროხა მისთჳის ელიდობს 756 (754), 4

სოფელი და საწუთრო სინონიმებია, რასაც უპირველესად, მათი სემანტიკური სიახლოვე განაპირობებს. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ სოფელი დასახელებული ადგილის (პუნქტის) მნიშვნელობით პოემაში მხოლოდ რამდენიმეჯერ გვხვდება, მაგალითად:

მიჰედეს არაბთა საზღვარსა, რა ელეს მრავალი ხანები,

დაჰყდა ხოფლები, კისები, ხშირ-ხშირად, თანას-თანებთა 1502 (1503), 2

როცა სოფელი ამ მნიშვნელობით იხმარება. „ვეფხისტყაოსნის“ ზოგიერთ ხელნაწერში მას ქვეყანა ენაცვლება:

მოახსენა: „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი სოფელი ღირსე 905 (904), 1

პირ: ქვეყანად J

მგობი ყოვლ სა ხოფლები, წელისა, მიწისა და კისა 897 (896), 3

პირ: ქვეყნება JT

აქ მართლაც გაახსენდება კაცს ს. კარცეცკის აზრი ენობრივი ნიშნის ომონიმურ და სინონიმურ ჯაჭვში უწყვეტი ტრანსპოზიციის შესახებ. თუმცა ამის განზოგადება სწორი არ იქნება. უმრავლეს შემთხვევაში სოფელი საწუთროს სინონიმია, მაგალითად:

ვაე. ხოფელმან სოფელის მეოფე ყოველი დასეა ცრემლთა ღუნად 702 (700), 4

შენ ხარ მიზეზი ხოფლები ასრე გასამსალუბისა 1026, 4

ვაე. ხოფელი უხასოო, რად ჰზი სისხლთა ჩემთა ზვრეტად?! 532 (529), 4

სარწმუნო ჩანს ვ. ზეგენიკევის აზრი, რომ სინონიმია წმინდა სინკრონული მოვლენა და იგი უნდა გამომდინარეობდეს სიტყვის მნიშვნელობის სინკრონული განმარტებიდან. დესკრიფციული განმარტებით, სიტყვის მნიშვნელობა განისაზღვრება როგორც მისი პოტენციური შეთავსება (ვალენტიობა) სხვა პიტყვებთან, რომლებიც მოქმედ ნორმას ემორჩილებიან (ზეგენიკევი 1963: 90) სოფელი დღეს მხოლოდ დასახელებულ პუნქტს აღნიშნავს, ხოლო საწუთროს სინონიმად ის გვევლინება როგორც კომპოზიტ წუთისოფლის შემადგენელი ნაწილი. ამ კომპოზიტს რუსთველის პოემა არ იცნობს.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ სიტყვათა სინონიმურობას უპირველესად მათი სემანტიკური სიახლოვე განაპირობებს. სინონიმთა დადგენის მეორე კრიტერიუმი მათი ურთიერთჩანაცვლებადობა. სინონიმთა ანალიზის ტექნიკა. — წერს ს. ულმანი, — ჩანაცვლების მეთოდს იყენებს, რომელთაგან უმარტივესია სხვადასხვა კონტექსტში მათი სუბსტიტუცია. ეს სიტყვათა სტრუქტურული ინტერპრეტაციის გამოყენებაა (ულმანი 1962: 30-37).

„ვეფხისტყაოსანში“ ხშირია ისეთი სტროფები, რომელთა პირველ სამ ტაეპში კონტრასტის პრინციპით ვარიირებულ აზრს განაზოგადებს მეოთხე ტაეპი, რომელიც ფაქტიურად, პოეტური გნომაა (ბერძნ. გნომე — დასკვნა). ასეთ შემთხვევაში ჩვეულებრივია სინონიმთა ჩანაცვლება, მაგალითად:

ვინ გუშინ ედემს ნაზარდი აღეა მრგო, მომრწუო, მახია,
დღეს ხაწუთრომან ლახვარსა მიმცა, დანასა მახია,
დღეს გული ცეცხლსა უშრეტსა ღაბმით დამიბა, მახია,
აწუა ჯუან საქმე ხოფლისა ზღაპარია და ჩხამია (715).

ასეთივეა 707 (705), 1213 სტროფები.

ხშირია სინონიმთა ჩანაცვლება ურთიერთმომდევნო ტაეპებშიც:

ხაწუთრო ნაცვლად გვატარებს, რაჟ ოდეს ვავციენია,
ძველი წერია ხოფლისა, არ ახლად მოსასმინია 919 (918), 2-3

ახლა კი ერთი სადაო ტაეპის შესახებ. იგი ეკუთვნის იმ სტროფს, რომელშიც ტარიელი იხსენებს. ნესტანის სიყვარულით ძალმოცემული. ხატელთა მიმართ წერილის მიწერის შემდეგ, როგორ იშვებდა დარბაზს:

მაშინ ხოფელმან ხაწუთრომ იუხვს, რაჟა ვინები,
აჲ ხელ-მქმნა, რომე საახლოდ მხეცთაჲა მოეწყინები 392 (389), 3-4

ხელნაწერთა უმრავლესობა (ACDEFGHIJKLMNOPQWXYZI') და გამოცმათა ერთი ნაწილი (კაკ ინ 57) სწორედ ხაზგასმულ იკითხვის გვთავაზობს. ვუკოლ ბერიძე ასე განმარტავს ამ ტაეპებს: საწუთრო — აქ: სიცოცხლე (?). მაშინ სოფელმა სიცოცხლე უხვად მომცა, რასაც ვინებებდი (?) და ახლა კი ისე ხელმქმნა, რომ მხეცთათვის საწყენი იქნება ჩემი მიახლოება (ბერიძე 1974: 137). ვფიქრობთ, ასეთი კომენტარი ტაეპის ვერგავებითაა განპირობებული. ალ. ბარამიძის კონიექტურაა — საწუთრომ (მაშინ სოფელმან საწუთრომ...), UV ხელნაწერები იძლევიან ასეთ თანმიმდევრობას — საწუთრო სოფელმან.

ჩვენი ყურადღება მიიქცია R' ხელნაწერის მონაცემმა — საწუთრო, რაც წუთაერს, დროებითს. წარმავალს აღნიშნავს (აბულაძე 1973: 381). ასევე საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ყველა ხელნაწერი იძლევა მიუხვის და არა იუხვის ფორმას. რადგან პოემის ეს ადგილი კონტრასტის პრინციპზეა აგებული, იგი შეიძლება ასეთი ფორმით აღდგეს:

მაშინ სოფელმა საწუთრო მიუხვის, რაჟა ვინები
აჲ ხელ-მქმნა, რომე საახლოდ მხეცთაჲა მოეწყინები

რაც ასე ითარგმნება: მაშინ სოფელმა რაც ვინებე, ყველა საწუთრო (წუთიერი) სიამოვნება უხვად მომცა (მიუხვა), ახლა კი ასე გამაგიყა, რომ ჩემი ხლება (ჩემთან ყოფნა) მხეცებსაც მოეწყინებათ.

54 პოეტური ხერხი — როგორც სიტყვის მნიშვნელობის დადგენის საშუალება

ჩვენ ვნახეთ, რომ სიტყვათა მნიშვნელობების სემანტიკური ერთიანობა უდევს საფუძვლად პოეტური პარალელიზმის ყველაზე გავრცელებულ სახეებს — გრადაციას, გამეორებასა და ჩამოთვლას. იმავედროულად, ეს პოეტური ხერხები ასახავენ ველის, სინონიმური რიგისა და თემატური ჯგუფის დიფერენციალურ ნიშნებს. ერთი სემანტიკური ველის სიტყვათა შეჯგუფება იძლევა პოეტურ გრადაციას, გამეორების დროს ტაეპის ფარგლებში თავის იყრის სინონიმები, ხოლო ჩამოთვლისას გამოიყენება ერთი თემატური ჯგუფის ლექსიკური ერთეულები. ასეთი განაწილება, ფაქტიურად, უგამონაკლისია, თუ ის არ ეწინააღმდეგება ქართული კლასიკური ლექსის უმთავრეს საყრდენს — მარცვალთა რაოდენობრივ დაყოფას როგორც მთელ სტროფში, ისე ცალკეულ ტაეპში.

„გეფხისტყაოსანში“ ეს წესი იმდენად ყოვლისმომცველია, მასზე დაყრდნობთ პოემის მრავალი შერყენილი ადგილის თავდაპირველი სახით აღდგენა და ბევრი სადავო სიტყვის ახსნა შესაძლებელი.

1. „მოამდაბლა, მოამიწა“

¹ დავაკვირდეთ ამ თვალსაზრისით შემდეგ სტროფს, სადაც მოთხრობილია, რა დღე აყარა ტარიელმა ხატაელ ძეებს:

მისი ერთითა მათრახითა თავი ასე გარდაძირიწა,

ყოთა მკვდარი უსულო ქმნა, ვითა მიწა დაამიწა,

მისი რასმე მკადრებელი მოამდაბლა, მოამიწა,

თვალთა წაწა წავივიდა ლალი, კრწი, ამაყი, წა! 210 (209).

ჩვენ აქ გვაინტერესებს მეორე და მესამე ტაეპები, რომელთაც აბოლოებს სხვადასხვა ზმნისწინით ნაწარმოები ძირი (მიწა). მეორე ტაეპში საკამათო თითქმის არაფერია, რადგან საქმე გვაქვს გამეორებასთან — მკვდარივით უსულო ქმნა, მიწასავით დაამიწა და ხაზგასმული სიტყვაც თავის ადგილას ზის. როგორც არჩილ რუგოშელი წერს: მეორე ტაეპი ვამართულობა, მესამეს „უნდა შევლანი“ (რუგოშელი 1966: 123).

მესამე ტაეპის დაბოლოება — მოამიწა, საეჭვოა უპირველესად იმის გამო, რომ რუსთველის არ ახასიათებს ერთი და იმავე ძირის გამეორება ურთიერთმომდევნო ტაეპების ბოლოს, თუ რა თქმა უნდა, ომონიმია არა აქვს ადგილი. ამ შემთხვევაში ომონიმია გამორიცხულია. ეს დაბოლოება საეჭვოა იმის გამოც, რომ იგი წინ მდებარე სიტყვასთან (მოამდაბლება, ე.ი. დამდაბლება, დამცირება) არ ამჟღავნებს სემანტიკურ სიახლოვეს, რაც, წესიერად, მოსალოდნელი იყო, თუმცა შეიძლება დავუშვათ ასეთი განმარტება: მისი შეურაცხყოფელი (მკადრებელი) დაამდაბლა (მოამდაბლა) მიწასთან გაასწორა (მოამიწა), მაგრამ ეს დაშვება ნაძალადევი ჩანს.

ჩვენი ფიქრით, ყურადღების ღირსია GH ხელნაწერთა მონაცემები — მოამიწა, რომელშიც წიწ ძირი გამოიყოფა. სწორედ ეს ძირი ალად-

გინა ამ ტაეპში ა. რუგოშელმა (რუგოშელი 1966: 123). წიწ ძირის შე-
მცველი სიტყვები გვხვდება ძველ ქართულში (იწიწვის, ეწიწვოდა, მოე-
წიწვიან, მოაწიწა, წიწნელი, წიწნეულობა). თ. ციტიშვილმა ძველი
ქართულის მასალითა და წიწ-ის უცხოური (სომხური და ბერძნული)
შესატყვისებით დამაჯერებლად აჩვენა, რომ მას ყველგან შიშის, ძრწო-
ლის მნიშვნელობა აქვს (ციტიშვილი 1976: 324-326). ასეთ განმარ-
ტებას აძლევს მას ი. აბულაძე (აბულაძე 1973: 549).

ალ. ჭინჭარაულის აზრით, წიწ-ისაგან უნდა მოდიოდეს ძრწ ძირიც.
-ოლ სუფიქსის დართვისას წიწ- ძირში ი ჩავარდნილა და მიგვილია
წწოლა. რეგრესული ასიმილაციით წწოლას მიუცია ძწოლა და ზმნის
პირიელი ფორმაც გაჩენილა — ძწის: და არა ძწიხ პროკლასა მის გონებაჲ (სი.
მრ; 209, 36). „შიშითა და ძწოლით თაუჲანის-იქუშების (სინ. მრ; 134, 33). საქ-
მეს ვერც წინამავალი წ-ს გამეყრებამ უშველა და ვაჩნდა
ბგერათვამყარი სონორი რ: ძრწის, ძრწოლა (წარმოების ამ სახისათვის
შდრ: ბრძვას — ბრძოლა, კრთის — კრთოლა, ყარს — ყროლა) (ჭინჭა-
რაული 1982: 237).

წიწ ძირი პირველად ა. შანიძემ გამოავლინა ხევსურულში:

როშქას აწიწდეს ციხენი, ბლოს ბანნი ქვუტკირისანი;

გვეშინიხ, დავეცემიან ნაზლობნი საბელისანი.

ა. შანიძე წერს: „აწიწდეს — დაშინდესო. აუხსნია ჩემთვის ბესარიონის
მეზობელს ვაგა თეთრიაულს“ (შანიძე 1922-24: 156). ხევსურულში
„შიშ-წიწი“ ისეთივე ტოლად შერწყმული კომპოზიტია, როგორც შიშ-
ველ-ტიტელი, აბჯარ-უნავირი, ტოლ-სწორი და მისთ. ეს კომპოზიტი
ფშაურშიც დასტურდება: „შიშ-წიწითა ვართ“ (ჭინჭარაული 1982:
237). საინტერესოა ალ. ჭინჭარაულის დაკვირვება ვაჟა-ფშაველას ერთ-
ერთი პერსონაჟის სახელზე — წიწოლა. ვაჟას გმირთა ერთ ნაწილს
მოტივირებული სახელ-გვარები აქვთ. ეს სახელიც მოტივირებულია. იგი
საგანგებოდ შეარჩია მწერალმა თავისი პერსონაჟისათვის. ვაჟა-ფშავე-
ლას სურდა, რომ მისი უარყოფითი გმირის თვისება -წიწი, შიში,
ლაჩრობა მის სახელშივე ყოფილიყო ხაზგასმული. ხევსურეთში არსე-
ბობს სახელი წიწია (შდრ. შიშია, შიშნია). სახელი წიწო ფშავეშიც იყო.
წიწოდან ისევე გაკეთდებოდა წიწოლა, როგორც კიკო-დან კიკოლა,
შიო-დან შიოლა და სხვა (ჭინჭარაული 1982: 231, 239-240).

როგორც ძველი ქართულის, ისე ხევსურული და ფშავეური დიალექ-
ტების მონაცემები ნათელს ხდის წიწ-ის ამოსავალ მნიშვნელობას — ში-
ში. სწორედ ეს შინაარსი ესადაგება „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენთვის საინ-
ტერესო ტაეპს:

მისი რასმე მკადრებელს მოამდაბლა, მოაწიწა.

ნ. ნათაძის მიერ მომზადებული „ვეფხისტყაოსნის“ სასკოლო გამო-
ცემაში ეს იკითხვისაა შეტანილი. გამოცემელი ამ სიტყვას დამცირებლად
(ნათაძე 1974: 73) განმარტავს. თუ ამას გავიზიარებთ, მაშინ აქ საქმე
გვქონია გამეორებასთან, რაც სადავოა. ზემოთ მოტანილი მასალები გვა-

ფიქრებინებს, რომ ტაეპი ასე უნდა განიშარტოს: მისი (ტარიელის) მკადრებელი (ე.ი. ვინც რალაც გაუბედა, კადრება — გაბედევა) დაამდაბლა. მიწასთან გაასწორა, დააშინა, მხდალი ვახადა (მოაწიწა) — ეს კი პოეტური ჩამოთვლაა.

ფიქრობთ, მეორე ტაეპის ბოლო სიტყვაც GH ხელნაწერთა მონაცემით უნდა გასწორდეს. ჩვენთვის საინტერესო ადგილი ასეთი სახით აღდგება.

ვითა მკადარი ჯსულო ქმნა, ვითა მიწა მოამიწა,
მისი რასმე მკადრებელი მოამდაბლა, მოაწიწა

ჩვენი აზრით, ამ სახით სტრიქონები ორგანიზებულია როგორც ფონეტიკური, ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით (მოაწიწა ფორმას მხარს უჭერს ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისია. იხ. ამასთან დაკავშირებით ს. ცაიშვილის აზრი, *კომისიის ოქმები 1974 №4: 211*).

თანამედროვე ქართულს წიწ ძირიდან ნაწარმოები ზმნური ფორმები არ შემორჩენია. ეს ძირი მცირეოდენი სემანტიკური მოდიფიკაციით გაჩენილა გავრცელებულ აბსტრაქტულ სახელში მო-წიწ-ება მორიდება, მოკრძალება.

რიდის, კრძალვის ერთ-ერთი წამყვანი კომპონენტია შიში. ამდენად, სავსებით ბუნებრივია, მოშიშების აღმნიშვნელი სახელი მოკრძალების, მორიდების შინაარსით ალტერულიყო. წიწ ძირიდან ნაწარმოებ სიტყვათა მნიშვნელობის განვითარების გზა ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: წიწი = შიში → მოკრძალება, მორიდება, „მოწიწება“ ეს ახალი შინაარსი არ არის უცხო ძველ ტექსტებისათვის. იგი „ვეფხისტყაოსანშიც“ გვხვდება:

რა ვაზირი მოწიწებით დარბაზს ნახა შემოსრული 816 (814). 1

აქ ამ სიტყვას ჯერ კიდევ არა აქვს ახალი შინაარსი, წინა სტროფშიც და აქაც შიშზეა საუბარი. იგი განაწყენებულ მეფესთან შეხვედრას შიშობს. „მოწიწებით შემოსული“ შიშით, გაუბედაობით შემოსულია.

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისია ასე გადმოგვცემს ამ ტაეპის შინაარსს: როცა დარბაზში მოწიწებით შემოსული ვეზირი დაინახა (*კომისიის ოქმები 1979 №1: 189*). ნათლად არ ჩანს, როგორ ესმის ხაზგასმული სიტყვა კომისიას, როგორც შიში, თუ როგორც მოკრძალება.

2. „უფუტკენელი, დაუქნარი“

ნ. მარი ითვალისწინებდა რუსთველის მხატვრული ენის სპეციფიურობას და მასზე დაყრდნობით არკვევდა ამა თუ იმ ტაეპის შინაარსს. იგი ხშირად აკვირდებოდა „ვეფხისტყაოსანში“ პოეტურ ხერხებს, რაც მკვლევარს მასალას აძლევდა პოემის სხვადასხვა ადგილის სწორი წაკითხვისათვის. თუმცა ზოგჯერ მარისეული წაკითხვა ცილობასაც იწვევს.

რუსთველის უსაყვარლესი მხატვრული ხერხის — გამეორების — ერთ-ერთი მაგალითად ნ. მარს მოაქვს ტაეპი — მოლი, ნახე ვარდი შენი უფ-

რეზნელო და დაუმქნარი 396 (393), 4, რომელსაც დადებითი პარალელიზმის იმ შემთხვევად მიიჩნევს, როცა ორი საერთო მნიშვნელობის სიტყვის თავმოყრა აძლიერებს ფრაზის შინაარსობრივ მხარეს. მარი იქვე იძლევა უფრეზნელ-ის წარმოშობის მის მიერ. ცოტა არ იყოს. უცნაურად აღდგენილ. დაუფერებელ ისტორიას. *uf-ikwnel-i* — ასე ჰყოფს იგი ამ ლექსიკურ ერთეულს და მის ძირად მიიჩნევს *fr-t-s*, სადაც *fr* სვანური სიტყვა ფერ-ია, რაც მშრალს ნიშნავს. მეორე ნაწილს *ikn-s* კი ქართულ ჰქნობას უკავშირებს. ამ განმარტებით უფრეზნელი და დაუმქნარი სინონიმებია. გ. გუგუშვილი და ლ. ძოწენიძე, რომელთაც სპეციალურად იკვლიეს მარის იმხანად გამოუქვეყნებელი საარქივო მასალები (ამჟამად გამოქვეყნებულია. იხ. *Н. Марр, Вопросы Вепсистоасани и Висрамянани, Тб., 1966. ი. მეგრულიძის რედაქციით*). იზიარებენ მარი-სეულ განმარტებას იმ მოტივით, რომ რუსთველი აქ ნესტანს ახასიათებს და მისი სახელდება დაუმქნარ ვარდად ბუნებრივია. ზოლო ამავე მნიშვნელობით უფრეზნელის გამოყენება აძლიერებს შთაბეჭდილებას ნესტანზე. მკვლევარები არ ეთანხმებიან ა. შანიძის განმარტებას: უფურეზნელი — უფურჩქნელი. ჭერ კიდე გაუშლელი. ეს ახსნა ხელოვნურად მიაჩნიათ, რადგან. მათი ფიქრით, ვარდადანი მიმართებაში გაუშლელის გამოყენება არ ქმნის მხატვრულ სახეს. რუსთველი აქ ნესტანს ახასიათებს როგორც მომწიფებულ ქალიშვილს და უფრო ბუნებრივი იქნებოდა მისი სახელდება არა გაუშლელ, არამედ დაუმქნარ ვარდად (*გუგუშვილი, ძოწენიძე 1966: 125*).

უფრეზნელი გვხვდება შემდეგ ტაეპშიც:

გაიქნებ ვარდას კოკობსა. **უფრეზნელსა**. მოუკრეფესა 1503 (1504), 4

თ. ბაგრატიონი უფრეზნელს ჭერეთ გაუშლელ ვარდად განმარტავს (*ბაგრატიონი 1969: 271*). გ. გუგუშვილი და ლ. ძოწენიძე თვლიან, რომ თ. ბაგრატიონისეული განმარტება განპირობებული უნდა იყოს წინამავალი სიტყვით — კოკობი. ისინი იზიარებენ მარის ახსნას და მიაჩნიათ, რომ აქ საქმე გვაქვს მხატვრულ ჩამოთვლასთან.

აი, კიდეც ერთი მაგალითი უფრეზნელ-ის გამოყენებისა:

კოკობი და უფრეზნელი ვარდი დაგხედ დაუმქნარი 133 (132), 4

ვუკ. ბერიძის კომენტარში ვკითხულობთ: კოკობი და უფურეზნელი — სინონიმებია = გაუშლელი (*ბერიძე 1974: 75*). საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ამ ადგილას უფრეზნელ-ს H ხელნაწერში გაუშლელი ცვლის. ა. შანიძე ამ ტაეპში უფრეზნელს (დაუფურეზნელს) დაუმქნარად, დაუმლრალად განმარტავს. ასეთ ახსნას მხარს უჭერს G ხელნაწერიც. აქვე აღვნიშნავთ, რომ R ხელნაწერი — დაუფრჩქნელ-იკითხვის იძლევა. ამ ტაეპში ვარდს სამი ეპითეტი მიემართება: კოკობი, უფურეზნელი, დაუმქნარი. ისინი კითხვა: ამთვან რომლის სინონიმია უფურეზნელი? ამ სიტყვის მნიშვნელობა ყველაზე კარგად ჩანს ტაეპში:

ვარდი ახლად **იფურჩქნების**, მე ყვაილი დამებერა 1525 (1526), 3

— ვარდი ახლად **იფურჩქნება, იშლება**, მე ყვაილი დამიბერდა, —

ამას ამბობს მოხუცი მეფე როსტევენი თავის ახლადგამეფებულ ასულზე. იფურცენება — ამ შემთხვევაში სხვა მნიშვნელობას ვერაფრით ვერ იგუ-ებს. თანაც იგი სწორედ ვარდს მიემართება. აღსანიშნავია, რომ მ. წე-რეთლის მიერ სასტამბოდ დაშვადებული „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ხელნაწერში (ბერლინი, 1938) იფურცნების იკითხება.

ჩვენი ფიქრით, სარწმუნოა თ. ბაგრატიონის, ვუკ. ბერიძისა და 396 (393), 4; 1503 (1504), 4 ტაეების ა. შანიძისეული განმარტებანი. უფურცენ-ელ-ი უ-ელ კონფიქსით ნაწარმოები ვნებითი გვარის მიმლეო-ბის უკუთქმითი ფორმაა. ფრცვენ|ფურცენ ძირი ადვილად შეიძლება დაუ-კავშირდეს ფურჩ(ქვენ-ა-ს. აქედან გამომდინარე

კოკობი და უფურცენელი ვარდი დაგვლე დაუმუნარი 133 (132), 4
— იქნება გამეორება, ხოლო

მოდ, სახე ვარდი შენი უფურცენელი, დაუმუნარი 396 (393), 4
და

გაჩვენებ ვარდსა კოკობსა, უფურცენელსა, მოუკრეფსა 15 03 (1504), 4
— პოეტური ჩამოთვლა.

3. „... სალალობოდ, ამხანაგთა სათრეველად“

„ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგში პოეზიის რაობის შესახებ მსჯელობას მოჰყვება შაირობის სახეთა დახასიათება. შ. რუსთველი გასართობ ლექ-სებზეც საუბრობს:

მესამე ლექსი კარგი არს სანადიმოდ, სამღერლად,
სააშკიოდ, სალალობოდ, ამხანაგთა სათრეველად 17.1-2

ბ. მარი ასე თარგმნის ამ ტაეებს третій (видъ) песенъ годенъ для пировъ и увеселений, для ухаживаній, для забавы и легкомыслен-ныхъ похощеній съ пріятелями (მარი 1910: 9).

„სათრეველად“ სიტყვის შესახებ აზრთა დიდი სხვადასხვაობაა. უფრო ხშირად იგი განიმარტება: ხუმრობით გასაქილავად, გასამასხარა-ვებლად (ნათაძე ნ. 1974, 16), გასახუმრებლად (შანიძე 1957, 380), для шуточныхъ поношений (ნუცუბიძე 1967, 28), для дружескихъ шуток (იორდანიშვილი 1966, 8). ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის და-მდგენი კომისია ასე განმარტავს ამ ტაეებს: მესამე (რიგის) ლექსი კარ-გია სანადიმოდ, სამღერლად, სააშკიოდ, სახუმაროდ. ამხანაგების გახაკი-ლავად. ვუკ. ბერიძე წერდა: მელექსეთა თითოეული კატეგორიისათვის რუსთველს განკუთვნილი აქვს თითო სტროფი, სადაც ლექსის მხოლოდ ერთ ჟანრს ეხება. არ არის ისეთი ვითარება, რომ პოეტი ერთსა და იმავე სტროფში სხვადასხვა ჟანრს განიხილავდეს. მე-17 სტროფში ხაზი გატეხილია: სანადიმოდ, სამღერელად და სალალობოდ დანიშნულ ლექ-სებთან ერთად ამხანაგთა სათრეველ ლექსებზეა ლაპარაკი. მისი ფიქ-რით, ეს აშკარა შეუსაბამობაა, რადგან სათრეველი (სრული ფორმით — გასათრეველი) ზუსტი სინონიმია სალანძღვისა და საგინებლისა. ბუნებ-რივად, ეს სიტყვა უნდა ამოვიღოთ ამ ტაეებიდან (ბერიძე 1961 ა: 228).

ვუკ. ბერიძემ არც პ. ინგოროყვასეული სათნეველად (ასეა DOU ხელნაწერებში) გაიზიარა, რადგან, მისი აზრით, თნევა — სათნევი, სათნეველის მნიშვნელობა ორაზროვანია: ზოგჯერ მოწონებას ნიშნავს, ხშირად პირფერობას, მლიქვნელობასაც შეიცავს (ბერიძე 1961: 221). იგი გვთავაზობს „სათრეველად“ ვარიანტს, რომლის წინსართიანი ფორმა იქნება გასართევი ან გასართეველი. ვ. ბერიძე გამოყოფს ამ სიტყვის ორ საწყისს: გა-რთ-ობ-ა, გა-რთ-ვა ან გა-რთ-ევ-ა. მისი აზრით, გასართევი, გასართეული სრულიად კანონზომიერად იწარმოება გა-რთ-ევ-ა საწყისიდან. იგი იმოწმებს ტაეპს ნ. ბარათაშვილის ლექსიდან, სადაც ეს სიტყვა შეკუმშული ფორმითაა გამოყენებული:

წარვედ წყლის პირსა, სევდიანი გულთ **გ ა ხ ა რ თ ე ვ ე ლ ა დ**.

(ნ. ბარათაშვილის ავტოგრაფში იკითხება: წარვედ წყალის პირს, სევდიანი ფიქრთ გასართეველად — იხ. ბარათაშვილი, ავტოგრაფები (ლექსები, ბედი ქართლისა). თბ., 1968, გვ. 33 — თ. ბ.). ე.ი. სევდიანი, წარვედ წყლის პირას, რომ გული გამერთო. შოთამ იგივე სიტყვა იხმარა სრული, უკუმშველი სახით — სართეველად, რაც რითმის საჭიროებით იყო განპირობებული (ბერიძე 1961: 226-227).

მწერალი ვ. შატბერაშვილი არ ეთანხმებოდა ვუკ. ბერიძეს, რადგან პოემის არც პროლოგში, არც ძირითად ტექსტში არ გვხვდება სიტყვა „სართეველი“, „რთევა“, „გართობა“. მას „ვეფხისტყაოსანში“ ცვლის „თამაში“. ვ. შატბერაშვილს მიაჩნია, რომ რუსთველი არ იცნობდა „რთევა“ სიტყვას და აქედან გამომდინარე ვერც გამოიყენებდა მას. მწერალი „სართეველად“ ფორმას ძალზე ხელოვნურად და ქართული ენის ბუნებისათვის შეუფერებლად თვლის. იგი იზიარებს ამ ტაეპის ტრადიციულ წაკითხვას. მისი აზრით, „ამხანაგთა სათრეველი“ ლექსი შედის სიამოვნებისათვის განკუთვნილი გასართობი ლექსების კატეგორიაში და ამ სიტყვას თავისი ადგილი უნდა დარჩეს „ვეფხისტყაოსნის“ ზემოთმოყვანილ სტროფში (შატბერაშვილი 1951). დ. ჯანელიძემ წერილში — „რუსთაველი და სახიობა“ — გამოთქვა მოსაზრება, რომ რუსთველი „მესამე ლექსში“ გულისხმობდა დრამატულ პოეზიას, რომელიც სატრფიალო, გასართობი და სატირული ხასიათის ნაწარმოებებს შეიცავდა. ავტორის ფიქრით, „მესამე ლექსი“ ძირითადად თეატრალიზებული წარმოდგენისათვის იყო განკუთვნილი (ჯანელიძე 1967).

ამ ორ ტაეპში თავმოყრილ სიტყვათა — ნადიმობა, მღერა, აშიკობა, ლაღობა — მნიშვნელობებში ძირითადი სემაა გართობა. ჩვენ საქმე გვაქვს პოეტურ ჩამოთვლასთან, რასაც ამ სიტყვებს შორის ერთგვაროვანი სემანტიკური მიმართების — თემატური ანალოგიის არსებობა განაპირობებს. ასეთი გარემოცვა ბუნებრივად გვაფიქრებინებს, რომ მოცემულ შემთხვევაში თრევის მნიშვნელობაშიც დომინანტი უნდა იყოს გართობა. კ. დანელიას დაკვირვებით, ძველ ქართულში „თრევას“ და მისგან ნაწარმოებ სახელებს არ ჰქონდათ ეს მნიშვნელობა. იგი უდრიდა როგორც ლანძღვას, ასევე ზიდვა-თრევასაც, რომელთაგან ამოსავალია

მეორე. კ. დანელიას აზრით, „თრევ“ ფუძეში „თრ“ რედუცირებული ჩანს — ევ-ის დართვის გამო, რასაც ამტკიცებს, ერთი მხრივ, მეგრულის ჩვენება (შდრ. გონ-თირ-უ — გაათრია, გალანძლა; მიდანთირუ — წათრია, წაიღო) და, მეორე მხრივ, ასეთი ფორმები ქართულ კილოებში: გა-თარ-ა, სა-თარ-ი, ა. შანიძის განმარტებით, სათარი არის ვრძელი ჭოხი, რომლითაც თივას „თრიან“, ანუ ათრევენ მთებიდან ძირს (შანიძე 1953: 415). კ. დანელია ფიქრობს, რომ შეუძლებელი არ უნდა იყოს, „ვეფხისტყაოსანში“ ნახმარ „სართველ“-საც მოსაზიდოს მნიშვნელობა ჰქონდეს. იგი ეთანხმება დ. ჩუბინაშვილს, რომელიც სათრემელს და სათროველს ერთ ლექსიკურ ერთეულად მიიჩნევდა და ბაღედ განმარტავდა (დანელია 1964: 80). მაშასადამე, მკვლევარი რუსთველის განსახილველი ტაეპების ასეთ გაგებას ვეთავაზობს: მესამე კატეგორიის ლექსები ითქმობდა ლხინზე, ნადიმზე, ითქმობდა სასიმღეროდ, საღაღობოდ, თავის შესაქცევად, ამხანაგთა მოსაზიდად ან ამ მხიარული წრის წევრთა ყურადღების დასაპყრობად, დასაქერად. აქი საზუმარო შირების მიზანიც ეს იყო: მსმენელთა მოზიდვა, მათი ყურადღების დაპყრობა. ასე რომ, გამორიცხული არაა, „ამხანაგთა სათრეველად“ უდრიდეს: „ამხანაგთა მოსაზიდად“ (დანელია 1964: 81).

ქ. ლომთათიძემ თრევ რთული ფუძის თრ ელემენტში ი ხმოვნის არსებობა დაუშვა, რადგან მას სვანურში შდირ შეესატყვისება. სვანურისა და ქართული ენის მთის დიალექტთა მონაცემებით მკვლევარი ამტკიცებს, რომ თირ „გართობა — შექცევა-მხიარულების“ მნიშვნელობით უნდა არსებულიყო ქართველურ ენებში. ფშაურსა და ხევსურულში თირება, ათირებს, დათირება და მსგავს ზმნებში სწორედ თირ ფუძე დასტურდება „გართობის“ შინაარსით. ამ დიალექტებში ა-თირ-ებს (და-ათირ-ებს) ზმნა უმეტესად მტირალი ბავშვის დაწყნარება-დამშვიდებას ნიშნავს. მართალია, მასში დაყვავების, დაწყნარების მომენტიც ვადმოიკემა. მაგრამ იგი ძირითადად ამიზეზებული, ატირებული ბავშვის გაართობას გულისხმობს. ზოგ კონტექსტში ეს მეტად თვალსაჩინოა:

ძუძუთ ვათირებთ ბალებსა,
რასისთვის რო აბარდებთან (ვაჟა).

ქ. ლომთათიძემ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ ვაჟა-ფშაველა ამ სიტყვას საღალღებ-თანაც ხმარობს:

ეთერის დანი და მჰანი,
ხათირებ-ხალაღებო, —
სთხოვს, — არ გახადოს უფალმა
ყვავ-ქორნის წასაღებო

მისი შენიშვნით, რუსთველის „საღაღობოდ... სათრეველად“ და ვაჟას „სათირებ-საღალღები“ საოცარ თანხედრას ამჟღავნებენ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ხევსურულში აკვნის ღერძზე ჩამოკიდებულ სათამაშოებს სათირებებს უწოდებენ. მაშასადამე, ფშავ-ხევსურულში დაცულია ურედუქციო, -ებ თემის ნიშნიანი სახეობა, ხოლო „ვეფხისტყაოსანში“ -ევ სუფიქსიანი ფორმა დადასტურებული. ქ. ლომთათიძის მითითებით.

ფშავ-ხევსურულ თირ-ებ-სა და „ვეფხისტყაოსნის“ თრ-ევ←თირ-ევ-ს შორის მიმართება ისეთივეა, როგორც აკურთხ-ევ-ს, აკუთხ-ებ-ს შორის.

ერთი მხრივ:

*სა-თ[ი]რ-იგ-ილ-ი

სა-კურთხ-იგ-ილ-ი

მეორე მხრივ:

ა-თირ-ებ-ს

ა-კურთხ-ებ-ს

ჟუკ. ბერიძის მიერ შემოთავაზებული „სართეველად“ ლომთათიძემ იმ პერიოდის ამსახველად მიიჩნია, როცა ქართულშიც, ზანურის მსგავსად, ჩასახულია რ სონორის გარკვეული თანხმოვნების მომდევნო პოზიციიდან წინ გადმონაცვლების ტენდენცია. მკვლევარი თირ-ს და ვა-რთ-ობ-ა-ს ერთ მასალად თვლის. მისი აზრით, „სართეველად“ ფორმა მოწმობს ვა-რთ-ობა სიტყვაში რთ-ს თრ-დან მომდინარეობის შესაძლებლობას და აშკარად გვიანდელი სახეობაა (ლომთათიძე 1966: 377-379). საგულისხმოა, რომ „სართეველად“ იკითხვის „ვეფხისტყაოსნის“ სწორედ გვიანდელი 1856 წლის E ხელნაწერი შეიცავს.

მიუხედავად აზრთა სხვადასხვაობისა, თრევ ფუძის შემცველი „სართეველად“ სიტყვის მნიშვნელობის გარკვევისას ყველა მკვლევარი ამოდის მისი გარემომცველი ლექსიკური ერთეულების შინაარსიდან. მაშასადამე, ამ სიტყვის სემანტიკის დადგენაში გვეხმარება რუსთველის მიერ გამოყენებული პოეტური ჩამოთვლა, რომლის დროსაც ერთი თემატური ჯგუფის ელემენტები იყრიან თავს. სწორედ ეს პოეტური ხერხი გვიბიძგებს სხვა ქართველურ ენათა და ქართული ენის დიალექტთა მონაცემებთან კავშირში რეტროსპექტულად აღვადგინოთ ამ ფუძის პირვანდელი სახე, რომელიც სხვა მნიშვნელობებთან ერთად, შესაძლოა, ვართობის, შექცევის შინაარსსაც შეიცავდა.

სამივე შემთხვევა (მოამდაბლა, მოაწიწა; უფურცვნელი, დაუმჷნარი; სალალობოდ, ამხანავთა სათრეველად). ვფიქრობთ, ნათლად აჩვენებს, რომ ზემოთ განხილული თეორიული წესი, ერთი მხრივ, სიტყვათა მნიშვნელობის დადგენის საშუალებაა და, მეორე მხრივ, შეიძლება გამოვიყენოთ როგორც ტექსტის აღდგენის მექანიზმი.

თავი II. უცხო სიტყვის შემცველი სინონიმური წყვილებისათვის პოემაში

როგორც ე. ჰაუგენი წერდა, ყოველი ლინგვისტი ადრე თუ გვიან წააწყდება ენობრივი კონტაქტებით გამოწვეულ პრობლემებს. მათი კვლევისას უპირველესი ამოცანაა კოდების გადართვის, ანუ ერთი ენიდან მეორეზე გადასვლის გამოვლენა (ჰაუგენი 1972: 66). ურიელ ვაინრაიხის სწორი შენიშვნით, ფონოლოგიური და გრამატიკული წესების გავრცელებისაგან განსახვავებით, ენათა მინიმალური კონტაქტიც კი საკმარისია სიტყვის სასესხებლად (ვაინრაიხი 1972: 42) ე. ჰაუგენი მეტყველების ნაკადში ერთი უცხო სიტყვის ხმარებასაც ინტერფერენციის შეთხვევად მიიჩნევს (ვაინრაიხი 1972: 69). ამასთან იგი იმასაც აღნიშნავს, რომ აუცილებელი არ არის ინტერფერენცია ყოველთვის ინტერფერენციად დარჩეს. ხშირი გამეორების შედეგად ის შეიძლება ნორმად იქცეს (ვაინრაიხი იქვე). გადავწყვიტეთ, სწორედ ამ ასპექტით განვიხილოთ რუსთველის მიერ ერთი ტაეპის ფარგლებში უცხო სიტყვის შემცველი სინონიმური წყვილის გამოყენების ფაქტი, რაც ბუნებრივად გულისხმობს მის შესწავლას იმავე პერიოდის როგორც ნათარგმნ, ისე ორიგინალურ ნაწარმოებებში დადასტურებულ მსგავს მოვლენებთან მიმართებაში. ეს კი საშუალებას მოგვცემს თვალი გავადევნოთ უცხო სიტყვის ენაში ინტეგრირების პროცესს.

სავლისხმოა, რომ ბილინგვური და ბიდიალექტური სინონიმური წყვილები მრავალ ენას ახასიათებს. ისინი უზვადაა XIV-XVI საუკუნეების ინგლისურ და გერმანულ ენებში. ცენტრალური და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის მრავალ ენაში ჩვეულებრივი მოვლენაა სანსკრიტული ან სხვა რომელიმე პრესტიჟული ენის სიტყვების შემცველი სინონიმური წყვილები. ასევე ხშირია იგი შუა აზიის ენებში, მაგალითად ტოქარულსა და მონღოლურში. საერთოდ, ორენოვან სინონიმურ წყვილებს ხანგრძლივი ტრადიცია აქვთ ისლამურ ლიტერატურულ კულტურაში. ჰინდის ენაში ჰენდია-ჰისებში შემავალი უცხო სიტყვა არაბულია ან სპარსული. მსგავსი სინონიმური წყვილები გვხვდება ინდოეთის ინგლისურსა და ახალი გვინეის ოფიციალურ ენაში Tok pisin-ში (ბოედერი 1991: 111-114).

უცხო სიტყვის შემცველ სინონიმურ წყვილებს „ვეფხისტყაოსანში“ პირველად ნ. მარმა მიაქცია ყურადღება. მისი აზრით, „მუსულმანური“ სიტყვის შემცველი ორწევრა გამონათქვამები პოეტის ენობრივ ფსიქოლოგიას ასახავს. ნ. მარი რუსთველს — მესხთა ტომის წევრად, ხოლო „ვეფხისტყაოსნის“ მესხური (ტომობრივი) კულტურული გარემოს კუთ-

ვნილებად მიიჩნევდა. სახელგანთქმული ქართული პოემა. — წერდა იგი. — შეიქმნა არა მხოლოდ გარკვეულ ენობრივ, არამედ ტომობრივ წრეში, ზოგადკავკასიურ კულტურულ-ისტორიულ მდინარებათა ფოკუსში. კერძოდ, მუსულმანური და ქრისტიანული ცოცხალი ხალხური ურთიერთობის პროცესში (მარი 1917: 506). უცხო სიტყვის შემცველ სინონიმურ წყვილს ნ. მარი უწოდებდა გაუაზრებელ რიტორიკულ ფიგურას *ᲛᲗ ᲛᲗ ᲗᲗᲗᲗ*-ს, რომელიც. მისი ფიქრით, ახასიათებდა რუსთველის მშობლიურ მესხურ კილოს (მარი 1917: 483, 485).

კ. დონდუა, რომელმაც თვალი გაადევნა ამ მოვლენას ქართული ენის მთელი ისტორიის მანძილზე, არ დაეთანხმა მარის აზრს. მან აჩვენა, რომ პენდიადისები ახასიათებს როგორც ორიგინალურ, ისე ნათარგმნ ძეგლებს. კ. დონდუამ უცხო სიტყვის შემცველი სინონიმური წყვილები ქართულ ჰავიოგრაფიულ ნაწარმოებებშიც გამოავლინა. მაგალითად, „შუშანიკის წამებაში“ გვაქვს: მოწამეო და მარტვილო. „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ დასტურდება: კეროწი, სანთელი; მარტვილთა და მოწამეთა. ამ ორწევროვან ფორმულებში შედის ბერძნული სიტყვები *κῆρυξ* და *μαρτυρος*. პენდიადისები ჩვეულებრივია შუასაუკუნეების რომან „ამირანდარეჯანიანში“. რუსთველის წყვილს — მომღერალნი და მუტრიბნი, ან მუტრიბნი და მომღერალნი — ხონელთან შეეფარდება მგოსანნი (სომხ.) და მოშაითნი (არაბ.) (დონდუა 1975: 279-280). უნდა ითქვას რომ, მგოსანი და მოშაითი არ არის სინონიმური წყვილი: ერთია დამკვრელი ან მომღერალი, მეორე კი — აკრობატი, ბაგირზე მავალი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მგოსანი არ არის სომხური სიტყვა (თუმცა აჭარიანს სომხურიდან ნასესხებად მიაჩნია ქართულში) მ. ანდრონიკაშვილს გამოთქმული აქვს აზრი მისი ფალაურიდან ნასესხობის შესახებ. ფალაურში ეს სიტყვა *ḡnām*-ის სახით უნდა ყოფილიყო (ანდრონიკაშვილი 1966: 307). ერთი ცნების უკავშირო წყვილით გადმოცემის მაგალითები კ. დონდუამ ნახა თამარის მეხოტბესთანაც: სანაჟ-საძუნელი (VII. 23. 4), სუნნელ-ამბარი (არაბ.). ასეთი ტიპის წყვილებს შავთელიც იყენებს: მტილ-სამოთხენი, ტახტ (სპარს.) — საჯდომელნი (დონდუა 1975: იქვე).

ს. ყაუხჩიშვილის შენიშვნით, სინონიმურ წყვილთა ხმარება ახასიათებს „ქართლის ცხოვრების“ ძეგლებს. მათ შორის ისეთი წყვილებიც გვხვდება, რომლებიც შეიცავენ ერთ უცხოთა და ერთ ქართულ სიტყვას. **ხამეფო ტახტი** და **ხაჭდომი** 365, 4; **მოართუა ძღუენი** და **ფეშაჟი** 468, 26; **მოაქეთა** და **მოქენეთა** ამისთა 63,13 (ყაუხჩიშვილი 1959: 064-065)

კ. დანელია ფიქრობს, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ისეთ სინონიმურ წყვილთა ხმარების ფაქტი, რომლის ერთი წევრი უცხოურია, უნდა მივიჩნიოთ არა რუსთველის, არამედ იმდროინდელი (XII ს.) სალიტერატურო ენის ვითარების ამსახველად, რადგან იმ სპარსული სიტყვების დიდი უმრავლესობა, რომელიც პოემაშია გაბატონებული, საერთო ხმარებისაა კლასიკური ხანის სხვა ძეგლებისთვისაც (დანელია 1966: 409).

ახლა ვნახოთ როგორია უცხო სიტყვის შემცველი სინონიმური წყვილების გავრცელების არე ნათარგმნ ნაწარმოებებში. საზოგადოდ,

თარგმანი ყოველთვის გულისხმობს გარკვეულ ლექსიკოგრაფიულ მუშაობასაც. მთარგმნელს, რომელიც ცდილობს თხზულების ერთი ენიდან მეორეზე ადევნატურად გადატანას, მრავალი სიძნელის გადალახვა უხდება. მიუხედავად ნაწარმოების ხასიათისა. თუმცა პენდიადისების გამოყენებას განსხვავებული ფუნქციები აქვს ნათარგმნ ფილოსოფიურ და მხატვრულ ლიტერატურაში. ჩვენ განვიხილავთ პენდიადისებს გიორგი მთაწმიდლის, ეფრემ მცირისა და იოანე პეტრიწის მთარგმნელობით პრაქტიკაში და „ვისრამიანის“ ქართველი მთარგმნელის დამოკიდებულებას ლექსიკური პარალელიზმის ამ სახისადმი.

ფილოსოფიური ტრაქტატის სიტყვის „ხატისა და მოქცევის“ ზუსტი გადმოცემისათვის ხშირად საკმარისი არ არის მისი მხოლოდ სწორად თარგმნა. საჭიროა ზოგიერთი განმარტების დართვაც აზრის დასაზუსტებლად თუნდაც იმიტომ, რომ ერთსა და იმავე სიტყვას ენაში შეიძლება ჰქონდეს რამდენიმე მნიშვნელობა და თუ მისი სემანტიკა არ დაკონკრეტდება, შეიძლება თარგმანმა ვერ გადმოსცეს იგივე აზრი. რაც ამ სიტყვას დედანში ჰქონდა. გიორგი მთაწმიდელი მის მიერ ნათარგმნი „დავითნის“ ანდერძში წერს: „ჩუენ, რომელ ჳერ იყო ჩაგვირთავს და რომელ ჳერ იყო დაგვილია, — ვითა ჩუენსა ენასა მოვიდოდა და წესი საქმისა ეძიებდა“. ეს სიტყვები ნათელს ხდის მთაწმიდლის მთარგმნელობით პრინციპს. მ. კახაძემ, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა გიორგის მიერ თარგმნილი ბასილი დიდის „ექუსთა დღეთაჲ“. აჩვენა, რომ მთარგმნელის ჩანართი ზოგჯერ განმარტებაა, ხან კი — კონკრეტიზაცია. ზოგჯერ ჩამატებული სიტყვა ბერძნულში იგულისხმება, ხშირად დედნის ერთი ლექსიკური ერთეული თარგმანში გადმოცემულია რამდენიმე სიტყვით. მაგალითად $\pi\alpha\lambda\alpha\sigma\tau\iota$ (სიტყ. $\pi\alpha\lambda\alpha\sigma\tau$, σ) -ს შეესაბამება „სიტყუათა-შეწყობითა შეწყმასნილი ლიქნა“ (კახაძე 1947: 019-121). იგივე მოვლენა გიორგი მთაწმიდლის ორიგინალურ თხზულებაშიც შეიმჩნევა. „იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრების“ ენაზე დაკვირვებისას ა. შანიძემ სინონიმური გამოთქმების, ე.წ. „ერთიორითას“ ხმარება მთაწმიდლის სტილის მახასიათებელ თავისებურებად მიიჩნია. ამის მაგალითებია: კიცხჳა და ბასრობჳა 1186, 30; ღუაწლნი და შრომანი 2,20; დაბანი და სოფლნი 4,12; მშრომელთა და მაშურალთა 62,1 ა. შანიძემ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ ზოგ შემთხვევაში ავტორი ძველი ტერმინის გვერდით ახალს ხმარობს: ალუქსინია და განუშარტებდა 54, 4; აჴმნა მათჳან და გამოთხოჳა 22, 2 (შანიძე 1946: 80).

საკუთარი მთარგმნელობითი თეორიის შემქმნელ ეფრემ მცირეს შეგნებული ჰქონდა იმის აუცილებლობა, რომ „თარგმანი მასვე პირსა უნდა იტყოდეს“. რასაც დედანი. იგი წერს: „ყოველსა თარგმანსა უჴმს შემატებაჲ სიტყვისაჲ, რეცა განმაცხადებლად ძალისა (A 24, გვ. 67). ეფრემის აზრით, თარგმანს დართული უნდა ჰქონდეს სპეციალური კომენტარები, რომლებშიც სხვა საკითხებთან ერთად განხილული იქნება თხზულებასთან დაკავშირებული ისტორიულ-ტექსტოლოგიური საკითხები.

დ. თვალთვაძემ ეფრემ მცირის თარგმანებზე დართული ლექსიკოგრაფიული ხასიათის შენიშვნები დაყო ორ ძირითად ჯგუფად: I თარგმნითი, რომელშიც გაართიანა ის სქოლიონი, სადაც ბერძნული და სხვა უცხოენოვანი სიტყვები ნათარგმნია ქართულად, მოცემულია საკუთარ სახელთა ეტიმოლოგიური განმარტებანი და ქართული სიტყვები თარგმნილია უცხო, ძირითადად ბერძნულ ენაზე; II განმარტებითი სქოლიონი, სადაც მოცემულია ერთი ცნების გამომხატველი „წიგნური“ (სალიტერატურო) და „სოფლური“ (დიალექტური) ერთეულები, ან ქართული სიტყვა განმარტებულია ქართულადვე. ამათგან ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ქართული სიტყვების ახსნა უცხოენოვანი, უმეტესად ბერძნული. შესატყვისებით და ერთი ცნების გამომხატველი „წიგნური“ და „სოფლური“ სიტყვების შემცველი სინონიმები. ეფრემ მცირე ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის თხზულებათა თარგმანში ხშირად იყენებს პენდიადისებს. მაგრამ სხვადასხვა თარგმანებზე დართული ლექსიკოგრაფიული ხასიათის სქოლიოებში წყვილებს არ იძლევა. თუმცა ისინი ბუნებრივად მიიღება დართული კომენტარებიდან. მათი შედგენილობა ასეთი იქნება: ქართული+ბერძნული; ქართულ „წიგნურს“+ ქართული „სოფლური“ (თვალთვაძე 1994).

დ. თვალთვაძის დაკვირვებით, ზოგიერთი „ღრმა წიგნური“ ქართული სიტყვა უფრო ნაკლებ ყოფილა გავრცელებული მწიგნობართა შორის, ვიდრე მათი ბერძნული შესატყვისები. ამიტომაც უხსნის ეფრემ მცირე ქართველ მკითხველს, რომ „ერთშაბათად კურიაკესა უწოდა“ (იერ. 9: 38). ბერძნული კურიაკეს დამკვიდრებას ბიზანტიური ქრისტიანული ლიტერატურის თარგმანების ფართოდ გავრცელება უწყობდა ხელს, სადაც ეს სიტყვა κυριακάς (რაც ნიშნავს საღმრთოს, ღვთისადმი ვანკუთვნის, კერა დღეს) ხშირად უთარგმნელადვე იყო დატოვებული. ერთგან ეფრემს ბერძნული χείριστης-ის მიხედვით შექმნილი სიტყვა „სიბრძნისმოყუარეობა“ ისევ ბერძნული ფილოსოფიით აუხსნია. დ. თვალთვაძის აზრით, ეს იმით უნდა იყოს განპირობებული, რომ „სიბრძნისმოყუარეობას“ იმ დროს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მყარი ტერმინის მნიშვნელობა. ამიტომ აუცილებელი გამხდარა შეხსენება, რომ აქ იმ „სიბრძნისმოყუარეობაზე“ საუბარი, „რომელ არს ფილოსოფოსობა“ და არა უბრალოდ სიბრძნის სიყვარულზე, მის პატივისცემაზე. ასევე შეპკარვია ეფრემ მცირეს ექვი, ვაიგებდა თუ არა ქართველი მკითხველი ბერძნული მოდელის — სენელოროსის — მიხედვით შექმნილი „წიგნური“ სიტყვის — თანამოსარჩლის — მნიშვნელობას და იქვე განუმარტავს: „მესხთა მიერ ვარქირი ჰქვანო“. ის აღამიანი, ვისაც ბერძენი — სენელოროსი, ქართველი მწიგნობრები — თანამოსარჩლეს, ხოლო მესხნი ვარქირს უწოდებენ. მიხედვით ანუ ქირით მოყვანილი დამცველია (თვალთვაძე 1994). ვარქირი→ვაქილი (ვექილი არაბული სიტყვაა wakī/ და ნიშნავს „რწმუნებულს“, „ადვოკატს“. „საქმის მწარმოებელს“ (ვ. წერეთელი, არაბულ-ქართული ლექსიკონი: 192). ვარქირი ფორმა ქარ

თულ სალიტერატურო ენაში დამოწმებული არაა. ვაქილის, ვაქილ||ვექილის ხმარება კი ჩვეულებრივია.

ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის ეფრემ მცირესულ თარგმანებს ახასიათებს სინონიმური პარალელებისა და ე.წ. პენდიადისების ხმარება. რასაც ს. ენუქაშვილის აზრით, ორი გარემოება განაპირობებს. პირველი ისაა, რომ ეფრემი ზოგჯერ საჭიროდ მიიჩნევდა ზოგიერთი ბერძნული სიტყვა გადმოეთარგმნა ორნაირი მნიშვნელობით, რომლებიც მას ორიგინალში ჰქონდა. რათა, რაც შეიძლება სრულად და ამომწურავად, მთლიანად გადმოეცა ქართულში ამა თუ იმ ბერძნული ცნების, სიტყვის შინაარსი. მეორე გარემოებად მკვლევარს მიაჩნია XI-XII საუკუნეების ქართულ მწერლობაში გავრცელებული ლიტერატურული მანერა — სინონიმებისა და პენდიადისების გამოყენება. ს. ენუქაშვილის აზრით, ცხადია, ეპოქის ამ მოთხოვნას, ლიტერატურულ ფორმას გამოეხმაურებოდა და თავის მხრივ განავითარებდა ეფრემიც. აი, რამდენიმე მაგალითი სინონიმებისა და პენდიადისების ხმარებისა, რომლებიც თარგმანს სიზუსტესა და სილამაზეს ჰმატებენ: შობილნი და ჭმულნი 55,14 — ἔχγυισι 585,21; მრჩობელ ორ-კეობითა 92,34 — τῶν διπλαιοῦσι 2; ზეშთაღმატებად და ზეშთამოგინებითად 255, 30 — ἰπὲρ σῆιουσ || 150, 6 (ენუქაშვილი 1961: 0121-0124).

შოთა ძიძიგური სიტყვის სესხების მიზეზების შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავს: მკიდრო ლიტერატურული, სამეცნიერო, საზოგადოდ — კულტურული დამოკიდებულება ერთი ეთნიკური კოლექტივისა მერესთან — საწინდარია სიტყვათა განუწყვეტელი დინებისა, საჭიროებისა და მიუხედავად. ამ სიტუაციაში ეს უცხო ენა გამოდის კულტურული კანონმდებლობის როლში, ერთგვარ მოდადაა ქცეული მისი ლექსიკონი; გამვლენელი ხალხის კაზმული სიტყვიერების ნორმები მიზამვის საგნადაა ქცეული. ლიტერატურული სტილის შინაგანი საჭიროებაა უცხოური სიტყვის მასალის გამოყენება საკუთარი ენის ეკვივალენტთან ერთად (ძიძიგური 1975: 48) ეფრემ მცირის თარგმანებიდან და მის მიერ დართული ლექსიკოგრაფიული ზასიათის სქოლიოებიდან დამოწმებული მაგალითები ადასტურებენ შ. ძიძიგურის თვალსაზრისის მართებულობას. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს ელინოფიული სკოლის უდიდესი წარმომადგენლის იოანე პეტრიწის ენობრივ ტენდენციებში.

კ. დონდუამ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ ფიგურა — ერთი ცნება — ორი სიტყვით — ჩვეულებრივია იოანე პეტრიწის ფილოსოფიური ენისათვის. იგი ერთი ბერძნული სიტყვის ადეკვატური თარგმანისათვის ორ ქართულ სიტყვას იყენებს, მაგალითად: ἵγχιονισι — პირველი და მოაფიოს, τὸ γυμνοῦχόν — მერნობელი და მეწეუ, ἰλκτῆσαι — ამკრო და აკსინა (დონდუა 1975).

იოანე პეტრიწის შრომათა გამომცემელი ს. ყაუხჩიშვილიც შეეხო ქართველი ფილოსოფოსის ენის ამ თავისებურებას. მან აჩვენა, რომ ერთი ცნების გამოხატვა ორი ერთმანეთის მონათესავე სიტყვით დამახასია-

თეგელია პეტრიწის თხზულების როგორც თარგმნილი, ისე ორიგინალური ნაწილისათვის. ყაუხჩიშვილის მიერ დამოწმებული მრავალი მაგალითიდან მხოლოდ რამდენიმეშია უცხო სიტყვა. ასეთ შემთხვევებს მეცნიერი გამონაკლისად მიიჩნევს. მისი აზრით, აღნიშნული ზერხის გამოყენება ვერ აიხსნება იმით, თითქოს მოცემული ბერძნული სიტყვის გადმოსაცემად საკმარისი არ იყოს ერთი ქართული სიტყვა. მკვლევარი ამ ზერხს პეტრიწის ეპოქის სტილის მახასიათებლად თვლიდა. (ყაუხჩიშვილი 1940: LXIII-LXVI)

ნ. კექელმაძემ მოახდინა პროკლე დიადოხოსის „კავშირის“ პეტრიწისეულ თარგმანში ხმარებული ჰენდიადისების კლასიფიკაცია ხუთ ჯგუფად: საკუთრივ ჰენდიადისები, სინონიმური, განსაზღვრებითი, ზედსართავიანი და ზმნისართული ჰენდიადისები. სინონიმურ ჰენდიადისთა ჯგუფში ნ. კექელმაძემ გაართიანა ის წყვილები, რომელთაც პეტრიწი გამოთქმისათვის მეტი სიმყარისა და გარკვეულობის მისაცემად ხმარობს. როდესაც რომელიმე ტერმინი ან მოძველებულად მიაჩნია, ან არასაკმარისი წონის მქონედ ბერძნულთან შედარებით, მაშინ უმატებს მეორე, უფრო თანამედროვე და მოხდენილ ტერმინს (კექელმაძე 1948). ვ. ბოედერიც აღნიშნავს, რომ ასე გაფართოებული პარაფრაზი ააშკარავებს მთვარგმნელის მცდელობას, ადეკვატური ეკვივალენტი მოუძებნოს საწყისი ენის ტერმინოლოგიას თავის მშობლიურ ენაზე (ბოედერი 1991: 102).

დ. მელიქიშვილმა დაადგინა, რომ გელათის სკოლის ძირითადი მთარგმნელობითი პრინციპი იყო ტერმინოლოგიის შექმნა სალიტერატურო ქართულ ენაზე დაყრდნობით და დიალექტური მასალის გამოყენებით. მაგრამ როცა ბერძნულ სიტყვას ვერ უძებნიდნენ ზუსტ შესატყვისს, მაშინ იძლეოდნენ ბერძნული ტერმინის ტრანსლიტერაციას, მაგრამ სინონიმური დუბლეტის (ჰენდიადისის) სახით მასთან ერთად გვთავაზობდნენ ქართულ ადეკვატურ ლექსემას, მაგალითად: ნათხზი სირადისი (←ბერძნ. რიგი, კატეგორია) (მელიქიშვილი 1988: 20, 23).¹ შ. ძიძიგურის აზრით, დედნის ერთ სიტყვას თარგმანში სინონიმური წყვილი მაშინ ეხმაურება, როცა „მიმღები ენა“ ტერმინოლოგიური ქმნადობის პროცესშია (ძიძიგური 1975: 694).

სულ სხვა დანიშნულება აქვს ჰენდიადისებს ნათარგმნ მხატვრულ ნაწარმოებში. მ. მამაცაშვილმა ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ „ვისრამიანის“ ქართულად მთარგმნელი ლალად, თავისუფლად ეკიდება მასალას, რათა ააგოს სავეს და მხატვრულად სრულყოფილი ფრაზა, რომელიც მთლიანად შეეგუება როგორც დედნის, ასევე ქართული თარგმანის სტილსაც. მისი აზრით, ეს იმით არის გამოწვეული, რომ „ვისრამიანი“ სპარსულად ლექსად არის დაწერილი და მარცვალთა რაოდენობით, სალექსო ზომითა და რითმით შებოჭილი პოეტი სხვა საშუალებე-
ხერხებს ლექსის გამდიდრებას. ამიტომ, რაც სპარსულად ბუნებ-

¹„ქატეგორია“ შესახებ იხ. ქვემოთ 43.

რივად უღერს. თარგმანში გადმოტანის დროს ღარიბდება. ეს გარემოება კი ქართველ მთარგმნელს უბიძგებს ბევრი რამ გარდათქვას თავისებურად. არაიშვიათად დედნისეული ერთფეროვნება და მონოტონურობა მთარგმნელის საოცარი მხატვრული ოსტატობით გადახალისებულია.

სპარსელი პოეტი ლექსიკური პარალელიზმის მრავალ სახეს იყენებს. იგი ხშირად მიმართავს მხატვრული ჩამოთვლის ხერხსაც. „ვისრამიანის“ მთარგმნელი თავს იზღუდავს დედნის მონაცემებით. ჩამოსათვლელ სიტყვათა რაოდენობას ზრდის ნებისაებრ და ამდიდრებს ახალი ნიუანსებით. ხშირად თარგმანში დახვავებულია მონათესავე მნიშვნელობის სიტყვები. რათა აიწიოს თხრობის ემოციური ტონუსი: „ეს უპატო „შეფრობილი, ბედიით, შემჭირნე, თვალთქრეშლიანი, პირდაყვირებული, ბავდამტვერალი და დაღონებული ვეჟენბი“ და ვიტყვი“. დედანში კი ორჯერ უფრო მცირეა ჩამოთვლილ ზედსართავ სახელთა რიცხვი და თითოეულ მათგანს წინ უძღვის ზმნიზედა ასე. ეს ხერხი სპარსელ ავტორს მეტი ექსპრესიულობისათვის სჭირდება — იგი გმირთა ემოციური განცდის გაძლიერების საშუალებას აძლევს. ქართველი მთარგმნელი ამავე მიზნის მისაღწევად მიმართავს მისთვის უფრო ბუნებრივ მხატვრულ საშუალებას — იგი ზრდის ჩამოსათვლელ სიტყვათა რაოდენობას. მ. მამაცაშვილის აზრით, „ვისრამიანის“ მთარგმნელი აღზრდილია ძველი ქართული სასულიერო, საისტორიო და საერო მწერლობის ტრადიციებზე და მის მიერ ლექსიკური პარალელიზმის სხვადასხვა სახის უხვად გამოყენებასაც ეს უნდა განაპირობებდეს, რადგან აღნიშნული ხერხები ფართოდაა გავრცელებული ძველ ქართულ მწერლობაში (მამაცაშვილი 1977: 162-167).

ბილინგვური სინონიმური წყვილები, როგორც ენა საერთოდ, მრავალფუნქციურია. ვ. ბოდერმა კომუნიკაციის აქტის ფუნქციათა იაკობსონისეულ სქემაზე დაყრდნობით აჩვენა ორენოვანი სინონიმური წყვილების ფუნქციათა იერარქიის ცვალებადობა, რაც თან სდევს უცხო სიტყვის ენაში ინტეგრირების პროცესს. თუ ერთმანეთს შევუდარებთ უცხო სიტყვის შემცველ სინონიმურ წყვილთა ფუნქციებს ნათარგმნ ფილოსოფიურ და მხატვრულ ნაწარმოებებში, აშკარა გახდება, რომ მხატვრულ თხზულებაში მას აზრის გაძლიერების მიზნით იყენებდნენ. ყველა ეტორი, კვინტილიანედან Mühlhäusler-ამდე ორენოვანი და საერთოდ სინონიმური წყვილების უმთავრეს ფუნქციად სწორედ „ემფაზას“ (ხაზგასმას, გამკვეთებას) აღიარებს. ნათარგმნ ფილოსოფიურ ტრაქტატებსა და მათ კომენტარებში კი ჰენდლისების შემთხვევები, როგორც შ. ძიძიგური წერს, დემონსტრაციული ხასიათისაა. ეს მხოლოდ ქართული თარგმანებისთვისაა როდია. მსგავს მოვლენას ყურადღება მიაქცია ნ. მარმა სომხურ ენაშიც (იხ. მარი 1904: XXII-III). შ. ძიძიგურს ამ ტიპის სინონიმური წყვილები სტილის საჭიროებით გამოწვეული ტავტოლოგიისაგან განსხვავებით ენის შინაგანი საჭიროებით გამომუშავებულ ფორმულებად მიაჩნია. მან უცხო სიტყვის დანერგვის ერთ-ერთ ხერხად დასაბა უცხოური ფორმისა და მისი ეკვივალენტის წყვილად. პარალელურად ხმარება. ვიდრე ახალი სიტყვა ფეხს მოი-

კიდებს და ამ მოვლენას „სინონიმური პარალელიზმი“ უწოდა (*ძიძიგური 1946: 692, 695*). აქ ქართული სიტყვა განმმარტებლის როლშია. ასევე განმმარტებელია ერთ-ერთი სინონიმი სხვადასხვა დაილექტური წრის მასალის ერთ ენობრივ მოედანზე თავმოყრისას (*ძიძიგური 1946: 693*). ამ ტიპის მაგალითები ჩვენ გვაქვს ეფრემ მცირის ლექსიკოგრაფიული ხასიათის სკოლიოებში, სადაც მთარგმნელი „წიგნურ“ სიტყვას „სოფ-ლურით“ ხსნის. უცხო სიტყვის შემცველ სინონიმურ წყვილებს ყველა ენაში ძირითადად მეტალინგვისტური ფუნქცია აქვთ. ეს ფუნ-ქცია ჩანს ორენოვანი ბავშვის მეტყველებაშიც იქამდე, სანამ იგი შე-ძლებდეს, სხვადასხვა კოდი სხვადასხვა მოლაპარაკეს შეუსაბამოს (*ბოე-დერი 1991: 120*).

მაშასადამე, ბილინგვური სინონიმური წყვილებისათვის პირველადია მეტალინგვისტური ფუნქცია, მაგრამ დროთა განმავლობაში ისინი იც-ვლიან ფუნქციებს, რასაც მათი გამოყენების არეც განსაზღვრავს.

„ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი ხშირად ხმარობს ორენოვან წყვილებს, მაგალითად:

ესე მეტად მომეწონა თათბირო და გამოჩრევა 549 (546), 1
თქქეს: „ვითათბიროთ, ვითა სჯობს, აწ გამოჩრევა ძნელია 1391 (1392), 4
ხახელმწიფო ხაჩდომი და ტახტი გპართებს, სრავა სრული 635 (632), 4
ხახელმწიფო ხაჩდომი და სხვა დაუდგა ტახტი შორად 1554 (1555), 2
მუტრიათა და მომღერალნი მოყვარული, ღვინის მსმელი 1077, 3
მომღერალნი და მუტრიათნი არ იყვნეს სულ-დაღებულნი 372 (368), 2

თათბირო (არაბ.) და გამოჩრევა, ხახელმწიფო საჩდომი და ტახტი (სპარს.), მომღერალი და მუტრიათნი (არაბ.) — ეს სინონიმური წყვილე-ბი დიდხანს შემორჩა ქართულ მწერლობას:

თათბირო და გამოჩრევა ეველა კარგად იყის. „შაჰნამე“, III, 477, 12
ლაიპკრა ხამეფო ტახტი და ხაჩდომი მელაფითა ლომებრივითა
ლაშა-გაიორგის დროინდელი, მემატიანე, 365, 4
დაიდევს ნაღიმი და შეიქმნა მუტრიათა და მომღერლთაგან ჟღერა,
რუსუდანიათი, 81, 6

მუტრიათნი და მომღერალნი იმღერდეს, შაირთა იტყოდეს და ჯელმწიფესა
აქებდეს „შაჰნამე“, II, 441, 29.

გამორიცხული არ არის ამ წყვილების ექსპარესიულობა. თუმცა ამას ვერ ჩავთვლით უცხო სიტყვის შემცველი სინონიმური წყვილის დომი-ნანტურ ფუნქციად. მათი არსებობა აღმოსავლური მწერლური ტრადი-ციის გავლენითაა განპირობებული. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ისლამურ ლიტერატურულ კულტურაში ძველთაგან ფართოდ გამოიყენებოდა ორენოვანი წყვილები.

ელევრტმა აჩვენა, რომ ბილინგვური სინონიმური წყვილები ახასია-თებდა პროვანსელი ტრუბადურების ლირიკასაც. ტრუბადურებმა გაა-ჩარტივეს ლათინური სამწევრა ვარიანტი, რადგან წყვილი ახლოსაა ყო-ველდღიურ მეტყველებასთან და უფრო ეფექტურია. ვ. ბოდერის აზ-რით, რუსთველი პროვანსელ ტრუბადურთა დარად ხშირად გასარიტმ ზოზიციაში აყენებს ასეთ წყვილებს. ეს ხერხი შემდეგ გავრცელდა მთელ

ევროპაში და სიცილიურ საკარო პოეზიაში პროვანსალიზმად შეიცნობოდა. საინტერესო საკითხია ამ თვალსაზრისით რუსთველისა და პროვანსალიზმის ლირიკოსების სიახლოვე რაიმე ისტორიული მაკავშირებელი რომ არსებობდესო. — წერს ვ. ბოდერი (*ბოდერი 1991: 106-107*). სპეციალურმა დაკვირვებამ ტაეში ბილინგვური წყვილების ადგილზე გვაჩვენა, რომ იგი ყოველთვის რითმის შექმნის აუცილებლობით არ არის ნაკარნახევი. თუმცა ემორჩილება მარცვალთა განაწილების ზოგად წესებს.

„ვეფხისტყაოსანში“ გამოყენებულ არაბულ-სპარსულ სიტყვათა შემცველი სინონიმური წყვილების შესწავლამ დავარწმუნა, რომ პოემის შექმნის დროისათვის უკვე დაბინდულია მათი მეტალინგვისტური ფუნქცია და ისინი ქართული ენის რეფერენციულ ძალას უერთდებიან. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა თ. ბატონიშვილის აზრი რუსთველის პოემაში უცხოენოვანი ლექსიკის გამოყენებაზე: „ხოლო რომელიცა, სხვათა ენის ლექსნი უხმარებდეს სტიხთა შინა, ივინი არიან აღრიდვანვე მრავალთ საუკუნეთა უწინარეს ქართულსა ენასა შინა შემოტანილნი და ეგრეთ ვხმარობთ მათ, ვითარცა საკუთართა ლექსთა ჩვენთა; ვინაიდან ჩვეულება სხვათა ყოველთა ენათა, რომელ მეზობლობისა ძლით, ანუ ხშირად ერთსა რომელსამე ენისა სმენისა ძლით ურთიერთისა ლექსთა მიიღებენ და იხმარებენ თვსთა შინა ენათა (*ბატონიშვილი 1974: 200*). ფაქტიურად, ამ აზრს აგრძელებს მარი, როცა წერს: პოემაში არაბული და სპარსული სიტყვები ისეთი ფორმითაა ნახმარი, რომ ისინი ვერ იქნება შეთვისებული რომელიმე ლიტერატურული ნაწარმოებიდან. რუსთველი მათ უშუალოდ ცოცხალი ურთიერთობიდან იღებს (*მარი 1917: 428*) ამავე აზრისაა ნ. ნათაძე: რუსთველს, როგორც ჩანს, სკოდნია სპარსული და არაბული ენები, ვინაიდან იგი ხმარობს ისეთ სპარსიზმებსა და არაბიზმებსაც, რომელთაც მისი დროის სხვა წერილობით ძეგლებში არ ვხვდებით (*ნ. ნათაძე 1966: 82*).

1. განვიხილოთ ბილინგვური წყვილი. ზენაარი და ფიცა. როგორც მ. ანდრონიკაშვილი აღნიშნავს, ზენაარი ერთნაირი ფორმით გვხვდება საშუალო და ახალ სპარსულში, ამიტომ ძნელია განსაზღვრა. საიდან შემოვიდა იგი ქართულ ენაში. საშუალო სპარსულ *zīnāx*-ის ნიბერგი თარგმნის ფიცად და, მისი აზრით, ეს სიტყვა ამოსავლად გულისხმობს ფორმას **zīnāx* < ძვ. ირ. **zīvanāx* ახალ სპარსულში გვაქვს ფორმით **zīnāx*, *zīnāx*, რომელთაც შემდეგი მნიშვნელობები აქვს. 1. „ფრთხილად! უფრთხილდი! უყურე!“ 2. უშიშროება, მფარველობა, თავშესაფარი, შეწყალება (*იუსტ. აბულაძე 1967: 326*). *იუსტ. აბულაძე* გამოყოფს ზენაარის სხვა მნიშვნელობებსაც: აღთქმა, პაემანი, კაცმირი, პირი, ერთგულება (*იუსტ. აბულაძე 1967: 303*). დ. მაკენზის ლექსიკონში ფალაურ ფორმად არის წარმოდგენილი *zēnāx*, ხოლო ახალ სპარსულად — *zīnāx*, (*იხ. მაკენზი. 1971: 99*). ზენაარი < ფალ. *zēnāx* (ორი ხმოვანი აა ქართულ ფორმაშიც შენარჩუნებულია) ქართულ ლიტერატურაში უნდა მოდიოდეს „ვისრამიანიდან“, რომელსაც

ფალაური დედანი ასაზრდოებს. ამ სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობაა „დაცვა“, „მფარველობა“.

ქვემოთ მოხმობილ ტაეებში ზენაარი ფიცის ეკვივალენცია

შენ არგატება კარგი გჳირს ზენაარხა, ფიცხა 708 (706), 1
ამას შესჳერილ დიდითა ზენაარი და ფიცხა 416 (413), 3

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენმა კომისიამ მიიღო ამ ტაეპის ასეთი წაკითხვა — ზენარი და ფიცხა. მ. კარტოზიას დაკვირვებით, პოემაში ზენარ ფუძე იხმარება ნათესაობით, მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვებში (ე.ი. იმ ბრუნვებში, სადაც ფუძის კუმშვა ხდება): ზენარისა, ზენარიდა, ზენარად (შდრ. აგრეთვე, ზენარობით). ხოლო იმ ბრუნვებში, სადაც კუმშვა არ ხდება გვაქვს: ზენარ, ზენარი, ზენარისა. ი. გიგინეიშვილმა დამაჯერებლად არ მიიჩნია ზენარ და ზენარ ფუძეთა ხმარებაში აღნიშნული კანონზომიერების არსებობა, თუმცა მისი აზრით, ამ ტაეებში ზენარიდა ფორმის უპირატესობა ექვს არ იწვევს (კომისიის ოქმები 1976 №3: 183-184).

ზენარი და ფიცი რუსთველთან არ არის გაუაზრებელი რიტორიკული ფიგურა, ავტორის ენობრივი ფსიქოლოგიის ამსახველი, როგორც ამას მარი ფიქრობდა და აღარც უცნობი სიტყვის ნაცნობად ქცევის საშუალება ჩანს, რადგან პოეტი თავისუფლად ეპყრობა უზო სიტყვის შემცველ სინონიმურ წყვილს — მას შლის და ცალ-ცალკე ხმარობს არა მხოლოდ ტაეპის, არამედ სტროფების მანძილზეც, რასაც განაპირობებს ეპიკური ნაწარმოების უმთავრესი თვისება — ვარიება. მაგალითად:

მას ზენაარხა არ გავტებს, მას ფიცხა არ ვეცრუება 853 (852), 1

ან კიდევ:

ვერ გავუტებს ზენაარხა, ვერ გავსწირავ ხელი ხელსა,
რამცა სადა გაუმარჯუდა კაცსა, ფიცხა გამტეხელსა 738 (736), 3-4

ძმადნაფიცთან შესახვედრად მისულ ავთანდილს, ტარიელი ველად გაქრილი დაუხვდა. გულნატკენი არაბი რაინდი ეუბნება გამოქცეულში ასმათს:

ოჲ ფიცხ ვით გატება! არ ვეცრუე, ვით მეცრუა?
ვერ იქმოდა, რად მიჰადა? თუ მიჰადა, რად მიტუა 846 (845), 3-4.

იგივე აზრი გრძელდება შემდეგ სტროფშიც, სადაც ფიცს ზენარი ცვლის:

მან გატება ზენარხა რად შეჰმართა, ვით გაპირდა?
მაგრა ავის ბედისაგან ჩემი რამცა გამიკვირდა? 847 (846), 3-4

მაშასადამე, ზენარი და ფიცი ურთიერთჩანაცვლებადი არიან, რაც იმას ნიშნავს რომ ამ უცხო სიტყვის შემცველმა სინონიმურმა წყვილმა უკვე დაკარგა მეტალინგვისტური ფუნქცია, ანუ ფიცი აღარ სდევს განმმარტებლად ზენარს. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს იმ შემთხვევებიდან, როცა ზენარი ფიცს კი არ ენაცვლება, როგორც ზემოთ დამოწმებულ ტაეებში, არამედ დამოუკიდებლად იხმარება ამავე მნიშვნელობით. მაგალითად:

ავთანდილის ასმათ ჩამოკვეთა, ზენაოთ ეუბნებოდა,
მუხლთა ჟურღიდა, ტაროდა, თითითა ესვეწებოდა 6/2 (670), 1-2.

ხაზგასმულ ადგილს ვუკ. ბერიძე ასე განმარტავს: ფიცით ეუბნებოდა
(ბერიძე 1974: 205) ან კიდევ:

ზენაოთ გამოგვადე, მათ გვაბია ყელსა წნელი 425 (422), 3 —

მიიღე ჩვენგან ფიცი, რომ ჩვენ თქვენი მორჩილი ვართ (ბერიძე 1974:
145). ვთქვი: „ერულია ზენაოთ ყოვლისამაჲ მამაკისა 1216, 4

ზენაოთ ფიცის გარდა „ვეფხისტყაოსანში“ ნახმარია შეწყალების ან
პატიების თხოვნის მნიშვნელობითაც (ზენაოთ-ის ამ მნიშვნელობის შესა-
ხებ ახალ სპარსულში იხ. ზევიტ).

ზოგთა ჰყადრეს ზენაოთ: „ნუ დაგვსოცო, შესა სჟულსა!“ 1045, 2 — ამ ტაეპს თ.
ბაგრატიონი ასეთ კომენტარს უკეთებს: ზოგთა რომელთამე ჰყადრეს, გა-
ბედეს. ზენაოთი სთხოვეს, სახელითა ზეციერისა საფიცარისა მიტევება.
ზენაოთი — ღმერთი სახელით მიტევების თხოვნა. ზენაოთი პერიმერიე
(ბაგრატიონი 1960: 195). ამ მნიშვნელობით ზენაოთი „ვეფხისტყაოსნის“
შემდეგდროინდელ ნაწარმოებებშიც იხმარება: რა ველარ დაგვადეს, ზოგნი
გარდაგვსვენეს, ზოგთა ზენაოთი ითხოვეს, რუსულდანიანი 195, 6; სკობს ზენაოთი ითხოვოთ,
შაჰნაშე 391, 4; მათ ითხოვეს ზენაოთი, მუჟლ-დაყილნი შეგვადწნეს, იქვე. შესაძლოა,
ზენაოთი ზემოდამოწმებულ ტაეპშიც დაფიცებას. ფიცს ნიშნავდეს.
ამის დასტურია ტაეპის მეორე ნახევარში: შენსა სჟულსა, რომე-
ლიც დაფიცების, ფიცის ერთ-ერთი ფორმაა „ვეფხისტყაოსანში“

რუსთველი, ამ სიტყვას შორისდებულად იყენებს:

ზენაოთ, სულთა ნუ გამყრი, ამბეითა შრეტლი ამ აღსა 401 (398), 2

ზენაოთ, დამსენ სიკოცხელ სულთაღმა-დაუთმოხელსა 586 (583), 3

ზენაოთი, ა. შანიძის განმარტებით, შეხვეწისას საფიცარი სი-
ტევაჲ, ასევე ლალადისის მიმართვად განმარტავს მას ვუკ. ბერიძე
(ბერიძე 1974: 139). მაშასადამე, ზენაოთი ამ შემთხვევებში ნიშნავს
„გაფიცვებ“. ეს სიტყვა ამ მნიშვნელობით გვხვდება კარაბადინში: ჟჰმა
სისხლსა ნუ გამოილეს ზენაოთი თვარემ დიდი ზიანი არის 415, 22. საგულისხმოა,
რომ „ამირანდარეჯანიანში“ ხშირად გვხვდება ფიცის ასეთი ფორმულა:
„ზენაოთმან ღმრთისმან და თაფმან შეფობისა შესისამან 334, 27. ფიცის ეს ფორმუ-
ლა „რუსულდანიანშიც“ გვხვდება იხ. 334, 27.

II ქართულ ენაში სრული ინტეგრირების ნიმუშია არაბული წარმო-
შობის ღარიბი. იუსტ. აბულაძე მის სხვადასხვა მნიშვნელობებს გამო-
ყოფს: ა) როცა ეს სიტყვა ადამიანთან დაკავშირებით არის ნახმარი, აღ-
ნიშნავს:

უცხოთ, უცხოობაში მყოფს, უცხო მხარეში გადახვეწილს. მოგზა-
ურს, მგზავრს, მარტოდმარტოს, საწყალს, ობოლს. შესაბამისად, ვიღებთ
სინონიმურ წყვილებს:

ვარ უცხო ვინმე ღარიბი, ხყოფთა მოშორებულთ 984, 3

დავეო მარტოდ და ღარიბად, ესე წლეული მე წელი 168 (167), 2

გაგარიხსხე, დარჩილნი ვარ ღარიბად და ამოდ ობლად 247 (246), 2

გამაღარიბი, დამაგდო; გუ... აბ. ვისთვის უნებო? 824 (822), 3

რუსთველი ღარიბ-ს ზემოთ ჩამოთვლილი მნიშვნელობებით ქართული შესატყვისების გარეშეც ხმარობს. აი, რამდენიმე მაგალითი:

წელსა ოქრო შემოსარტყა, საღარიბოდ მოეკაზმა 171 (170). 2

— სამოგზაუროდ მოიკაზმა

თუ თავი შესი შენ გახლავს, ღარიბად არ იხსენებ, 824 (822). 1

მარტოდ მყოფი არ დაგერქმევა
ღარიბი მოცუდე ღარიბად, ეგრე დამიტყუროს შიშობელსან 804 (802). 2

— უცხოეთში გადახვეწილი მოგვცდე მარტო.
კჳსიხეთ, თუ: ჟინა ხარ, ღარიბო, რასა საქმისა მძებარეუ 1032. 3

— ვინ ხარ, უცნობი (უცხო მოგზაური)
უთხრა, თუ: „ამასო, კარ ვინჲ ღარიბი უადგილოსა,
მე იმა ყმისა საძებრად მოცემორადი საგაზრდილოსა 213 (212). 1-2

აქ, ერთი შეხედვით, — საგაზრდილოს მოშორებული გამოდის ღარიბის განმმარტებლად, მაგრამ რეალურად ეს არ არის უცხო სიტყვის ახსნის ხერხი. მეორე ტაეპი ავრცობს პირველში გადმოცემულ აზრს. პოეტური პარალელიზმის ეს სახე სტროფის შინაარსობრივი გამთლიანების საშუალებაა.

ბ) ღარიბი უსულო საგნის დასახასიათებლად იხმარება იშვიათის, ერთადერთის, უცხოს, ძვირფასის მნიშვნელობით.

მკლავსა შევიბი მაშისც, მოყისსენ რიდე თავისა,

იგი უცხო და ღარიბი, მტკიცისა რასმე შეჯისა 505 (502). 3-4

ეს სიტყვა ამავე მნიშვნელობებით „ვეფხისტყაოსანში“ დამოუკიდებლადაც გვხვდება:

თავლ-მარგალიტი ღარიბი უძღვნა იქროსა გობითა 1385. 4

მეფემან გასცისა მრავალნი თვალნი, ღარიბად ქებულნი 3/1 (368). 3

ოქროც რამე წაიტანეს, მარგალიტი ღარიბებში 13/2. 1

რა მარგალიტი ღარიბი, რა ეყუთესი ძღუენია 1654. 3

III უცხო სიტყვის შეერთება მიმღები ენის დამანაწევრებელ ძალასთან ხშირად ამ ლექსიკური ერთეულის საწყისი მნიშვნელობის ცვლილებას იწვევს. დ. კობიძემ ერთმანეთს შეუდარა არაბული სიტყვა ლამაზის მნიშვნელობა „ვისრამიანსა“ და „ვეფხისტყაოსანში“ და აჩვენა, რომ იგი ამ ორ ნაწარმოებში სხვადასხვა შინაარსს გადმოსცემს. „ვისრამიანში“ ლამაზი, როგორც ამას იუსტ. აბულაძე განმარტავს, ნიშნავს მაყინვებელს, ყბადამღებს, მათრეველს. „დაიღდე სიჭრელე შესი და ლამაზობა“ — მკლევარს ასე აქვს ნათარგმნი: დააგდე შენი სიჭრულე და ცბიერება (თვალთმაქცობა, გამლანძღველი საქციელი). „ვეფხისტყაოსანში“ კი ლამაზობა უეჭველად არ ნიშნავს სიჭრულეს, თვალთმაქცობას და სხვა მისთანებს. ფატმანი უამბობს აეთანდილს:

...ღღესა მის ხაყროსობასა...

ყოყლსი სწორად დაეწევიო კაზმახა, ლამაზობახა,
დიდსა შეიქმას მეყეჲსი, ჰყოიბა დარბაზობასა

აქ ნათლად ჩანს, რომ სიტყვა ლამაზობა კაზმვას, ე.ი. გამშვენებასა და ყველუცობას უკავშირდება. ამავე მნიშვნელობისაა იგი შემდეგ ტაეპებში:

გაენბარსეს ხილვა ჩემი, ტურფისა და ლამაზისა 477 (474), 4
რა გათენდა, შეეკაზმა მისთა მკერდთა ხალაშად 142 (141), 3
(მისი მკერდტელებისათვის თავის მოსაწონებლად, მოსახიბლად)

ამჟამად, რომ შ. რუსთაველი ლამაზს დღევანდელი მნიშვნელობით ხმარობს, როგორც დ. კობიძე წერს: „ვეფხისტყაოსანთან“ შედარებით „ვისრამიანი“ საგრძნობ განსხვავებასა და თავისებურებას ამჟღავნებს. იგი უფრო ძველია, ვიდრე „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც, როგორც იდეების, ისე ენობრივი ფორმებისა და ლექსიკის თვალსაზრისით ახალი ღროის სურნელებას აფრქვევს (კობიძე 1966: 321)

„ვეფხისტყაოსნის“ შემდგომდროინდელ ლიტერატურულ ძეგლებში ლამაზი ყოველთვის красизის-ის მნიშვნელობით იხმარება, მაგალითად: სადა არს შენი ლამაზად მოხდომილი ნაქთიანი ტიჩი და შვიი თმა. „რუსუდანიანი“ 150, 30. უკნობა: „ვმადლობ ღმერთსა, რომ ცოცხალმა კიდე შენი ლამაზი სახე ვიხილო! „ყარამანიანი“ 386, 20. ამავე ნაწარმოებში ერთგან ლამაზი თვალთმაქცობის მნიშვნელობით უნდა იყოს ნახმარი: ზეჟა რა ჯნა, შენმა ლამაზად ლას რაჟმა მომადლორათ 535, 19. ბ. ფოჩხუას აზრით, მნიშვნელობის ცვლას ბიძგს აძლევს სათანადო სიტყვის რეგულარული ხმარება გარკვეულ კონტექსტში. მისი ფიქრით, შეუნიერი, სიკელუცე — სიტყვების გვერდით ხმარების გამო ლამაზობამ განივითარა „თვალთმაქცობის“ მომიჯნავე ელფერი — „მომხიბლაობისა“, „სიკელუცისა“ („კოხტაობისა“). ბ. ფოჩხუა ასკვნის, რომ არა მხოლოდ სიტუაციამ, რეალურმა კონტექსტმა, არამედ, აგრეთვე, გარემომცველმა სიტყვებმა, ენობრივმა კონტექსტმა — შეუნიერი, სიკელუცე, კაზმა, ტურფა, ლალი — სიტყვებმა უბიძგეს ლამაზ ფუძეს მიეღო ბოლოს და ბოლოს ის მნიშვნელობა, რომელიც დღეს აქვს (ფოჩხუა 1974: 301-302).

IV უცხო სიტყვის ენაში ინტეგრირების ბოლო ეტაპს ასახავს ე. წ. „პიზბრიდული კომპოზიციები“. რომელთა კომპონენტები განეკუთვნებიან სხვადასხვა ენის ლექსიკურ ფონდებს. ქართულ-თურქული თხზული სახელების ერთ-ერთ ნიმუშად „ვეფხისტყაოსანში“ ქ. ლორთქიფანიძე ასახელებს კვამლ-ალმულობას.

მას დაუძმინდა, მოედვა კლა გულსა კვამლ-ალმულობა 148, 3 კვამლ-ალმულობა სამფუძიანია. მისი პირველი ნაწილია კვამლ — ფუძე, ხოლო მეორე თავად არის რთული სიტყვა ალმულობა. იგი შეერთებითი ტიპის კომპოზიტიკა, ისევე როგორც საკუთრივ კვამლ-ალმულობა. ქ. ლორთქიფანიძე შესაბამის ლექსიკონებზე დაყრდნობით გამოთქვამს აზრს, რომ სიტყვა ალი (რომელიც „ვეფხისტყაოსანში“ თავის დერივატებით 36-ჯერ გვხვდება) ოსმალურ-თურქული წარმომავლობისაა. ბუნებრივად, მას პარალელები მოეპოვება თათრულსა და ბულგარულ ენებში (ლორთქიფანიძე 1992: 54) ალ ძირი თურქულის ვარდა გვხვდება მონგოლურში, რომელიც თურქულ ნასესხობად მიაჩნიათ. ს. სეგორთიანის მტკიცებით, ალ ძირი საშუალო სპარსულშიც მოიპოვება და წითელს, ალისფერს აღნიშნავს (სეგორთიანი 1974: 126). ნ. ზერინზადე სპარ-

სულში დადასტურებულ ალ-ს თურქულიდან (აზერბაიჯანულიდან) შემოსულად თვლის (ზერიწეზადე 1962: 146).

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ სიტყვა ალი ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებშიც დასტურდება:

ქმამან უფლისამან განკუთის ალი ცეცხლისაჲ ყს. 28, 7

ალი პირისა მისისაგან გამოვალს იომ. 0, 41, 12

მეკეკებან, რაჟამს ქმნის კეცის ჭურჭელი და შედგის იგი საცხობელსა... არცა დააკლის ალი, რადთა არა უმცხუარი დაშთეს მამ. სწ. 309, 35

ვარ შემსლებელ არნ დაშრეტად ალისა მას, რომელი შინაგან მათსა ვგზებინ ღვნისა შიერ 11 — 2251, 283.

ძველსავე ქართულში არსებობს ამ სიტყვიდან ნაწარმოები ზმნა მოალვა „მოწუფა“-ს მნიშვნელობით:

ზოოიე მოალა და ნალუარენი არონისანი დაუმტკიცა დამკვიდრებად ს

ზოობი მოწუფა და ჰვენი არანისანი დაამტკიცნა დამკვიდრებად პნ.. რიცხვ.21.14.

(მაგალითები დამოწმებულია ი. აბულაძე 1973: 259).

უნდა ვიფიქროთ, რომ სიტყვა ალი „ვეფხისტყაოსნამდე“ დიდ ხნით ადრეა ქართულში შემოსული, როგორც ჩანს, ზეპირი გზით. მხოლოდ ასე თუ ავხსნით ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში ალის არსებობას. თურქული ლექსიცა ქართულში მწიგნობრული გზით შემოდის არაუადრეს მე-17 საუკუნისა. აქვე გვინდა დავიმოწმოთ ვ. ჯანგიძის საინტერესო დაკვირვება ქართული ენის ინგლოური დიალექტის ძალაჲ სიტვის შესახებ, რომელიც მეცნიერის აზრით, კახის მეტყველებიდან უნდა იყოს შემოსული. მკვლევარი თვლის, რომ ძალაჲ (jalav) და ალ სიტყვებს ერთი გენეტური წყარო აქვთ (ჯანგიძე 1978: 46).

ვფიქრობთ, ჰიბრიდული კომპოზიტის კარგი მაგალითებია შ. ძიძიგურის დამოწმებული ნიტკა-ძაფი, გვოზდ-ლურსმანი და კალცო-ბეჰედი. შ. ძიძიგური მათ უცხო სიტყვის შემცველ სინონიმურ წყვილებად. ანუ, როგორც თვითონ უწოდებს, სინონიმური პარალელიზმის შემთხვევებად მიიჩნევს (ძიძიგური 1946) ბოედერის აზრით კი, ნიტკა-ძაფი ნიშნავს საფეიქრო ტექნოლოგიით დამზადებულ ძაფს, გვოზდ-ლურსმანი — ქარხნულ ლურსმანს განსხვავებით კუსტარულისაგან. ხოლო კალცო-ბეჰედი უთვლო, საქორწინო (ნიშნობის) ბეჰედს (ბოედერი 1991). მაშასადამე, ეს სიტყვები, რომლებიც თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენისათვის ბარბარიზმებია, უკვე ინტეგრირებულია დიალექტში და ავლენს დამანაწევრებელ ძალას, რაც იქიდან ჩანს, რომ თავიდან გვევლინება განსაზღვრების ფუნქციით, ბოლოს, კი კომპოზიტის შემადგენელი ნაწილი ხდება.

სინონიმის შექმნის საფუძველი, ჩვეულებრივ გარეენობრივი მოვლენებია: დიალექტურ დუბლეტთა თავმოყრა, უცხოენობრივისა და ქართული მასალის შეხვედრა, მნიშვნელობის გაბუნდოვნება სათანადო რეალიების გაქრობის გამო. მაგრამ მას შემდეგ, რაც სინონიმია შეიქმნა, სინონიმთა ერთიერთობა უპირატესად გარეენობრივ ფაქტორთა ჩაურევლად

წესრიგდება. მოწესრიგება კი სხვადასხვაგვარად ხდება. თუ სინონიმურ სიტყვათა შორის მნიშვნელობის სხვაობა არ შეიმჩნევა, სინონიმის არსებობა ხშირად იწვევს მათ კონკურენციას და ზოგჯერ ერთ-ერთის გაქრობას (ფოჩხუა 1974: 278-279). ამის მაგალითად გამოდგება ზემოთ განხილული **ზენაარი**.

ფაქტიურად, ჩვენ თვალი გავადევნეთ უცხო სიტყვათა ენაში ინტეგრირების პროცესს, რომელიც რამდენიმე ეტაპად იყოფა — უცხო სიტყვის შემცველი სინონიმური წყვილის შექმნიდან მის დაშლამდე. შეიძლება ითქვას, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ყველა ეტაპს ასახავს. ბილინგვური სინონიმური წყვილების ხმარებას პოემაში უპირატესად პოეტური დანიშნულება აქვს.

თავი III კონტრასტული პარალელიზმი

კონტრასტულ პარალელიზმს ზოგჯერ უარყოფითსაც უწოდებენ. როგორც ს. ცაიშვილი წერს, პოემაში უარყოფითი პარალელიზმი დადებითზე უფრო ხშირია (ს. ცაიშვილი 1966: 133).

კონტრასტულ პარალელიზმს „ვეფხისტყაოსანში“ არ ნაწილაკიანი კონსტრუქცია ქმნის, მაგრამ ამ ნაწილაკს პოემაში სხვა ფუნქციებიც აქვს. ამის გამო, გადავწყვეტეთ, არ ნაწილაკიანი კონსტრუქციის ეს უნარი — კონტრასტული პარალელიზმის მოდელირება — განვიხილოთ მის სხვა ფუნქციებთან ერთად.

არ ნაწილაკი, ნუ და ვერ უარყოფით ნაწილაკთა მსგავსად, მოქმედებას შეუსრულებლად წარმოგვიდგენს. მათ შორის ის სხვაობაა, რომ „არ“ მარტივად უარყოფს, „ვერ“ მოქმედების შესაძლებლობას უარყოფს. „ნუ“ კი კრძალავს მოქმედებას (დონდუა 1975: 290, შანიძე 1980: 610). არაარა ნაწილაკის ძირითადი ფუნქცია „ვეფხისტყაოსანში“ სწორედ ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულების მარტივი უარყოფაა:

არ შეამოცლოს ქართული, არა ქმნას სიტყვა-მცირობა 14, 3
უურსა უპურობდა, ისმენდა, წერთასა არ მოიწყისნებდა 52 (51), 2
სხვასა მხარსა გაემართა. მათი ქიორი არ გასკურნა 94 (93), 4
მასვე წაშხა დაიკარგა, არ უნახავს თვალსა ჩვენსა 94 (97), 2
ფატმან ხათუნს მოსვლა მისი, შევით-ვატყვე, არ ეწყინა 1076, 4
მზე აღარ მზუოზს ჩვენთანა, დარი არ დაროზს დარულად 822 (820), 4

ამ მაგალითში არ მარცვალნი წამყვანია ტაეპის ფონეტიკური ორგანიზაციის თვალსაზრისით.

ხშირად არ ნაწილაკი უშუალოდ ზმნას არ ახლავს, თუმცა აზრობრივად მას უკავშირდება:

არ შენ მოგვე თავი ჩემი, დაგაბნე, დაგალონე 254 (253)
არ ბედიოდა „ჰაჲ-ჰაჲ“-ს ზმოდეს, მოყვარესა აუივნებდეს 29 (28), 2
არ (უ)ღად მომკლავს მძა ჩემი, რა გიყავ, რა გაქმნევიწ? 581 (578), 3
თუ არ შმაგი ხარ, დამესხენ, შმაგი ხარ, მოდი ცნობასა 235 (234), 2
უბრძანა: „მასლავ რად არა, რად მელი მოყვანებასა 106, 4
ჩემი ლაშქარნი, რომელნი წამომეტანნეს მე არა
ვიცი, რომე არ დასდგები, მაგას გომლი ამაღ არა 160, 4
თქვა, თუ მე მასმცა ვეახელ, აწ ცხელსა ერემლსა ვღვრია არა 178, 4.

აქ ჩვენ საქმე გვაქვს პოეტურ ინვერსიასთან, ანუ სიტყვათა რიგის დარღვევასთან, რომელიც უმეტესად წინადადების ორ წევრს ეხება. ბოლო მაგალითებში ინვერსია უფრო შესამჩნევია, რადგან სიტყვათა რიგი ირღვევა მთელ წინადადებაში. ამ შემთხვევაში, შ. ლლონტის მართებული მითითებით, არა/არა ნაწილაკის ინვერსია რითმის შექმნის საჭიროებითაცაა განპირობებული (ლლონტი 1961: 164).

მრავალ მკვლევარს აღუნიშნავს რუსთველის ენის ერთი თავისებულება: უქონლობის -უ პრეფიქსის რელატიურ ფარდად არ და გერ ნაწილაკების გამოყენება. ფაქტიურად, ისინი „ვეფხისტყაოსანში“ სახელურ ფორმებთან ღეროვანი ფუნქციით იხმარებიან. როგორც კ. დანელია აღნიშნავს, უქონლობის უ- და არ თავისუფლად არ მონაცვლეობენ. მათ თავ-თავისი დისტრიბუცია აქვთ და თითოეული მათგანის ხმარებაში გარკვეული წესის აუცილებლობა მარჯვედაა გამოყენებული პოეტურ ენაში. რუსთველს უქონლობის არ შეუნაცვლებლად აქვს მისადაგებული ტაქტის სტრუქტურისათვის (დანელია 1989: 106). უქონლობის უ-ს გარდა არ უარყოფითი ნაწილაკი „ვეფხისტყაოსანში“ ენაცვლება უ-თ. უ-ურ კონფიგურაცია:

მიღით და ყრადონს უამბეთ, ამბავი არ-ნაცქადვო 1315, 1
მზემან შეუქნი შემომადგნა, ვარდი მით ვიან არ-დაშრალი 1435 (1436), 4
მაგრა მეტად უარეა არა-თქმა და კირთა შალვა 415 (412), 2
შენ არ-გატეხა კარგი გვერის ზენაარისა, ყიციისა 708 (706), 3
უასაკო და უსილო, არ-ხიტვეფირო, ცნობილი 899 (898), 2
თქვა, თუ, მისი არ-გაწირვა ჩემგან მტყცობს, არ სათუობს 779 (776), 1

არ ნაწილაკი აწარმოებს უკუთქმითი (უარყოფითი) ფორმის მიმღეობებსაც. ასეთ შემთხვევაში იგი უ, ან უ-ელ აფიქსებს ენაცვლება:

ახლოს დამისვა, მღირსა, აქამდის არ-ღირებული 541 (538), 3
ვითა გაეზი გაფრინდა, არ-გაშვებული ხეზითა 215 (214), 2
ყელაქი გაიყარა, ჯალაბი ჩანს არ-დაქრილი 102 (101), 3

ა. შანიძემ გამოთქვა აზრი, რომ უკუთქმითი მიმღეობის -ელ სუფიქსი ზოგ შემთხვევაში შეიძლება -ილ-ისაგან მოდიოდეს, როგორც ამაზე ხანმეტი ლექციონარის „წინა-დაუცუყოლებამ (გალატ. 6, 15) მიუთითებს და „ვეფხისტყაოსნის“ „შეუშრობელი“ (თუ იგი ლიცენცია არაა) (შანიძე 1980: 579).

მო. დავესდეთ, ტარიელისათვის ცრემლი გდის შეუშრობელი 7, 1

საინტერესოა, რომ ვარიანტებში შეუშრობელს ენაცვლებიან შეუშრობელი (TUVF 'L'კაქ') და არშეშრობილი (O).

პოეტურ ინვერსიას არც ასეთ შემთხვევებში ერიდება რუსთველი:

კვლა მოვალ, განაზე პირითა არ მტერთა ხაწუნელითა 737 (735), 2
თავსა ვაბრალთ საქმესა, არ დასმით გაგონებულსა 1344, 2
მოქნურობა სხვა რამეა, არ სიქისა დახადარი 24, 2
მაშინლა ჰყადრე მეფესა არ საქმე ხახურგალია 159 (158), 1
დაყრით დგა და იგონებდა, არ საქმეთა ხაოშართა 754 (752), 4

არსაწუნელი, არგაგონილი, არდასადარი, არსასურვალი, არსაომარი — როგორც ხელოვნური ფორმები ისედაც იპყრობს მკითხველის (მსმენლის) ყურადღებას, ხოლო არ ნაწილაკის ინვერსია კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს ამ უჩვეულო ფორმებს. ვფიქრობთ, აქ ისიც კარგად ჩანს, რომ ინვერსია მხოლოდ სიტყვათა პოზიციის შეცვლა როდია; ის ფუნქციონირებს ნაწილობრივ გაცვლასაც გულისხმობს, კერძოდ, სიტყვა იღებს იმ ახალი პოზიციის თვისებებს, რომელშიც მოექცა (გუფუი 1986: 156).

როგორც დაკვირვებამ გვიჩვენა, რუსთველამდე მეხოტბეებიც იყვნენ. დენენ არ ნაწილაკს უქონლობისა და უკუთქმითი მიმლეობის გადმოსაცემად. აი, რამდენიმე მაგალითი ჩახრუხადის „ქება მეფისა თამარისი“-დან:

ასეთი ესე არს ეს მოწესე,
ჯვართულა, ღმერთო, არ მომთინარი 22. 11.
არ დარჩა კაცი, არ შოებულად 18. 57
არ ზარ-მოხულხა ეთქვა მოსულსა
„ქაფარსა ნახავთ გაბასრებულად“ 13. 38.
ივლითის მწყდარი არს შვიდგის მცდარი,
რომე არს შესგან არ მონაკვლევად 42. 17¹

ოანე შავთელის „აბდულუმესიანიდან“:

სტაყრა და ნახლი, არ ბილწ-წელ-ნახლი 49. 3
კაცთ-მოკვდავისა დამკოდავისა,
შეიწირების არ-მომთინოხა 59, 2
საღუკველნი, ფარისეველნი,
მცნებათა სჯულსა არ-კმა-მოფელნი 84. 2²

რუსთველთან ზოგჯერ არ ნაწილაკი ნახმარია უქონლობის უ-ო-სა და უკუთქმითი მიმლეობის უ-ელ-თან ერთად:

მას თეთრსა ყელსა ეკიდნეს გრძლად თმანი არ-უნშირონი 124 (123), 4
უხარის ნახვა ვარდისა, არ ერსგან შეუერელიხა 122 (121), 3
ვარ: შეუერელისა C

ამ მაგალითებში არ ნაწილაკი უარყოფს უ-ო და უ-ელ კონფიქსიების შინაარსს (უქონლობას, უკუთქმითობას) და სიტყვას თავდაპირველ მნიშვნელობას უბრუნებს:

ხშირ-ნ-ი	შე-ჩრ-ილ-ი (შე-ჩრ-ულ-ი)
ყ-ნშირ-ო-ნ-ი	შე-ყ-ჩრ-ილ-ი (შე-ყ-ჩრ-ილ-ი)
არ-ყ-ნშირ-ო-ნ-ი = ხშირ-ნ-ი	არ-შე-ყ-ჩრ-ილ-ი (არ შე-ყ-ჩრ-ილ-ი)
	= შე-ჩრ-ილ-ი (შე-ჩრ-ულ-ი)

ცნობილია ორგვარი მეთოდი ღვთის განმარტებისა, რომელთანაც პირველში ზეზის ლოგიკური შემეცნების გზას მივყავართ: რადგან ღმერთი გამოუვლენელია და შეუცნობელი, მისი განსაზღვრა შესაძლოა ოდენ უარყოფის მეთოდით (αποφάνσις), ხოლო რამდენადაც გამოვლენილია და საცნაური — დადებითი მეთოდითაც (κατάφάνσις). როგორც მიუთითებენ, არეოპაგისეული „გონებმა მოუგონებელი“, „სიტყუამ გამოუთქმელი“ და სხვა, უნდა გავიგოთ, როგორც სიმბოლო კატაფატიკურ-აპოფატიკური ცოდნის ერთიანობისა. არეოპაგეტიკის გავლენა „გეფხისტყაოსანზე“ ექვმიუტანელია. ეს კარგად ჩანს ღვთის რუსთველისეულ ეპითეტებში (რადგან 1966: 112):

¹ მაგალითები დამოწმებულია წიგნიდან: ჩახრუხადე, ქება მეფისა თამარისი, ძველი ქართველი მეხოტბენი, ტ. I, თბ., 1957

² იოანე შავთელი, აბდულუმესიანი (თამარ მეფისა და დავით სოსლანის შესხმა), ძველი ქართველი მეხოტბენი, წიგნი მეორე, თბ., 1964.

ან კილევ:

უცნაურო და უთქმელო უფალო უფლებათაო 811 (809). 3

მზიანი ღამე, ერთ-არხება ერთი, ურამო ჟამი, უცნაური და უთქმელი — ანტინომიური ცნებებია, რომელთა მეოხებითაც ადამიანს ძალუძს. მიუახლოვდეს გამოუთქმელი ღვთაების წარმოდგენას. უ, უ-ო აფიქსებს ასეთ შემთხვევებშიც ენაცვლება არ უარყოფითი ნაწილაკი და ვიღებთ, მაგალითად, ასეთ ანტინომიას: **არ-ნათლად ნათელი**:

იყო **არ-ნათლად ნათელი**, ფარდასა შემოდგომელი 524 (521). 1.

იოანე პეტრიწის ენაზე დაკვირვებისას დ. მელიქიშვილმა ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ არსებითაგან უ-ო კონფიქსის დართვით მიიღება ზედსართავი სახელი და იგი არის არა ძირეულის ანტონიმი, არამედ აღნიშნავს იმ თვისების უქონლობას, რომელსაც გამოხატავს ძირეული სახელი: სხეული-უსხეულო, მიზეზი-უმिზეზო, რომელი-ურომოლო, საზღვარი-უსაზღვრო (უსაზღვრო არის არა ის, რაც არ არის საზღვარი, არამედ ის, რასაც არა აქვს საზღვარი). ასეთი შემთხვევაში ანტონიმების წარმოებას კისრულობს არ ნაწილაკი. რომელსაც დერივაციული აფიქსის (აფიქსოიდის) ფუნქცია ენიჭება: სამარადისობა-არასამარადისობა, ესეობა-არაესეობა, სწორი-არასწორი, მსგავსება-არამსგავსება, იგივეობა-არაიგივეობა. ამგვარად მიღებული დერივატი სუბსტანტივია და ტერმინოლოგიზაციას ადვილად ექვემდებარება (*მელიქიშვილი 1986*), — დაასკვნის მკვლევარი. მსგავსი მოვლენა არის „ვეფხისტყაოსანში“.

ზოგჯერ **თქმა** სჯობს **არათქმასა**, ზოგჯერ თქმითაც დაშვდების 753 (751). 2

თქმა და არა-თქმა არათანხმობადი, კერძოდ კი, კონტრადიქტორული ცნებებია — ერთის შინაარსში უარყოფილია მეორე ცნების ნიშანი და ამასთანავე, ეს უარყოფითი ნიშანი სხვა ნიშნით არ არის შევსებული (*ბაქრაძე 1954: 115*). **თქმა** და **არათქმა** ერთი ცნების გაყოფის შედეგად მიღებული ცნებებია: ასე რომ, ისინი ერთმანეთს გამორიცხავენ ერთი თვისების ქონა-არქონის მიხედვით.

ცნება $\left\{ \begin{matrix} A \\ a \end{matrix} \right.$ არა $\left\{ \begin{matrix} a \\ \text{არათქმა} \end{matrix} \right.$ — ფორმულის
(*ბაქრაძე 1954: 140*) მიხედვით მივიღებთ $\left\{ \begin{matrix} \text{თქმა} \\ \text{ცნება} \end{matrix} \right.$ $\left\{ \begin{matrix} a \\ \text{არათქმა} \end{matrix} \right.$ ამავე სახისაა
ყოლა და უყოლობა შემდეგ ტაეპში:

სჯობს **უყოლობა** კაცისა მომღერალისა **ყოლა**ხა 770 (768). 4

მაშასადამე, როგორც უქონლობის უ, უ-ო, ისე ამ აფიქსთა ან ნაწილაკით ჩანაცვლება იძლევა **კონტრადიქტორულ ცნებებს**.

იმავე არ ნაწილაკს შეუძლია არათანხმობად ცნებათა მეორე ტიპის **კონტრარული ცნების** წარმოებაც, რომლის შინაარსში უარყოფილია მეორე ცნების ზოგიერთი ნიშანი, მაგრამ ეს ნიშანი სხვა გარკვეული ნიშნით არის ჩანაცვლებული (*ბაქრაძე 1954: 116*):

ჯიცა ურჩი ექმნას, აქმნების თაჲსა არ-მადლიერა 390 (38/), 4
გახსოვსა, ოდეს დაჰსოცე მონები არ-ხაჰერებია? 288 (286), 4

საჰყარის ანტონიმად არ-საჰყარის გარდა შეიძლება ჩავთვალოთ ლა-
ლი, როგორც ამას შემდეგი ტაეპი გვიჩვენებს:

იქვენიჲ მაშინ გენახენით, ლაღნი ვლავით, არ ხაჰერენი 974, 3
ეთჰა, თუ: ემად გაქანია ჩეხ თჰენი არ-ორგულობა 445 (442), 3

არ-ორგულობა **ორგულობის ანტონიმია** და, მაშასადამე, იგივეა
რაც ერთგული, ამას მკითხველი (მსმენელი) ადვილად აღადგენს.

კვლა ერთმანეთსა მოუგეს სიტყუბი არ პირ-შევახება 1407 (1408), 1
მაგრა შენ გაწყენ ჩემისა არ ხიდოცხლისა სმენასა მპნ (მპ4), 3

არ-სიცოცხლე **სიცოცხლია** ისევე, როგორც სხვა შემთხვევებში არ-
სიცოცხლი — სიცოცხლე:

ღარჩომა და არ-ხიცოცხლი მას უმჰამდა მეტის მეტად 503 (500), 4

ერთ ასეთ მაგალითს იოანე შავთელის „აბდულმესიანშიც“ წვა-
წყლით:

არს შენიერად, არ-ქვეყნიერად
ანგლოზი სხედ დასახებული

აქ რომ არ-ქვეყნიერი ქვეყნიერის (ე.ი. ამქვეყნიურის) ანტონიმია
ჩანს ი. ლოლაშვილის თარგმანიდანაც, სადაც მკვლევარს არ-ქვეყნიერის
ფარად ფრჩხილებში მოცემული აქვს მიწიერად (ლოლაშვილი 2964:
226).

კონტრასტული პარალელიზმის მოდელირება არ
ნაწილაკით ძირითადად ორგვარად ხდება:

1. პირველ შემთხვევაში არ ნაწილაკი ანტონიმებიდან სინონიმებს
ქმნის:

გაშლავნებასა მექადი არ მოყვარულად, მტერულად 1206, 3

სხვა-და-სხვა ქირი ჩემზედა არ ახალია, ძველია 1175, 4

ემაჰან ცხენი შეუტრია გააჰაუდა, არ შეშინდა 980, 2

მაგრა ახლავს გონებითა საყვარელსა, არ მოხწყდებოხ 719 (717), 2

კვლა გაამრავლა ზახილით ტირილი, არ-გადინება 249 (248), 3

ჩამოგბურე მრავალ-კეცი სტავრა მძიმე, არ ხუბუქი 1443, 3

ნაკეთად კარგი, შეგ-გრემანი, პირ-მხუქანი, არ-პირ-ხელი 1077, 2

მტერი — მოყვარე, ახალი — ძველი, ამაჟი — მშინარა, ხლება —
მოწყდომა, ტირილი — სიცილი, მძიმე — ხუბუქი, მხუქანი —
ხმელი ანტონიმებია, მაგრამ ერთ-ერთზე არ ნაწილაკის დართვა ხსნის
მათ შორის არსებულ სემანტიკურ დაპირისპირებას.

არის რამდენიმე შემთხვევა, როცა ერთ სიტყვას ორი სხვადასხვა ან-
ტონიმი შეესაბამება, მაგალითად:

ჯიცა მიჰვრტდეს, უკვირდა, მაქებდეს, არ მაძაგება 618 (615), 4

მოყვებნიან, სძლვობდიან, აქებდეს, არ აჯინებდეს 1493 (1494), 4

ქების ანტონიმებია ძაგება და გინება, რომლებიც ყოველთვის ვერ
ენაცვლებიან ერთმანეთს.

წყნარის ანტონიმი ერთ შემთხვევაში ჩქარია. სხვაგან წყნარად ზმნიზებას „ქმენით“ უბირსპირდება. ამათ გარდა, რუსთველი ხმარობს სემანტიკური თვალსაზრისით ასე ვთქვათ, „კონტამინაციურ“ სინტაქსურ წყვილს — სიჩქარით აქმინება:

მის მოღუქვორც, წამოყ ხიჩქარით, არ ხიწყნარითა 890 (889), 2
გარდაბდა და ფრთაჲნი დასქრნა, წყნარად შექდა, არ აქმინდა 980, 4
მან მოპგვირა, წყნარად შესვა, არ ხიჩქარით ააქმინა 893 (892), 2

ანტონიმები ისეთი ურთიერთსაპირისპირო სიტყვებია, — წერს ბ. ფოჩხუა. — რომლებიც ენაში დამკვიდრებულია და დამოკიდებული არ არის ამა თუ იმ კონკრეტულ კონტექსტზე ან სათანადო კონკრეტულ სიტუაციაზე (ფოჩხუა 1974: 273). როგორც ვნახეთ, „ვეფხისტყაოსანში“ არ ნაწილაკი თავისუფლად ენაცვლება უქონლობისა და უკუთქმითი ვნებითი გვარის მიმღეობების მწარმოებელ აფიქსებს, იძლევა კონტრადიქტორულ და კონტრარულ ცნებებს, ქმნის ანტონიმებიდან სინონიმებს. ყველა ჩამოთვლილ შემთხვევაში, ბ. ფოჩხუას სიტყვით რომ ვთქვათ, საქმე გვაქვს დაპირისპირების შესაძლებლობათა რეალიზაციებთან და არა ნამდვილ ანტონიმებთან, რომელთაც ზურგს უმაგრებს ტრადიციის ძალა (ფოჩხუა 1974: 37, 270-273). ამასთანავე დაკავშირებული ანტონიმურობის ხარისხიც. უნდა აღვნიშნოთ, რომ წყვილთა შორის ანტონიმურობის ხარისხს მხოლოდ მათი გამოყენების სიხშირე კი არ განსაზღვრავს, როგორც ამას ბ. ფოჩხუა მიუთითებს (იქვე: 276). ანტონიმურობის მაღალი ხარისხი და მხატვრული ძალა აქვთ დაპირისპირების შესაძლებლობათა რეალიზაციასაც — მაგალითად, ჩახრუხადის, შავთელისა და რუსთველის უკვე დამოწმებულ ტაეპებში.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა შემდეგი სტრიქონებიც:

სულთქემა ბევრი აათახებ, აღარა თუ აერთხელეს 733 (731), 3
ათახეჩერ იტყვის ვაგლახსა, არ სულთქემა უერთხელდებიხ 1573 (1574), 2
ახი გმართებს გაგონება, არ გეყოფის, არ, ერთხელი 664 (663), 2
აქვა ლხინი დაღრეჟილისა უათახდა, არ უათდა 868 (867), 2

აქ იქმნება ასეთი დაპირისპირება:

ცოტა	ბევრი მრავალი
ერთი	ათასი
ერთი	ასი
ათი	ათასი

ეს რომ ასეა, ჩანს ტაეპებიდან:

სულთქემა სულთქემისა ბევრისა, მაშა თუ არ ერთხელისა 261 (260), 4
წამ-ერთ მიხდა ჟაღმანისსა, დღე იარა არ-მრავალი 1311, 2

აქ ანტონიმებად გვევლინება ერთი და ბევრი, ერთი და მრავალი (ამასთან დაკავშირებით იხ. ფოჩხუა 1974: 275).

კონტრასტული პარალელიზმის დროს შ. რუსთველი უცხო სიტყვებსაც იყენებს. აი, ერთი მაგალითი:

ამ ტაეპში ერთმანეთს უბირისპირდება ქართული „წყლული“ და უარყოფითი კონსტრუქციით ნაწარმოები „არ-ნაღები“. ცხადია, ნაღები უნდა იყოს პირველი წევრის (წყლულის) ანტონიმი, რომელსაც არ ნაწილაკის დართვა მის სინონიმად აქცევს. ბოლო დრომდე არც ერთ მკვლევარს, რომელიც კი შეხებიდა ამ ადგილს, ექვი არ შეჰპარვია „ნაღების“ ქართულობაში.

ალ. გვახარია აზრით, „ნაღები“ უნდა უკავშირდებოდეს არაბულ-სპარსულ სიტყვას „ნაიბ-ნაყიბ-ნაყებ“, რაც ნიშნავს „გამხვრეტს, გამჭოლს; ხერელის გამყვანს“, ხოლო სამედიცინო ტერმინოლოგიაში იხმარება „ნაწოლის (пролежни), მძიმე კრილობის, შემავალი კრილობის (пропихающие ранения)“ აღსანიშნავად (*Русско-арабский словарь М., 1977*). სიტყვა ნაწარმოებია არაბული ძირიდან „ნ-კ-ბ“ (გახვრეტა, გამოთხრა). ალ. გვახარია ფიქრობს, რომ ანალოგიურია „ნაყიბ-სპ. ნაყებიდან“ ქართული „ნაღების“ მიღება. იშვიათი მიმართება $q \rightarrow \lambda$ შესაძლოა განპირობებული იყოს თანხმოვნების მეზობლობით. მკვლევარს სესხების სპარსული გზა მიაჩნია სავარაუდოდ. ტარიელის ნათქვამში ივულისხმება ბრძოლაში მიღებული შედარებით მსუბუქი კრილობა — წყლული (ძველ ქართულში „წყლული“ ზოგადად „კრილობას, იარას“, აგრეთვე „დაჭრილს, დაკოდილს“ აღნიშნავს იხ. ი. აბულაძე 1973), და არა მძიმე. შემავალი კრილობა — ნაღები.

ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით გამოცემულ „ვეფხისტყაოსანში“ (რომლის მიხედვითაც ვიმოწმებთ საჭირო ადგილებს) ნაღებ სიტყვას არ ნაწილაკი დეფისით უერთდება. ალ. გვახარიას აზრით, ტაეპი ასე უნდა დაიწეროს. „ხელსა ხრმლითა დავეკოდ, წელულად მიხნდა, არ ნაღებად“, და განიმარტოს: „ხელში ხმლით დამკრა, მსუბუქი კრილობა იყო, არა მძიმე“ (გვახარია 1993: 126-130).

2. კონტრასტული პარალელიზმის მეორე სახის შექმნაშიც არ ნაწილაკი მონაწილეობს. ტაეპის ერთ ნაწილში დადებითი ფორმით გამოთქმული აზრი მეორე ნაწილში უარყოფითი ფორმით გადმოიცემა:

ამით უფრო დამაწყლულა, არა წყლულთა მიაქიმდა 522 (519), 4

მაგრა გარჯილ ხარ, არა ხარ გარდაუხრელი ჳირისა 298 (296), 3

„ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის გამოცემაში (1988 წ.) ეს ტაეპი ასეთი სახითაა მოცემული: **გარჯილხარ, მაგრა არა ხარ გარდაუხრელი ჳირისა** (293, 3). კომისიის აზრით, წაკითხვა — მაგრა გარჯილხარ — მეორეულია და იმით აიხსნება, რომ სწორად არ იყო გაგებული გარდაუხრელის მნიშვნელობა. ჳირის გარდანდა ნიშნავს ჳირის ანაზღაურებას, სანაცვლოს მიგებას (*კომისიისი ოქმები 1975 №3: 192*). ფიქრობთ, გასაზიარებელი ახსნაა.

მაგრა რასგან დამაჩინე, არ გამოსხნდი ჩემად მკვლელად 418 (415), 2

აი, წიგნმან გამამართლოს, არ ტყუილად გეუბნები 1279, 3

იქვე. უკილოდ იფაო, არა უნდა ამას კალს მ6/ (866), 4

მივემწმენით, თათბირნი არ კილე გავაკიდინეთ 1234, 1

გულ მზიარული ვიხარებ, ამაღ არ ცრემლი მშობლების 1321, 1
„გა“ სახელი გაანათლეს, არ ნათელი შეღამეს 1540 (1541), 2

შეიძლება ითქვას, რომ კონტრასტული პარალელიზმი ის შემთხვევაა, როცა ლექსიკური ერთეულები და მათი მსგავსებისა და განსხვავების მიხედვით შექმნილი სემანტიკური კლასები იძენენ დამოუკიდებელ პოეტურ ლირებულებას, რაც მთელ კონტექსტზე *ნაწილდება (იაკობსონი 1987: 122)*. ეს უფრო კარგად ჩანს ქვემოთ დამოწმებულ ტაეპებში:

ვიცი, გწადს ომი ფიცხელი, არ ცუდი ხრწალთა ლირობა 1401 (1403), 3
ვერას ვინ შარგებს, დასტურად ვიცი, არ რაშე კორითა 1290, 3
ყოველსავე მართლად გითხრობ, არ სიტყვისა საყვებელსა 738 (756), 1

საგულისხმოა, რომ კონტრასტული პარალელიზმის ორივე სახე არის იოანე შავთელის „აბდულმესიანში“:

უსწრო ხარანით, — გაიხარანით!
მწიკელისა მკლებ არს, არ დამშატის-ა 13, 1
ვალიდებ ჯელსა ბრძენხა, არ ხელხა. 34, 4
წმიდად აქვს სული დასთა-დასული
სამყაროს ნათლად, არა თუ ლამედ 72, 4
ხიწმინდის ეახად, არ-ბილწად ავხად.
ნათლის ემბახად დაარსებულსა! 76, 4
ხიძგა-მრუშობით, არა-წმიდებით,
ჩუკნა ლირწებით სჯულთა მპყრობელსა 82, 2
თქვის სიტყვა მჭევრი, ართუ დუხჭირი
მოსაქცეველ ყენის წარმართთა ერნი 83, 1.

თ ა ვ ი I. ფ რ ა ზ ე ო ლ ო გ ი უ რ ი გ ა ვ რ ც ო ბ ა

ინფორმაციის გაშლისთვის შ. რუსთველი ხშირად იყენებს ფრაზეოლოგიურ გავრცობას. პარალელიზმის ეს სახე განპირობებულია ფრაზეოლოგიზმის სემანტიკური დაუშლულობის ფაქტით. იგი ქმნის ერთ მთლიან ვაგებას და სიტყვის ეკვივალენტია (*თაყაიშვილი 1961: 5*).

შ. ბალი თვლიდა, რომ ენის ლექსიკურ სისტემას ქმნიან სიტყვები და ფრაზეოლოგიური ერთეულები (*ბალი 1961 130*). აქედან გამომდინარე, ფრაზეოლოგიზმიც, სიტყვის დარად, რეალობის ენობრივი დანაწევრების შედეგია და ლინგვისტურ შინაარსთა შინაგანად ორგანიზებული სფეროს შემადგენელი ნაწილი. ფრაზეოლოგიზმებზე დაკვირვება საინტერესოა უპირველესად ენის კოგნიტური ფუნქციის შესასწავლად. ენისა და აზროვნების, ენისა და რეალობის მიმართების დასადგენად. რადგან ენობრივი სინთეზირების დროს წარმოქმნილი ცნება საგნობრივი სამყაროს მოვლენებს ენობრივი მოაზრების ფაქტად აქცევს. ამიტომ ენობრივ მნიშვნელობებზე მსჯელობისას ისიც განისაზღვრება, როგორ ზდება რეალური სამყაროს ფენომენთა ენაში გადმოტანა, აქედან გამომდინარე, ენობრივი მნიშვნელობა არის ჰიპოსთაზირების (ენობრივი მოაზრების) ის წესი, რომელიც კონკრეტული ენისთვისაა დამახასიათებელი და რომელიც კონკრეტული ენობრივი სისტემის შინაარსობრივი ორგანიზაციის საფუძველია (*ყელენტი, 1983: 24-25*).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ფრაზეოლოგიზმის ძირითადი ნიშანი მისი დაუშლულობა ანუ სემანტიკური მთლიანობაა. ფრაზეოლოგიზმის მნიშვნელობა კომპონენტების მნიშვნელობათა ჯამს კი არ უდრის, არამედ მისი შემადგენელი ნაწილების პირდაპირი მნიშვნელობათა ჯამის მთლიანი მეტაფორული გადააზრებით მიიღება. ფრაზეოლოგიზმის დანიშნულება უკვე სახელდებული საგნისა თუ მოვლენის ექსპრესიული ნიშნით დახასიათებაა. ფრაზეოლოგიზმის ტროპის ამა თუ იმ სახით გამოყენება მას ახალი მეტაფორული შინაარსით ავსებს და ძლიერ მხატვრულ ეფექტს იძლევა.

რადგან ფრაზეოლოგიზმი ენობრივი დანაწევრების შედეგია, იგი მნიშვნელობათა სემანტიკური ერთობის საფუძველზე შეიძლება დაუკავშირდეს რომელიმე სიტყვას ან სიტყვათა ერთობლიობას. ანუ ფრაზე-

ოლოგიზმი შესაძლოა იყოს სემანტიკური ველის. თე-
მანტიური ჯგუფის ან სინონიმური რიგის წევრი.

§1 „სიცოცხლის შეწყვეტის“ სემანტიკურ ველში შემავალი ფრაზეოლოგიზმები პოემაში

„ვეფხისტყაოსანში“ სიცოცხლის შეწყვეტის სემანტიკურ ველზე
დაკვირვებისას ცალკე გამოვყავით ამ მნიშვნელობის ფრაზეოლოგიზმები.
რომელთაგან ბევრი დღესაც ცოცხალი და მოქმედია.

სოფლით გაღმა გაბიჭება

მას აღარა შეესმოდა, სოფლით გაღმა გაეხიზა 869 (868). 4

შინაარსი: მას აღარათფერი ესმოდა, წუთისოფლის გაღმა გახული-
ყო (კომისიის ოქმები 1973, 190).

ამავე მნიშვნელობისაა თანამედროვე ქართულში ხმარებული — გა-
ღმა გასვლა, რომელიც ირონიულობის ნიუანს შეიცავს. ეს „ვეფხისტყა-
ოსნის“ ამ ტაეპში გამოირიცხულია.

სულის ხდა

თუათო ხელი ევლსა მიჰყო, მუნვე მისკა ხულთა ხდახა.
საღო თაფსა შეუტაჲ, გაურსა ტვინი თმასა 1114, 3-4.

მიწად ქცევა

გეკრუო, ღმერთმან მიწა მქმნახ, ნუგა (სრულად ვბი კითხა 416 (413).4

ხორცისა და სულის გაყრა

ჩემი, ლი ისრა ხიკადილი, გაყრა ხორცთა და ხულისა 275 (274). 4

სულთან გაყრა

მაშინ ოდეს დამარჩინე, ხულთა სრულად არ გამყარე 507 (504). 1

საწუთროს დახსნა

ნუ მაცოცხლებ, ნუ დამარჩენ, შემხივწე, შემბრალე.

დამხხენ ჩემსა საწუთროსა, ღმერთსა შესსა მიავალე 574 (571). 3-4

სოფლის თმობას დახსნა

თავსა გარდაყარ, მოკაცალ. დავხხენ სოფლისა თმობასა

შინაარსი: თავზე გადაყარი. მოკალი კიდეც. წუთისოფელს მოვაშო-
რე (წუთისოფლის თმენისაგან გავათავისუფლე) (კომისიის ოქმები 1979
№3: 185)

სოფელს ხანის გერდაყოფა

თქვენ დაგბრუნეს თქვენი პატრონი, სოფელს ვერ დაყოფთ ხანასა 1194, 2

ეს ფრაზეოლოგიზმი დღესაც ცოცხალია წყევლაში — მზე დაუბ-
ნელდეს.

სიცოცხლის შეწყვეტის მნიშვნელობით „ვეფხისტყაოსანში“ ხმარე-
ბულ ფრაზეოლოგიზმებს შორის ცალკე აღნიშვნის ღირსია შემდეგი ტაე-
პი:

ამ ტაეპში სიცოცხლის შეწყვეტას აღნიშნავენ ფრაზეოლოგიზმები: კავშირის დაშლა და ხულთა სიარას შერთვა. ნ. მარმა პირველმა აღნიშნა, რომ ეს სტრიქონი ააშკარავებს შოთა რუსთველის ნაკითხობას ქართულ ნეოპლატონურ ფილოსოფიაში (მარი 1909:42). მანვე მიუთითა, რომ ტერმინები კავშირი და სიარა (ბერძნ. $\kappa\alpha\tau\epsilon\iota\sigma\mu$) ჩვეულებრივია იოანე პეტრიწის შრომაში, რომელიც პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის ელემენტების“ თარგმანი და კომენტარია (მარი 1910:XLVII). ამსთან დაკავშირებით შ. ნუცუბიძე შენიშნავდა: ნ. მარი არ ცდებოდა, რამდენადაც მას ნეოპლატონიზმის ზოგადი ნიშნები ჰქონდა მხედველობაში. მაგრამ იმის გამო, რომ მაშინდელი (XX საუკუნის დასაწყისის) მეცნიერებისთვის უცნობი იყო V საუკუნის ფილოსოფოსი, რომელმაც ანტიკური ფილოსოფიის მეშვიდრეობის (კერძოდ — პროკლეს ფილოსოფია) ქრისტოლოგიური ათვისების პოზიციებიდან წინ წასწია ზოგიერთი გადაუტყრელი პრობლემა. ნ. მარს არ შეეძლო შეენიშნა, რომ ეს იყო არა მარტო ნეოპლატონიზმი საერთოდ, არამედ მისი სპეციალური ფორმაც, წამოყენებული IV ნეოპლატონური სკოლის მიერ, რომლის მეთაურებიც ქართველი ფილოსოფოსი პეტრე იბერი და მისი თანამოაზრე იოანე ლაზი იყვნენ (ნუცუბიძე 1980:108, 109).

კავშირი ნიშნავს მსოფლიოს ოთხი სტიქიონის, ელემენტების — წყლის, ჰაერის, მიწის და ცეცხლის ერთობლიობას. ეს ელემენტები ცალ-ცალკეა ჩამოთვლილი ნესტან-დარეჯანის წერილში:

ღმერთსა შემედრე. ნუთუ კვლა დამხსნას სოჟლისა შრომასა,
ცეცხლსა, წყალსა და მიწასა, ჰაერთა თანა ძრომასა 1304,1-2

ტერმინი კავშირი პირველად პეტრიწმა იხმარა, როცა თარგმნა პროკლე დიადოხოსის ტრაქტატი „კავშირნი ღვთისმეტყველებითნი“. მანამდე ამ ცნებას (ოთხი ელემენტის ერთობლიობას) გამოხატავდნენ ტერმინებით: ხტჳქოსი, ნივთი, აგებულება, ახო, წესი. მიწის, წყლის, ჰაერისა და ცეცხლის შეკავშირებას გადმოსცემდნენ ტერმინებით „თან-შეშჳვა“. იმდენად ავტორიტეტული გახდა იოანე პეტრიწის მიერ თარგმნილი პროკლე დიადოხოსის თხზულება და მისი „განმარტება“, რომ ამ ოთხი ელემენტის ერთობლიობის აღმნიშვნელი ყველა სხვა ადრე ხმარებული ტერმინი გამოირცხა და დარჩა კავშირი (გელიქიშვილი 1968:195-199). შოთა რუსთველი სწორედ იოანე პეტრიწის შემოტანილ ტერმინს ხმარობს.

სიარა — აღნიშნავს რიგს, კატეგორიას. ამ ტაეპში არის მითითება იმ საფეხურთა რიგზე, საითკენაც ზორცისაგან განთავისუფლებული სული ისწრაფვის. $\sigma\epsilon\iota\sigma\mu$ ქართულმა ბერძნულიდან ისესხა იმავე წარმოთქმით (sira). როგორც შ. ნუცუბიძე მიუთითებდა, ეს სიტყვა აღნიშნავდა რაღაც სპეციფიკურს, რაც შორეულად პროკლეს მოძღვრების მსგავსი იყო, უახლესი სახით კი არეოპაგიტის შემქმნელის პეტრე იბერის ტერმინოლოგიას და შესაბამის ცნებას გამოხატავდა. იგი რუსულად

ითარგმნება როგორც "ყაჟ", "ступень" და აღნიშნავს საფეხურთა სისტემას. რომელთა გავლითაც, იერარქიული მსოფლგაგების მიხედვით, მაღლა მიისწრაფიან სულნი და სამყაროს დეტერმინირებულ ადგილებს იკავებენ (*ნუსუბიძე 1980:120, იხ. აგრეთვე ნ. ნათაძე 1986:532*). დმე-ლიქიშვილის ცნობით, ეს სიტყვა გვხვდება აქარულ დიალექტში რიგის მნიშვნელობით (დღეს ჩემი სირაა — დღეს ჩემი რიგია (იყერძა). საერთოდ, გელათის სალიტერატურო სკოლის თარგმნის პრინციპი იყო, ტერმინოლოგია მშობლიურ ენაზე დაყრდნობით და დიალექტური ლექსიკური მასალის გამოყენებით შეექმნათ. მაგრამ როცა ბერძნულ სიტყვას ვერ უძებნიდნენ ზუსტ შესატყვისს ან ეჭვი ეპარებოდათ ახლად-შექმნილი ლექსემის სიზუსტეში, მაშინ იძულებულნი იყვნენ მოეცათ ბერძნული ტერმინის ტრანსლიტერაცია. ასეთია σείρα — sirā, — რიგი, კატეგორია. კლასი (*მელიქიშვილი 1988:20,23; ნ. ნათაძე 1966:73,75*).

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ტაეპი — **დამშლიან ჩემნი კავშირნი, შეგპრთვიგარ სულთა სირასა** — ითარგმნება ასე: დაშლილა ჩემი ოთხი ელემენტის (პაერის, წყლის, მიწისა და ცეცხლის) ერთობლიობა და გარდაცსულვარ სულთა რიგში, კატეგორიაში. აქ წმინდა ნეოპლატონური აზრია გატარებული და ბუნებრივად გვახსენებს პლოტინის ტრინიტეტს, რომლის პირველი წევრია აბსოლუტური ერთი, მეორე — გონებაა, მესამე კი — სული. კავშირის (ოთხი ელემენტის ერთობლიობის) დაშლით ადამიანი სწორედ მესამე რიგს, სულთა კატეგორიას შეერთვის.

ც. ტოდოროვი როცა გადატანით მნიშვნელობებზე მსჯელობდა, მან ერთმანეთისაგან გამიჯნა ტროპი და გულისხმობა (подразумевание). გულისხმობის ფორმულა ასეთია: თუ არის p, მაშინ იქნება q. მწერალი (მოსაუბრე) მიუთითებს მხოლოდ ანტეცედენტ p-ზე და, რადგან დასკვნის გამოტანა ადამიანის უნარია, მკითხველი (მსმენელი) თავად უშვებს q-ს არსებობას. p-სგან გამომდინარეობს q.

თუ ტროპის შემთხვევაში ძირითადია არა ცალკე აღებული სიტყვა, არამედ წინადადება, გულისხმობის შემთხვევაში მთავარია არა წინადადება, არამედ ადამიანის უნარი (умозаключение) — ანტეცედენტის არსებობამ ავარაუდებინოს კონსეკვენტი. თუმცა ტროპსაც და გულისხმობასაც აერთიანებს ის, რომ ორივე ირიბი, ორაზროვანი (indirect) თქმაა (*ტოდოროვი 1983: 553-554*) აი, რამდენიმე ამ ტიპის ტაეპი „ვეფხისტყაოსნიდან“:

ანუ მომცეს განკურნება, ანუ მიწა მე სამარი მ,4

ე.ი. ან გამკურნოს, ან მომკლას.

ობრად გაქოხნი ყოფასა მათ სალამოსა და დილსა,
ვეფხობ ყვათა და ყორანთა, მათ ზედა ვაქმნეუ ხადილსა 611(608), 3.4.

ყვაე-ყორნებს მათზე წვეულებას (ხადილს) გავაპართინებ, ე.ი. დაჯილდ. თავი თავსა შეუტაკა, გაუტია ტვინი თმასა 1114.4, ე.ი. მოკლა.

ზოგსა მხარეთოდ დაჰლენა და ზოგსა სული ჰხდებოდა,
მუნდა ცნეს, ეტლი მთვარისა რომ არ დაბრუნდებოდა 994,3:4.

ამ სტროფის რუსთველურობაში ექვი შეიტანა ნ. ნათაძემ (*იხ. ნ. ნათაძის 1974 წლის პოემის სასკოლო გამოცემა, გვ. 534*). მაგრამ მაინც დაბეჭდა თავის გამოცემაში (*იხ. სტრ. 1003-ე*) და ასე განმარტა: მაშინ-ღა გაიგეს (მიხვდნენ), რომ ტარიელის ბედი არ შეტრიალდებოდა. ტაე-პის აზრია: მიხვდნენ, რომ ტარიელს ვერაფერს დააკლებდნენ. „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის მთავარი რედაქცია ამ ტაეპის ასეთ გაგებას ვეთავაზობს: მაშინღა გაიგეს, რომ მთვარის ეტლი არ დაბრუნდებოდა, ბედი არ შეტრიალდებოდა (*კომისიის ოქმები 1980; 233*). ნ. ნათაძეს სტროფის რუსთველურობა შემდეგაც საეჭვოდ მიაჩნდა (*იხ. პოემის მისეული მეოთხე 1992 წლის გამოცემა, გვ. 569*). მაგრამ შეცვალა ტაეპის წაკითხვა: ეტლი მთვარისა — მთვარე ეტლისა. „უეიცვალა გაგებაც: ტაეპის აზრია, მიხვდნენ, რომ მთვარე იმავე ეტლს, იმავე ადგილს, სადაც იყო, აღარ მიუბრუნდებოდა, გზას განაგრძობდა, რომ ტარიელს ვერ შეაჩერებდნენ („ვეფხისტყაოსნის“ სასკოლო მეოთხე შეესებრული გამოცემა, 1992:322). ვუკ. ბერიძე კი ასე განმარტავს ამ ტაე-ებს: მაშინ კი გავიგეთ, რომ ეტლი მთვარისა არ მობრუნდებოდა, რომ ცუდად იყო ჩვენი საქმე (*ვუკ. ბერიძე 1974:278*).

მთვარე ასტროლოგიაში დროის საზომია. ეს კარგად ჩანს იმ ფაქ-ტიდანაც, რომ მ'თოვ'არე, ფორმით მიმღეობა, ძველად მთვარის ეპითეტი იყო და შემდეგ მთლად განდევნა ამ ციური სხეულის ნამდვილი სახელი *თუთე→თუთე→თუე — თვე. ეს სიტყვა ამჟამად მხოლოდ დროის ერ-თეულს აღნიშნავს (წელიწადის მე-12-ედ ნაწილს) (*შანიძე, 1980:582*). მთვარის უძველესი სახელი სწორედ დროის აღსანიშნავად იხმარება (თვე), რაც ცხადყოფს ასტროლოგიაში მთვარის დროის საზომად გამო-ყენებას. ზოლო ტაეპი — მუნდა ცნეს, ეტლი მთვარისა რომე არ დაბრუნდებოდა — ჩვენი ფიქრით, ასე უნდა გავიგოთ: მთვარის ეტლის დაბრუნების ვერ ხილვა, ვინმესათვის დროის გაჩერებას, ანუ მავანის სიკვდილს ნიშნავს.

ვფიქრობთ, ტროპის სხვადასხვა სახისათვის გამოყენებული ფრაზეო-ლოგიზმები და გულისხმობა (ტოლოროვის ტერმინით) უშუალოდ უკავ-შირდება ნულოვანი საფეხურის საკითხს. ვადახრის ცნება ზომ ნორმის ანუ ნულოვანი საფეხურის არსებობის ფაქტს ეყრდნობა. ყველა ზემოთ დამოწმებული ტაეპის უკან იმალება ერთი და იგივე ნულოვანი საფეხუ-რი — „სიცოცხლის შეწყვეტა“. აშკარაა, რომ ძალიან ძნელია ნორმისა-თვის მისაღები განსაზღვრების მიცემა. თითქოს ეს უნდა იყოს ქვეტექ-სტებისაგან თავისუფალი, „ნეიტრალური“ მეტყველება. მაგრამ მეტყვე-ლების ყოველი გამოვლინება დაკავშირებულია კონკრეტულ ადრესანტ-თან და მხოლოდ დიდი სიფრთხილით შეიძლება იმის მტკიცება, რომ ამა თუ იმ მოსაუბრემ სიტყვა ყოველგვარი „ქვეტექსტის“ გარეშე იხმარა (*ჩხუფი მ 1986:69*). ერთი მხრივ, სიცოცხლის შეწყვეტის სემანტიკურ ველში შემავალი ფრაზეოლოგიზმებისა და, მეორე მხრივ, გულისხმობის

შემთხვევათა განხილვამ დაადასტურა, რომ ნულოვანი საფეხური არ არის იმ ენის ნაწილი, რომელთანაც ჩვენ რეალურად გვაქვს საქმე. იგი ენის ჩვეულებრივი გამოყენების გარეთ დგას (*ჭეუფი* № 1986: 71). ამდენად სწორია ზოგადი რიტორიკის ბელგიელ თეორიკოსთა II-დ სახელდებული ჭეუფი, როცა ნულოვან საფეხურს განიხილავს როგორც რაღაც „ზღვარს“ (1986: 71).

§ 2 ფრაზეოლოგიზმი — სინონიმური რიგის წევრი

„ვეფხისტყაოსანს“ ახასიათებს მგრძნობელობის ჰიპერბოლიზაცია. პოემის გმირები წუთისოფლის მუხტობის გამო ხშირად ტირიან. მათი დაღვრილი ცრემლი, რუსთველის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ზღვასა შეიქმს“. ეს შემთხვევითი არ უნდა იყოს, საგულისხმოა, რომ იოანე ოქროპირი ტირილს ღმერთთან მიახლების ერთ-ერთ გზად სახავდა. იგი წერს: „აჲ უკუა შეურაცხავ უოველ“ ბილული და მოიგე ღმობიერებაჲ მარადის და განახუნ გარდამოსადინელნი, ცრემლთანი, რომელთაგან ფრიადი სარგებელი იპოვის, რამეთუ არაჲ მიგუაასლებს ღმერთსა. უფროჲს ცრემლთა ღმობიერთა“ (იოანე ოქროპირი, *სინანულისათჳს: მამათა სწავლანი*: 132).

„სისხლის ცრემლები“, დაბნელა და უკიდურესობამდე მისული აფექტის სხვა გამოხატულებანი რუსთველის გამიჯნურებული გმირებისათვის უცნობი არაა. რუსთველი თავის გმირებს ადარებს კიდეც და აჭიბრებს კიდეც გრძნობის სიძლიერისა და მასში ნახული ტანჯვის მხრივ სატრფიალო ეპოსის სხვა პერსონაჟებს (ვისი, რამინი, ყასიმეჯუნი და სხვა). უდავოა, რომ ძლიერი განცდის უნარი მის თვალში გმირს დადებითად ახასიათებს: ეს მისი არა მხოლოდ სრულყოფის, არამედ სრულფასოვნების მიუცილებელი ელემენტია (*ნათაძე ნ. 1966: 83*).

ასე ხშირად ცრემლთა ღვრა ქმნის ნაწარმოებში ერთფეროვნების საშიშროებას. როგორც რ. სირაძე აღნიშნავს, ერთფეროვნების დაძლევა ესთეტიკური კანონზომიერებაა. იგი აუცილებელია ხელოვნების ნებისმიერი დარგისათვის. მეტადრე ამას მოითხოვს „ვეფხისტყაოსნისათანა“ ვრცელი თხზულება (*სირაძე 1982: 199-200*). აქედან გამომდინარე, ავტორს ერთფეროვნების დასაძლევად უნდა გამოეყენებინა ტირილის აღმნიშვნელი სხვადასხვა ფრაზეოლოგიზმები. ჩვენ სწორედ ამიტომ შევაჩერეთ მათზე ყურადღება.

„ვეფხისტყაოსანში“ ტირილის აღმნიშვნელი ფრაზეოლოგიზმების ძირითადი მოდელებია:

ცრემლთა და/ჩა-დენა

მერმე ავღვე წამოსაჲლად ტირილით და ცრემლთა დენით 421 (118), 3
ვარდსა სწებუნ და აპობენ, ტირან და ცრემლნი ჩახდოან 1589 (1570), 3

ცრემლის ღვრა

ავთანდილყო მასვე თანა ტირიდა და ცრემლი ღვარა 671 (669), 1

მონა ტირის და მერდსა იცემს, ხაბრალომან ცრემლნი ღვარსა 814 (812),3
ცრემლთა წვიმება

იტყვის: „რა ვქნა, რა მერგების!“ აწვიმებდა, ცრემლთა ღვარსა 1082,4
აფთასდილ მალყით ცრემლსა ხწვიმს, სდის ზღვათა შესართავისად 1213,1

ცრემლთა ფრქვევა

ქალი ტირს და ცრემლთა ფრქვევს, ჰხრის ყორისსა ბოლო-ფრთათა 47 (46),4
ღღუ და ლაშე გაუწყვედლად ტირილი და ცრემლთა ფრქვევა 1145,2
გაუშვა და ცალკე დაჟდა, ტირს, დაიწყო ცრემლთა ფრქვევა 243 (243), 3

ცრემლის ლამება

დავსხედით და მას თანაჲ ვიტარეთ და ცრემლი ვლამეთ 1160,1

ცრემლის ბანა

ამარტის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან,
დიხან იტარეს უმამს და მან ქალმან შიოსანამან 267 (266),1-2

ძალზე ხშირია ტირილის აღმნიშვნელი ფრაზეოლოგიზმის ამოსავალი მოდელის ცვლილება:

ცრემლის ცუდად დადენა

რაგვარა თუ ამბობო, ცრემლი ცუდად დამადინო? 240 (239),2
აწ ტირილი არას მარგებს, ცრემლნი ცუდად რახა მდიან 193 (192),40

ღვარისაებრ ცრემლთა დენა

ისმენდიან, გაჰკვირდიან, რა ატარდის, ატირდას;
იმღერს ლუქსთა საბრალოთა, ღვარისაებრ ცრემლნი ხდიან 968 (967),3-4

ას-კეცთა ცრემლთა დინება

გულ-ამოხვისნიჲთ დაიწყო ას-კეცთა ცრემლთა დინება,
კვლა გაპრავლა ზახილით ტირილი, არ გაქინება 249 (248),2-3

ცრემლის დენით ღაწვის გულმდუღრად ჩარცხვა

იგი ტირს, ღაწხა გულმდუღრად ჩაპრცხის ცრემლისა კი დენით 1234,4
ვარ: ჩარცხის გულმდუღრად ღაწხა ცრემლისა მიდენით KO

ცრემლით კლდეთა ღარვა

მოეგება, მოტიროდა, ცრემლთა მისთა კლდენი ღარნეს 917 (916), 3

ცხელი ცრემლის გარდმოყრა

ავთანდილსა აეტირნეს, გარდმოყარსა ცრემლნი ცხელნი 1137, 2

ცხელი ცრემლის გარდმოთოვება

მაგრა შეტად შევებრაღე, ტირილითა მესათნოვა...
ოვალთა ვითა მარგალიტი ცრემლი ცხელი გარდმოთოვა 633 (630), 4

ცრემლის წყაროს გაშვება

მან არა გვითხრა, გაუშვა წყარო ცრემლისა ცხელისა 1230, 3

ცრემლის ღაწვზე წითობა

ვნახე, ვსჭვრეტდით ნატირებად, ცრემლი აინდა ღაწვთა წითობით 521 (518),3

ფრაზეოლოგიური შესიტყვების საერთო მნიშვნელობა მისი საყრდენი სიტყვიდან გამომდინარეობს. ამიტომ უმეტეს შემთხვევაში მის ეკვივალენტად ვაზმნავებული სახელადი ნაწილი გამოდის (თავაიშვილი 1961:83-84). ზემოთ მოხმობილ მაგალითებში ფრაზეოლოგიზმთა უმრავლესობის საყრდენი სიტყვაა-ცრემლი და, შესაბამისად, მათი ეკვივალენ-

ტი იქნება ცრემლისაგან ნაწარმოები ზმნა — ცრემლო[ვ]ა, ცრემლევა (თანამედროვე ქართული — აცრემლება), რომელსაც არ იყენებს „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი, მაგრამ იგი ხშირია ძველი ქართული ენის ძეგლებში, მაგალითად:

ცრემლოდეს ყოველნი შუშ. V. 16

ცრემლითა ცრემლოდის და გარდამოსთხინენ თულთა თქუენთა

ცრემლი 1. იერემ. 13. 17

მაშინვე ცრემლოვს ჩემთვის ფლტ. 155, 37 (მაგალითები დამოწმებულია ი. აბულაძე 1974:519)

სიტყვისა და ფრაზეოლოგიზმის ეკვივალენტობა ცნებობრივი თანაფარდობითაა განპირობებული. ეს კარგად მჟღავნდება ფრაზეოლოგიზმიდან მომდინარე კომპოზიტსა (ანუ ერთი ცნების აღმნიშვნელ ლექსიკურ ერთეულსა) და ამავე მნიშვნელობის სიტყვას შორის არსებულ მიმართებაში. დავაკვირდეთ შემდეგ ტაბეებს:

ქალი მარტო ქვაბსა შიგან ზის მტირალი, ცრემლ-ნაწთობი 999,1

შევე. ენახე იგი ტურფა მტირალად და ცრემლ-დახხმულად 1174,1

მომიგონებდი მტირალხა, შენთვის ცრემლ-შეუშრობელხა 1307,4

ამ ტაბეებში ხაზგასმული სიტყვები ამჟღავნებენ ურთიერთთანაცვლების უნარს, რაც მათი სემანტიკური ერთობის ფაქტით აიხსნება. ამის გამო ისინი შექმნიან შემდეგ სინონიმურ რიგს:

მტირალი — ცრემლ-ნაწთობი — ცრემლ-დახხმული — ცრემლ-შეუშრობელი. სიტყვათა ეს მთლიანობა ხასიათდება ხაზოვანებით, რაც სინონიმური რიგის დიფერენციული თვისებაა. ამ სიტყვებს შორის არის სხვაობა ემოციური თვალსაზრისით, რასაც იწვევს ერთი ომოფონიმის (ს. ულმანის ტერმინია, აღნიშნავს სემას — ნიუანსური დატვირთვის მქონე სემანტიკურ ნიშანს) მეორეთი შეცვლა. ჩვეულებრივ მეტყველებაში ხშირად გამოყენებულ-მტირალს — რუსთველი თვითონ უქმნის სინონიმებს, რომელთაგან ყველა ენობრივი სისტემითაა შეპირობებული.

სოსიური მიუთითებდა: რამდენადაც ჩვენ ვიკვლევთ ენას, ყურადღების გარეშე ვტოვებთ მეტყველების ინდივიდუალურ გამოვლინებას; ისინი ჩვენი დაკვირვების ობიექტად იქცევიან მხოლოდ მას შემდეგ, როცა მათ ენობრივი კოლექტივი მიიღებს, ე.ი. როცა მოხდება მათი ინტეგრირება ენობრივ სისტემაში (სოსიური 1975:33). ცნობილია, რომ სოსიური ხაზს უსვამდა ენის სოციალურ ბუნებას და სწორედ აქედან გამომდინარეობს ეს აზრიც. ჩვენი ფიქრით, მეტყველების ყოველი ინდივიდუალური გამოვლინება ენობრივი სისტემითაა შეპირობებული და იმავდროულად, თვით უქმნის საფუძველს ენას — როგორც სოციალურ ფენომენს (ამის შესახებ იხ. მომღვენო თავის პირველი პარაგრაფი) და ამიტომ იგი აუცილებლად უნდა შედიოდეს ენათმეცნიერის ინტერესთა სფეროში. ალბათ, ამ მომენტსაც გულისხმობდა რ. იაკობსონი, როცა ამბობდა: მე ლინგვისტი ვარ და არაფერი ლინგვისტური ჩემთვის უცხო არ არისო (იაკობსონი 1975).

§3 ტირილის აღმნიშვნელი აღმოსავლური მეტაფორია

ჩვენ გვერდს ვერ ავუვლით „ვეფხისტყაოსანში“ ტირილის მეტაფორულად გადმოცემის შემთხვევებს. შ. ლლონტის დაკვირვებით, რუსთაველმა შემოქმედებითად აითვისა ქართულ მწერლობაში ტირილის აღსანიშნად შექმნილი ღრმა ემოციური, დინამიკური შინაარსის ფრაზეოლოგიური ერთეულები, რომლებიც საერთო იყო ქართული სასულიერო, ფილოსოფიური, საისტორიო და საერო მხატვრული ლიტერატურისათვის (ავრთვე ნათარგმნი ძეგლებისათვის) (ლლონტი 1961:96-100).

მუნ ცრემლნი, მისგან ნაღენნი, ჭვისაჲ დასაღმონი;

გიშრისა ტევრსა აგუბებს, ვარდისა ველსა ფონსა 1254,1-2

შინაარსი: აქ მისგან ნაღენი ცრემლები ქვებსაც დააღობებს; გიშრის ტევრი (=შავი წამწამები) აგუბებს, ვარდის ველზე (=პირისახეზე) იღვრება (კომისიის ოქმები 1985: 192).

სპარსულ სამიჯნურო თხზულებათა სულისკვეთების ყველაზე არსებითი შტრიხი, რომელიც ქართულმა მწერლობამ მისგან მიიღო, არის უკიდურესობამდე მისული გრძნობის კულტი, თუკი ვაღიარებთ, რომ გრძნობის სიძლიერის ქცევას ესთეტიკურ ფაქტად საზოგადოდ რაიმე ლიტერატურული ტრადიცია სჭირდება (ნათაძე ნ. 1966:83).

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ტირილის აღმოსავლური მეტაფორებით გადმოცემის შემთხვევები. მაგალითად:

გიოგზს, კულდად ნულარა სტირ, ვარდი კვლამცა რად დასტენ? 382 (379).3

ამად ტირს, ბალი ვარდისა ცრემლითა აივსებოდა 48 (47).3

ცრემლსა სეტყვს და ვარდსა აზრობს, წამწამთაგან მოჭრის ბუქი 1143,4

ბროლსა სეტყვს და ვარდსა აზრობს, ტანსა მქვევსა ათრთოლებდა 139(138).3

ვარდსა ზედა ყორნის ბოლო ნამსა თხელსა აპკურებდა 1362,3

ამ ტაეებში ვარდი, ბალი ვარდისა და მინა სახეს აღნიშნავს, ნარგისნი — თვალებს, ხოლო ბროლი და თხელი ნამი — წამწამებს. (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ). სპარსულ პოეზიას სავალდებულო სახეების, მეტაფორა-მედარებების მთელი სისტემა აქვს, რისთვისაც სიტყვების მუდმივი ფონდი გააჩნია. ბევრი მათგანი დამკვიდრდა ქართული ენის ლექსიკაში სპარსული კულტურის გაცნობისა და ათვისების პროცესში. ეს სიმბოლოები იმდენად არიან დაკავშირებული საგანთან, რომლის მეტაფორას ისინი წარმოადგენენ, რომ თავისი ძირითადი მნიშვნელობის გვერდით პოეზიის ენით შექმნილ მეორეულ მნიშვნელობასაც იძენენ. ასე მაგალითად, ნარგიზი ლექსიკონებში განმარტებულია როგორც ყვავილი და, ამავე დროს, როგორც ლამაზი თვალი. მეორე მნიშვნელობა ნარგიზისა მეტაფორულია. სპარსულ ლირიკაში საყოველთაოდ გავრცელებული ეს მეტაფორა-მედარებები განპირობებულია სპარსული აზროვნების ძირითადი პრინციპებით — დეკორატიულობით, ხატოვნებითა და ფერადოვნებით (მეტრეველი 1959:33-35). როგორც დ. კობიძე წერს, მართალია, ირანელი პოეტები ფირდოუსამდე და ფირდოუსის შემდეგაც თვალების აღმნიშვნელად ნარგისებს იყენებენ და ტირილს, ცრემლების ღვრას

ნარგისთაგან მარგალიტების, წყლის ან ვერცხლისწყლის გადმოღვრას აღარებენ. მაგრამ არც ერთი ირანელი პოეტი არ ასულა ამ მეტაფორის (თვალი-ნარგისი) მხატვრული გააზრების (და ამრიგად ტირილის მხატვრულად წარმოდგენის) თვალსაზრისით რუსთველის სიმღლეზე: ნარგისნი ქუხან, ცრემლსა წვიმს, ჩარცხის ბროლსა და მინასა 975,4 (*კობიძე 1947:208-209*).

ზმირად რეალობის რომელიმე ფაქტის (ამ შემთხვევაში — ტირილის) გადმოცემა ზმნის ან ფრაზეოლოგიზმის აზრს მომდევნო ტაეპში შლის და ავრცობს აღმოსავლური მეტაფორა, მაგალითად:

თვალთა ცრემლნი გარდმოცვივდეს, გული უფრო აუჭუქდა,
მონაქროლმან ვარდი დაზრა, წამწამთგან ბუქი ბუქდა 986, 2-3

ვარ: თვალთათ JT ბ ჩ კარ კაჟ აბ¹

მუნ ცრემლნი, მისგან ნაღენნი, ქვათაჲ დასაღბონია,
გზირისა ტვერსა აგუბებს, ვარდისა ველსა ფონია 1254, 1-2

ან კიდევ:

ესე თქვა, ნელად ატირდა და წვიმა თოვლსა არია,
ნარგისთა იმერის ბორიო, ვარდსა ზრავს, იანვარია 1455 (1456), 3-4

ვარ: ნარგისთათ ABCDEGMQUWXZR² ბ ჩ ქ კარ აბ ჳ ინ 57 წ.

ალ. ბარამიძე ასე ხსნის ამ ტაეპებს: წვიმა ცხარე ტირილით გამო-წვეული ცრემლებია, თოვლი — თეთრი პირისახე; ნარგიზნი — თვალე-ბი, ნარგიზებიდან (თვალეებიდან) აძრული ბორიო ცრემლების წვიმით სუსხავს, ზრავს ლაწევებს (ვარდს). ჰეშმარიტად სუსხიანი იანვრის პეიზაჟიაო. — ასკენის რუსთველი მშვენიერი პოეტური შედარების ნიადაგზე (*ბარამიძე 1952:187*). „ვეფხისტყაოსანში“ აშკარაა სპარსული ესთეტიკური გემოვნების გავლენის კვალი. მაგრამ რუსთველი სპარსული სკოლის ის მოწაფეა, რომელმაც თავისი შესანიშნავი სკოლა შექმნა (*მეტრეველი 1959:74*). ჩვენ ამ საკითხს კიდევ დაეუბრუნდებით შემდეგ თავებში.

თავი II სტროფი — როგორც მეტყველების ფუნქციური ნაწილი

§1. ენა/მეტყველების კორელაცია და პოეტური ტექსტი

ენისა (la langue) და მეტყველების (la parole) გამიჯვნა ფერდინანდ დე სოსიურის ლინგვისტური თეორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მონაპოვარია. ქენევაში ჯერ კიდევ 1906/07 სასწავლო წელს წაკითხულ ლექციათა კურსში იგი აღნიშნავდა: ყველაფერი, რაც საუბრისა და განსაკუთრებული მოქმედებებით გამოწვეული საჭიროების გამო მოადგება ბავშვებს. მეტყველებაა. ხოლო რაც ინდივიდის ტვინში — მოსმენილი და გამოყენებული ფორმებისა და მათი მნიშვნელობების ამ საცავშია — ენა (გოდელი 1957:145). რამდენიმე წელიწადში ფ. სოსიურმა საბოლოოდ ჩამოაყალიბა თავისი აზრი სამეტყველო ქმედების (langage) შემადგენელ ორ მოვლენას შორის მიმართებაზე. მან ენა განსაზღვრა, როგორც სოციალური და პასიური, ხოლო მეტყველება — როგორც ინდივიდუალური და აქტიური (გოდელი 1975: 154).

ფ. დე სოსიურის შემდგენლობიდან ენათმეცნიერებაში ჩამოყალიბდა ორი პოლარული აზრი: ენისა და მეტყველების აბსოლუტური დაპირისპირებიდან მათ აბსოლუტურ შეთავსებამდე. ხშირ შემთხვევაში ეს თვით სოსიურისთვის დამახასიათებელი პარადოქსული ფორმულირებების შედეგია. მაგალითად, იგი ერთგან წერს: სამეტყველო ქმედებას მიწის მეტყველება არის ენა (სოსიური 1953:86). ამ დეფინიციამ ზოგ ლინგვისტს მეტყველება „ზეენობრივ ნარჩენად“ გააზრებინა.

ენასა და მეტყველებას სოსიური მიჯნავდა, მაგრამ როდის აპირისპირებდა. იგი ენობრივი ერთეულების გამოყოფის საუკეთესო საშუალებად სწორედ მეტყველების ანალიზს მიიჩნევდა. მის ერთ-ერთ პირად შენიშვნაში ვკითხულობთ: „ღირს თავიდანვე დავაზუსტოთ, რომ ლინგვისტიკას ჩვენ განვიხილავთ ისეთ მეცნიერებად, რომელიც მისწრაფვის ორი თავისი არსით სრულიად განსხვავებული რამ ერთ მთლიანობად აქციოს და ხაზგასმით აღნიშნოს, რომ ისინი ერთ საგანს წარმოადგენენ (სოსიური 1964:68). ენათმეცნიერება ერთია, რადგან მისი ობიექტი ენისა და მეტყველების ერთობლიობაა, რაც გამორიცხავს როგორც მის ანტაგონისტურ ნაწილებად დაყოფას, ისე ორ სხვადასხვა მეცნიერებად მიჩნევას.

აჩვენა რა განსხვავება ამ ორ მოვლენას შორის, ფ. დე სოსიური შეუდგა ენის ლინგვისტიკის კვლევას. შემდეგში კი მეტყველების ლინგვისტიკის შესწავლას აპირებდა, მაგრამ ვერ მოასწრო. მისი ფიქრით

ის. რასაც ვერ დაიტევდა ენის ლინგვისტიკა, მოთავსდებოდა მეტყველების თეორიაში. მეტყველების ლინგვისტიკის თეორიული საფუძვლები გარკვეულად გამოვლინდა მისი მოწაფეების თემატიკაში — შ. ბალიმ სტილისტიკის თეორიის დამუშავება დაიწყო, ხოლო ა. სეშე სინტაქსის სწავლობდა.

მეტყველების ანალიზი ენის სტრუქტურის გასაღებია. თუმცა მეტყველების სპეციალური კვლევა სხვა მეცნიერებათა ამოცანაა. ა. სეშე სამართლიანად უდარებდა ერთმანეთს კოსმოგრაფიასა და ლინგვისტიკას: კოსმოგრაფია გვასწავლის, რომ დედამიწა პოლუსებიდან შებრტყელებული სფერული სხეულია, რომელიც აღიწერება ცნობილი მათემატიკური ფორმულით; ამასთან მისი ზედაპირის მცირეოდენი უსწორობა მხედველობაში არ მიიღება. მაგალითად, მონბლანსა და პიმალაის არ ითვალისწინებენ. ასევეა ლინგვისტიკაც (განსაკუთრებით სტატიკური). მაგრამ თუ მას დავუპირისპირებთ რეალური ფაქტების (ე.ი. მეტყველების) მთელ სირთულეს, თვით ენობრივი მდგომარეობის ცნებაც საეჭვო გახდება (*სეშე 1970:27-28*). სეშეც ამჩნევდა გარკვეულ წინააღმდეგობებს მისი მასწავლებლის თეორიაში. მაგალითად, სოსიურს მიაჩნდა, რომ ენა და მეტყველება ურთიერთგანპირობებულნი არიან. მაგრამ განპირობებულობა მარტივად არ უნდა გავიგოთ. — წერს ა. სეშე. — სოსიურმა ენას ცენტრალური ადგილი მიანიჭა და ამიტომ ველარ შეძლო გაკეთებინა დასკვნა, რომ ენა დამოკიდებულია მეტყველებაზე (*სეშე 1970:25*). მიუხედავად ამისა, სეშე ყოველთვის აღნიშნავდა, რომ ფერდინანდ დე სოსიურის აზრით, დასრულებულ ლინგვისტურ კონცეფციას უნდა ეჩვენებინა სამეტყველო ქმედების ორი ფორმა როგორ ავსებს ერთმანეთს და აღწევს ურთიერთში (*სეშე 1930:365*).

მეტყველება ენათმეცნიერების უშუალო მასალად ვერ გამოდგება. იგი უპირველესად ტექსტად უნდა ვაქციოთ ანუ ჩამოვაშოროთ მეტყველების ის თვისებები, რომლებიც ირელევანტურია (უფუნქციოა) ენისთვის. საერთოდ, მეტყველების ყოველი აქტი განსახიერდება ტექსტში, რომლის სიგრძე (რეპლიკა-შორისდებულიდან წიგნთა კორპუსამდე) ექსტრალინგვისტური ფაქტორებითაა განპირობებული (*სლოუსარევა 1975:23*). ელმსლევის ტერმინოლოგიაში მეტყველება და ტექსტი ერთი და იგივეა (*Словарь лингвистических терминов:145*). ეს, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ არის.

ცნობილია, რომ პოეტიკა იკვლევს მხატვრული სიტყვიერების განმასხვავებელ სპეციფიკას ხელოვნების სხვა დარგებთან და მეტყველების სხვა სახეებთან შედარებით. ენათმეცნიერებას კი აინტერესებს მეტყველების ყოველი გამოვლინება და, ბუნებრივად, პოეტური ტექსტებიც. ამიტომ განიხილავდა რ. იაკობსონი პოეტიკას ლინგვისტიკის ძირითად ნაწილად. პოეზია რომ გერბალური კომუნიკაციის ერთ-ერთი სახეა, ეს კარგად ჩანს კომუნიკაციის აქტის ფუნქციათა სქემიდან, რომელიც, ფაქტობრივად, მეტყველების ფუნქციათა აღწერაა (*იაკობსონი 1975:194,198*). როგორც სოლ საპორტა წერდა: პოეზია არის ენისა და ხე-

ლოვნების გადაკვეთის სფერო. ეს ნიშნავს, რომ არსებობს ისეთი მოკლენა. რომელიც ერთდროულად მიეკუთვნება ენობრივ მოვლენათა კლასს და ხელოვნების მოვლენათა კლასსაც (საპორტა 1980).

უმთავრესი, რაც განასხვავებს პოეზიას ჩვეულებრივი მეტყველებისაგან, არის სალექსო ზომა, რომელსაც ზოგადი რიტორიკის ბელგიელი თეორიტიკოსები კონვენციაზე დამყარებულ, სისტემის შემქმნელ გადახრად მიიჩნევენ. შეიძლება გავკვირვებაც გამოიწვიოს იმ ფაქტმა, რომ წინადადებისა და ლექსის ზომის შეთავსება ფასდება როგორც გადახრა. — წერენ ისინი — მაგრამ ხომ აშკარაა, რომ ჩვეულებრივი მეტყველების დროს არავინ ფიქრობს ტექსტის სტრუქტურულ მოწესრიგებასა და ბალანსირებაზე. მხოლოდ შემდეგ, მეტყველების ფორმირების მეორე ეტაპზე, უზუსის მოთხოვნებიდან გადახრით, ჩვენ ვესწრავით სიტყვების „ლაშაზად დალაგებას“ საგულისხმოა, რომ დ. კოლრიჯი პოეზიას საუკეთესო სიტყვების საუკეთესო დალაგებად განსაზღვრავდა. ამ შემთხვევაში მეტყველების მიზანი კომუნიკაციის ჩვეულებრივი აქტისაგან განსხვავებულია. აქ ყურადღება მახვილდება თვით ცნობაზე, რათა წინ წამოიწიოს აზრის გადმოცემის საშუალება. ამიტომ ის ხერხები, რომლებიც წინადადებისა და სალექსო ზომის შეთანხმებას განაპირობებენ, უპიკველად ფიგურებია. მაშასადამე, სალექსო ზომა კოდია, რომელიც ზედ ედება ჩვეულებრივ მეტყველებას (ჯგუფი μ 1986: 128-130).

§2 სტროფის აზრობრივი გამთლიანების ერთი საშუალება „გვეფხისტყაოსანში“

რადგან ლექსი რიტმული სინტაქსის წესებით ითხზევა, ანუ ჩვეულებრივი სინტაქსური წესები მასში რიტმის მოთხოვნითაა გართულებული (ბრიკი 1927: 32), ბუნებრივად, სალექსო ფრაზაც რიტმულ-სინტაქსურია. ამიტომ სალექსო მეტყველების (стиховая речь) ანალიზი უპირველესად პოეტური ნაწარმოების სინტაქსურ წყობასა და სალექსო რიტმს შორის შინაგანი მიმართებების დადგენას გულისხმობს (ეიხენბაუმი 1922: 6).

გ.წერეთელი „გვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ანალიზმა ასეთ დასკვნამდე მიიყვანა: ერთეულები, რომლებიც საფუძვლად უდევს რუსთველის ლექსის ზომას, ამჟღავნებენ მჭიდრო კავშირს მეტრიკულ-გრამატიკულ ელემენტთა შორის. სტროფის საზღვარი ემთხვევა პოემის სინტაქსურ-სემანტიკურად და სტრუქტურულად დამთავრებულ ნაწილს. კარგი მთავრდება იქ, სადაც მთავრდება წინადადება ან ფრაზა, თუნდაც იგი კომპონენტური წინადადება იყოს ე.ი. უფრო რთული წინადადების შემადგენელ ელემენტს წარმოადგენდეს; ხოლო სემანტიკის საზღვარი, როგორც წესი, ემთხვევა სიტყვის საზღვარს (წერეთელი 1973: 54).

მაშასადამე, რიტმული სინტაქსის თვალსაზრისით „გვეფხისტყაოსნის“ ატროფი მოწესრიგებულია. ასეთსავე ორგანიზებულობას ამჟღავნებს

იგი ფონეტიკური თვალსაზრისითაც (*ამის შესახებ იხ. წერეთელი 1973: 9-10, 55*). მაგრამ სტროფს ამათ გარდა სჭირდება თემატურ-შინაარსობრივი გამთლიანება, რისთვისაც სხვადასხვა პოეტური საშუალება გამოიყენება. ერთ-ერთი ასეთი საშუალება ტაეპის ფარგლებში ორი ერთი და იმავე აზრის გადმომცემი წინადადების თავმოყრაა.

„ვეფხისტყაოსნის“ ამ პოეტურ თავისებურებას სპეციალურად შეეხო კ. დანელია. იგი წერს: პოემაში ზოგჯერ ერთი აზრი გადმოცემულია სინონიმური შინაარსის შემცველი ორი წინადადებით. მისი აზრით, ასეთი შემთხვევა შეიძლება მივიჩნიოთ წინადადებით გამოხატულ სინონიმურ წყვილად:

გემუდარები ამისთვის, || ვარ თქვენი შემომხვეწელი 168 (167),3

მესმა თქვენი ნაუბარი, || გავიგონე, რაცა ბრანე

მაგრა თავი უჩინო ქმენ, || დამალული იყავ შინა 265 (264),2

ამ მაგალითებში არსებითად ერთი აზრია გადმოცემული ორი წინადადებით (*დანელია 1966:411*). მრავალი ასეთი ტაეპის დამოწმება შეიძლება პოემიდან. აი, რამდენიმე მაგალითი:

ვერ გაახუნა სასაუბროდ, || მან ბაგენი გააჟაჟრა 310 (308),3

არას ვუწამ უგემურსა, || არათ ოდეს გაგაჟარებ 281 (279),3

სამეფოსა ვაპატრონოთ, || სახელმწიფო შევანახოთ 512 (509),3

თქვენ დაგზოცს თქვენი პატრონი, || სოფელს ვერ დაჰყოფთ ხანასა 1194,2

მასვე წამსა წამოვიდა, || შინა ხანი არა დაჰმა 171 (170),4

ვითა მზე ჯდა მოღრუბლებით, || დიდხან შექნი არ აღარა 310 (308),2

თუ ეს სინონიმური პარალელიზმის ერთ-ერთი სახეა, მაშინ იგი უნდა დავუკავშიროთ სინტაქსური სინონიმიის პრობლემას, რომლის შესახებ ერთმეცნიერებაში აზრთა დიდი სხვადასხვაობაა. ჯერ კიდევ სადავოა, რა ჩათვალოს სინტაქსურ სინონიმიად — გრამატიკული მნიშვნელობის თუ შინაარსის საერთოობა, სინტაქსური კონსტრუქციის ნაწილი თუ მთლიანი სინტაქსური კონსტრუქცია, განსხვავებული სტრუქტურის მქონე სინტაქსური ერთეულები, თუ ერთმანეთთან სინტაქსური კონსტრუქციის მიხედვით ახლო მდგომი წინადადებები (*კოვტუნოვა 1955:124*).

პრალის ლინგვისტური სკოლის წარმომადგენლის ს. კარცევსკის აზრით, ენობრივ ნიშანს, ასეთად კი იგი ნებისმიერ ენობრივ ერთეულს მიიჩნევს წინადადების ჩათვლით, ახასიათებს ასიმეტრიული დუალიზმი, ანუ ნიშნისა და მნიშვნელობის საზღვრები ერთმანეთს არ ემთხვევა, რადგან ერთ ნიშანს შესაძლოა ჰქონდეს რამდენიმე მნიშვნელობა (რაც ომონიმიად) და ერთი მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცეს სხვადასხვა ნიშნით (ეს კი სინონიმიად) (*კარცევსკი 1956*).

ენაში სინონიმიის უნივერსალობის შესახებ აზრს იმეორებს თანამედროვე ამერიკელი სტრუქტურალისტი რ. ჟელსი. თუმცა ამის დამამტკიცებლად ჟელსს მოაქვს საეჭვო არგუმენტი. თითქოს, თანამედროვე ლოგიკის თვალსაზრისით, ერთმანეთის სინონიმურია ორი აბსოლიტურად ერთნაირი წინადადება (*ჟელსი 1957*).

ენათმეცნიერთა ერთი ნაწილი სინტაქსურ სინონიმიას მსჯელობისას ამოდის არა ენის გრამატიკული სისტემიდან, არამედ კომუნიკაციუ-

რი დავალებიდან, ანუ სწავლობს, რა ენობრივი საშუალებებით შეიძლება გადმოიცეს ერთი და იგივე ან მსგავსი აზრი (*მგალითად, რიხტერი 1937:48*). ამ თვალსაზრისის პრინციპულად ეწინააღმდეგება შენდელსი, რადგან, მისი ფიქრით, ასეთ შემთხვევაში კვლევის ამოსავალი წერტილი ენის გარეთ დევს, რის გამოც ერთმანეთში ირევა გრამატიკული და არაგრამატიკული, სტაბილური და შემთხვევითი სინონიმია. ამ პრინციპის მიხედვით, — წერს იგი, — სინონიმებში ხდებიან ფაქტიურად სრულიად არასინონიმური მოვლენები, რომლებიც, გარკვეული სტილისტური თვალსაზრისით, მხოლოდ ოპაზიონალურად არიან ურთიერთჩანაცვლებადნი ამა თუ იმ ინდივიდუალურ კონტექსტში. შენდელსი სვამს კითხვას: რატომ უნდა ჩაითვალოს სინონიმებად შემდეგი წინადადებები: ძალიან წვიმს, კოკისპირულად წვიმს, ცა ტირის (ან ქვითინებს), თუმცა ისინი ერთ აზრს გადმოსცემენ. ასეთი გაგებით გრამატიკა სხვა ენობრივ ფაქტებში ირევა (*შენდელსი 1959:69-70*). აშკარაა, რომ შენდელსი „ვეფხისტყაოსნიდან“ ჩვენს მიერ მოყვანილ ტაეპებსაც არ ჩათვლიდა სინტაქსური სინონიმების მაგალითებად.

უნდა გაირკვეს, რისი წყალობით ხდებიან ურთიერთჩანაცვლებადნი სხვადასხვა კონსტრუქციისა და სტილისტური შეფერილობის წინადადებანი ასეთ შემთხვევებში:

მოდი, კმუნვა გამოქარჯე, || გულსა წულულსა მიწამლეო 106 (105),3
 სიბერე მახლავს, || დავლიე სიყმაწვილისა დღენია 63 (62),2
 მის ყმისა ცეცხლი მეღების, || წვა მისისა მჭირს მწველისა 735(733),1
 აჰა, მოგშორდი, გამზრდელო, || წავე გულითა ხელითა 809(807),2
 უამი გვახლავს სიბერისა, || სიყმაწვილე გარდგიელია 511(508),2
 მეფესა მეტად ემაა, || მიეცა ლხინი გულისა 1170,2
 ამ ამბავმან გამაცოცხლა, || სულთ-მობრძავი დამარჩინა 1237,4

ჩვენი ფიქრით, მრავალი ხალხის პოეზიაში გავრცელებული პარალელიზმის ამ სახის ახსნა სინტაქსური სინონიმით სწორი არ არის, რადგან სინონიმია გულისხმობს ერთი მნიშვნელობის გადმოცემას სხვადასხვა ენობრივი ნიშნით, ხოლო წინადადებას ჩვენ, კარცევისაგან განსხვავებით, ნიშნად ვერ ჩავთვლით. წინადადება მნიშვნელობას კი არ გადმოსცემს, არამედ — აზრს, რომელიც გარკვეულ სიტუაციას შეესაბამება. „ვეფხისტყაოსნიდან“ დამოწმებულ ტაეპებში საქმე გვაქვს კონტექსტითა და ავტორის მიზნით ნაკარანახევ რეფერენციასთან (რეფერენციის ამ სახეს გამოყოფს ა. კრიპკე იხ. *Лингвистический энциклопедический словарь*: 412), რაც განაპირობებს განსხვავებული შედგენილობის წინადადებათა იდენტურობას. აქედან, ერთი შეხედვით, ასეთი პარალელიზმი გამომდინარეობს: $a=b$ ისევე კემპარტია, როგორც $a=a$. $a=a$ -ს მაგალითად გამოდგება რ. უელსის შემოთავაზებული ტოლობა *John went to town = John went to town* (ჯონი წავიდა ქალაში), რაც თანამედროვე ლოგიკის თვალსაზრისით თითქმის სინონიმებია. ეს, რა თქმა უნდა, სწორი არ არის. რეალურად, ჩვენს წინაშეა როგორც შედგენილობის, ისე რეფერენციის მიხედვით, აბსოლიტურად იდენტური წინადადებები. $a=b$ ასახავს იმ შემთხვევას, როცა ორი წინადადება მიემართება

ობიექტური რეალობის ერთსა და იმავე ფაქტს. მაშასადამე, ისინი ემთხვევიან ერთმანეთს რეფერენციით, მაგრამ განსხვავდებიან შედგენილობით. სწორედ ასეთია ზემოთ დამოწმებული სხვადასხვა კონსტრუქციისა და სტილისტური შეფერილობის წინადადებები, რომლებსაც შეუძლიათ ერთმანეთს ჩაენაცვლონ კონტექსტისა და რეფერენციის წყალობით.

ხშირად „ვეფხისტყაოსანში“ სტროფის შემადგენელი ყოველი წინადადება მიემართება ობიექტური რეალობის ერთსა და იმავე ფაქტს, რითაც ხდება პირველ ტაეპში მოცემული ძირითადი ინფორმაციის გაშლა. მაგალითად, ავთანდილი კარგი მონადირე გამოდგა, რამაც როსტევენი ძალიან გაახარა — სწორედ ამ ინფორმაციას გადმოსცემს ყველა წინადადება შემდეგ სტროფში:

მეფესა ესე ამბავი, ჟის ვითა მღერა ნარდისა,

უხარის ვგრე სიკეთე მისისა განაზარდისა,

აქვს მიჯნურობა ამისი, ვითა ბულბულსა ვარდისა.

სიცილით ლალობს, მიეცა გულით ამოსვლა დარდისა 83(82).

ამჟაარა, რომ აქ ყველა წინადადების აზრი ერთი სიტუაციითაა განსაზღვრული.

ხშირად ინფორმაციის გაშლა ხდება მეტაფორულად; მაგალითად:

ავთანდილ დაჟდა ტირილად. ტირს ხმითა ჴენიერითა,

ჟორანსა გაჰგლეჳს ხშირ-ხშირად, აფრთხოხს ბროლსხა ჳერიითა 1341.1-2.

ბოლო ტაეპის მეტაფორულ შინაარსზე ბევრ მკვლევარს მიუქცევია ყურადღება. ალ. სარაჯიშვილი, ალ. ბარამიძე, დ. კობიძე, ვ. ნოზაძე და კ. ჭიჭინაძე სხვადასხვა დროს ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად გამოთქვამდნენ მოსაზრებას, რომ **ჟორანში** შავი თმა იგულისხმება, ხოლო **ჟორანის გაგლეჳა** ითარგმნებოდა თმის გლეჳად (*სარაჯიშვილი 1900: 114; ბარამიძე 1952:183; ნოზაძე 1957:228*). ბროლის ჳერიითა-დან გამოყოფილი **ბროლის ჳერი** ალ. ბარამიძესა (*ბარამიძე 1952:183*) და დ. კობიძეს (*კობიძე 1947:189*) ესმოდათ როგორც თითები, ბროლის ჳერში ხელს გულისხმობდა ალ. სარაჯიშვილი (*სარაჯიშვილი 1900:114*) და ვ. ნოზაძე (*ნოზაძე 1957:228; 1958:164*). ხოლო კ. ჭიჭინაძე წერდა: ბროლის ჳერი აქ ხელი კი არაა თითებით, არამედ თავის ჴემო ნაწილი შუბლითურთ. შეიძლება ადამიანის თავის ჴემო ნაწილს „ჳერი“ ვუწოდოთ, რადგან იგი არის ადამიანის სხეულის დასრულება, მისი სარქველი, ანუ ჳერი (*ჭიჭინაძე 1953:114-115*).

ალ. ჭინჭარაულის დაკვირვებით, ძველსა და ე.წ. საშუალ ქართულში (გარდა „ვეფხისტყაოსნისა“) ჳერი საერთოდ არ დასტურდება. „არუსუდანიანში“, თეიმურაზ პირველთან და ბესიკთან მას დღევანდელი მნიშვნელობა აქვს — п. righteousness. ასევეა განმარტებული საბასთანაც „ჳერი — სართული“. ყველაზე ძველი ძეგლი, რომელშიც სიტყვა **ჳერი** გვხვდება „ვეფხისტყაოსანია“. იგი ორჯერაა ნახმარი და ორივეგან მეტაფორის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. ალ. ჭინჭარაულის აზრით, **ჳერი** პოემაში ნახმარია მისი პირვანდელი მნიშვნელობით — მოჭრილი მრგვალი, წვრილი ხე, ლატანი, ჳოკი, სარი. ამ მნიშვნელობით გამოიყენება ჳერი

მოხეურში, მთიულურში, გუდამაყრულსა და ფშაურში. მელნისა ცბათა მო-
ქარვით ბურაჲს გაჴრისა ჰერითა 1009,4 — „გიშრის ჰერი“ ისეთივე მეტაფო-
რაა, როგორიც „გიშრის სარი“, „გიშრის წნელი“, „გიშრის ღარი“, „გიშ-
რის შუბი“... სარიც მოჭრილი წვრილი ხეა, წნელიც, ღარიც, შუბის ტა-
რიცა და ჰერიც. მეტაფორულად „გიშრის ჰერი“ გიშრის წამწამებია.
ამის ანალოგიით, ალ. ჰინჭარაული თვლის, რომ ტაეპში — „ყორანსა გა-
ჰლეჯს ხშირ-ხშირად, აფრთხოხ ბროლისა ჰერითა“ — მოსალოდნელი „გიშ-
რის ჰერითა“ დადასტურებულია, ოღონდ მართო ერთ ხელნაწერში
(ხელ. S-4499, XVII-XVIII სს. ლიტერი K). მკვლევრის აზრით, ამ იკითხვი-
ნის მიხედვით, „ყორანს“ შავი თვალეხი (თვალ-წარბია), ხოლო „გიშრის
ჰერი“ — შავი წამწამები და ეს მეტაფორა ზემოგანხილულს დაუდგება
გვერდზე. სადავო სტრიქონის შინაარსი ასე უნდა გავიგოთ: ავთანდილი
შავ თვალეხს („ყორანს“) ხშირ-ხშირად ახელს („გაგლეჯს“); აფრთხოხს
შავი წამწამების („გიშრის ჰერი“) დაქნევით (დაფახულებით) (*ჰინჭარაუ-
ლი 1973ა 96-101*). „გეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი
კომისია თვლის, რომ ყორნის გლეჯა ამ ტაეპში თმის გლეჯას აღნიშნავს,
ხოლო ბროლის ჰერი ბროლის ლატნები ანუ თეთრი თითებია (*კომისი-
ის ოქმები 1988 №3: 154*).

ჩვენი ფიქრით, ეს ტაეპები სწორად განმარტა კ. დანელიამ: ყორან-
სა გაჰლეჯს — თმის გლეჯას კი არ უნდა გულისხმობდეს (როგორც ეს
ადრე ესმოდათ. იხ. ზევით). არამედ წამწამების გაპობას, დახამხამებას
(შდრ. ალ. ჰინჭარაულის აზრი), ან, რუსთველური თქმით, „დაფახვა,
დაწამწამებას“. ყორანი პოემაში სიშავის გამოსახატავადაა გამოყენებუ-
ლი. რუსთველი მას თანაბრად იყენებს როგორც თმის, ისე წამწამის
გამოსახვისათვის. **ბროლის ჰერითა** — ბროლი „გეფხისტყაოსანში“ მე-
ტაფორულად აღნიშნავს თითებს ან ხელს, პირისახეს: ყელს, კბილს და
ცრემლს. კ. დანელიამ ბროლის ჰერითა-ში დაინახა არა არსებითი სახე-
ლი-ჰერი, არამედ ჰერა-დაჰერა ზმნის საწყისი. ასე რომ მთელი ტაეპი
გამოხატავს შემდეგ აზრს: შავ წამწამებს (ყორანს) ხშირ-ხშირად
აპობს, ახამხამებს (გაჰლეჯს); წამწამებს ამოძრავებს, აფრთხილებს (აფ-
რთხოხს) ცრემლების (ბროლის) მოწოლით, დაჰერიით (ჰერითა). მაშა-
სადამე, იგი არის პირველ ტაეპში გადმოცემული ფაქტის მეტაფორული
გააზრება, რაც, მკვლევრის მართებული შენიშვნით, სრულ თანხმობაშია
რუსთველის მხატვრული სახეების სამყაროსთან (*დანელია 1962:81*).

ინფორმაციის მეტაფორულად გაშლის მაგალითად გამოდგება შე-
მდეგი სტროფი:

ვაზირთა ჰადრეს: „მეფეო, რად ჰბრძანეთ თქვენი ბერობა?

ვარდი თუ გახშვხ, ვერუა გემართებს მისივე ჯერობა:

მისივე ჰმეტობს ყოველსა სული და ტურფა ფერობა.

მთვარესა მცხრალხა ვარსკვლავმან ვითამცა ჰყადრა მტერობა?! 38(37).

აქ გამხმარი ვარდი და მცხრალი მთვარე გადატანით აღნიშნავს
როსტევეანის სიბერეს და ბოლო ტაეპი განაზოგადებს სტროფში გამო-

თქმულ აზრს. იგი ფაქტიურად პოეტური გნომაა (ბერძნ. *gnome* — დასკვნა).

ვუკ. ბერიძის მოსაზრებით, „ვეფხისტყაოსნის“ ყოველი სტროფის მეოთხე სტრიქონი, მცირე გამონაკლისის გარდა, დასკვნითი ხასიათისაა (უფრო ადრე ეს აზრი გამოთქვა ნ. მარმა 1919 წლის 5 თებერვალს არქეოლოგიურ საზოგადოებაში წაკითხულ მოხსენებაში: *Кавказская поэзия и ее технические основы*), ხოლო მის წინ მდგომი და კავშირი (ნამდვილად კი „და“ მესამე ტაეპის ბოლოს მოდის — თ.ბ.) სწორედ დასკვნის მაუწყებელია. ასეთ შემთხვევაში იგი უცილობლად კონსტრუქციულია = მეოთხე ტაეპის წინ ნახმარი და კავშირი მხოლოდ მაშინაა სამკაული, დეკორაცია, როცა ეს სტრიქონი მაქვემდებარებელი ან მაპირისპირებელი კავშირით იწყება და ამდენად დასკვნითი წინადადება არ შეიძლება იყოს. ბუნებრივად, მას არც „და“ კავშირი შეეწყობა (ვუკ. ბერიძე 1961:235-240).

ვუკ. ბერიძე განიხილავს ასეთ მაგალითს:

სხვაგან ქრის მისი გონება, მისმან თავისა წონამან!

ესე მეფისა ბრძანება ერთხელ კელა ჰადრა მონამან.

არცა დააგლო ტირილი, არცა რა გაიგონა მან.

და არცა გახლიჩა ბაგეთათ ვარდი ვარდისა კონამან 89.

რას გადმოგვცემს ეს სტროფი? — კითხვას სვამს მკვლევარი და ასეთ პასუხს იძლევა: მეფის მოწოდებას უცხო ყმამ ყური არ ათხოვა. ეს ამბავი მომდევნო სტრიქონებში თანდათან ძლიერდება, რაც გადმოცემულია ანაფორული ალიტერაციით და, კრეშენდო განვითარებული, მეოთხე სტრიქონში იგივე მხატვრული სახით გვევლინება: არცა გახლიჩა ბაგეთათ ვარდი ვარდისა კონამან (ვუკ. ბერიძე 1961: 236), ოღონდ ეს პოეტური დასკვნა არ არის.

როგორც ტაეპის, ისე სტროფის შემადგენელი ყველა წინადადებით გადმოცემული საერთო აზრის სიტუაციური განსაზღვრულობა და კომუნიკაციური დავალებით განპირობებულობა, ვფიქრობთ. სწორედ ის საკითხია, რომელიც ტრანსლინგვისტიკამ (ბარტის ტერმინია იბ. ბარტი 1978: 442) უნდა შეისწავლოს, რადგან სემიოტიკის ამ ნაწილს აინტერესებს ტექსტის ნაწყვეტები წინადადების ზემოთ, ბუნებრივად, იგი არც სტროფს დატოვებს ყურადღების გარეშე. აქედან გამომდინარე, წინადადება ბოლო ლინგვისტური და პირველი ტრანსლინგვისტური დონეა. რ. ბარტმა ტრანსლინგვისტიკას ძირითად მიზნად რეფერენციის შესწავლა დაუსახა. სემიოტიკის ამ ნაწილის ყურადღების ცენტრშია კონტექსტი და სიტუაცია (ბარტი 1978: 444, 448). რ. იაკობსონის კომუნიკაციის აქტის კონტექსტათა სქემაში შემეცნებითი, დენოტატური ფუნქცია სწორედ კონტექსტს (ან სხვა ტერმინით, რეფერენტს) უკავშირდება (იაკობსონი 1975: 198).

მართალია, ბიუსანსმა მეტყველების ფუნქციურ ნაწილს უწოდა **დისკურსი** (ბიუსანსი 1942) და ეს ტერმინი ხშირად ტექსტთან არის გაიგივებული. მაგრამ დისკურსით, ალბათ, შეიძლება აღინიშნოს ტექ-

სტის ბუნებრივი სევმენტიც, მაგალითად, სტროფი პოეტურ ტექსტში. სტროფის გამაერთიანებელი ფაქტორებია: ა) ზომა ანუ, უფრო ექსპლიციტური ტერმინით, ლექსის სქემა (verse design), რომელიც საფუძვლად უდევს თითოეული ტაემის სტრუქტურას, ან ლოგიკური ტერმინოლოგიის გამოყენებით, ლექსის თითოეულ ნიმუშს (verse instance). სქემა და ნიმუში შეფარდებითი ცნებებია. იაკობსონის განმარტებით, ლექსის სქემა განსაზღვრავს ლექსის ნიმუშთა ინვარიანტულ თვისებებს და ზღვარს უდებს ვარიაციას (იაკობსონი 1975:212). ბ) რითმა — რომელიც პარალელიზმის ყველაზე კონცენტრირებული გამოვლენაა (იქვე: 217). ესენი განაპირობებენ სტროფის ფონეტიკურ ორგანიზაციას. ამათ გარდა ქართული კლასიკური ლექსის სტროფს ახასიათებს თემატურ-კომპოზიციური მთლიანობა, რითაც იგი უკავშირდება სხვა სტროფებს და ქმნის მთლიან ტექსტს¹ სტროფის თემატურ-კომპოზიციური ანუ აზრობრივი გამთლიანება კი მიიღწევა, სხვებთან ერთად, ზემოთ აღნიშნული საშუალებებითაც: ტაქსა და სტროფში ერთი და იმავე აზრის გადმომცემი წინადადებების თავმოყრითა და პოეტური გნომებით, ანუ, ზოგადად, ინფორმაციის გაშლით.

მეტყველების ნაკადის მოსმენისას ადრესატი უპირველესად აზრს იგებს. ამის შემდეგ ხდება წინადადების და სხვა მის ქვემოთ მყოფი ლინგვისტური დონეების გამოყოფა. ეგვე ითქვის სტროფზეც; ოღონდ აქ აზრის გაგება ხდება მეტრისა და რითმის ფონზე, რაც ჩვეულებრივ მეტყველებას არ ახასიათებს. მეტყველების მოსმენისას ან ტექსტის კითხვისას აზრის გაგებას წინადადებათა სხვადასხვა თვალსაზრისით მოწესრიგებული თანმიმდევრობა განაპირობებს, ანუ წინადადებათა ასეთი ჯგუფი ქმნის უფრო მაღალი დონის ერთეულს — დისკურსს, რომელიც გადმოსცემს აზრს. ვფიქრობთ, სწორი იქნება ამ შემთხვევაში ბენვენისტის სიტყვების დამოწმება: ენათმეცნიერების და, შესაძლოა, ფსიქოლოგიის მრავალი ცნება სხვაგვარად წარმოდგება თუ მათ მეტყველების ფარგლებში აღვადგენთ ან ინტერსუბიექტურ სიტუაციაში განსაზღვრავთ. მეტყველება მოლაპარაკე ადამიანის მიერ ათვისებული ენაა, ხოლო ინტერსუბიექტური სიტუაციით (intersubjectivité) შესაძლებელი ხდება ენობრივი კომუნიკაცია (ბენვენისტი 1974 ა 300). ზაზგასმულ ადგილას დედანში იკითხება: discours. დისკურსი ფრანგულ ლინგვისტურ ტრადიციაში მეტყველებას აღნიშნავდა. პირველად სწორედ ბენვენისტმა მიაჩნა მას ტერმინოლოგიური მნიშვნელობა და განსაზღვრა, როგორც მოლაპარაკე ადამიანის მიერ ათვისებული ენა (რუსულ თარგმანში: язык, присваиваемый говорящим человеком). მაგრამ არასოდეს გამოუყენებია იგი წინადადებაზე მაღლა მდგომი ლინგვისტური დონის აღსანიშნავად, რადგან ასეთ დონეს საერთოდ არ სცნობდა.

¹ „ვეფხისტყაოსნის“ სტროფის სტრუქტურისა და ტექსტუალური ერთიანობის შესახებ იხ. ვ. პოედრის საყურადღებო ნაშრომი: Stanza structure and textual cohesion in Rustaveli.

თავი III რუსთველის პოეტური თეორია და ეთოსის საკითხი „ვეფხისტყაოსანში“

შოთა რუსთველის უმთავრესი ესთეტიკური შეხედულებანი „ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგშია მოცემული. ამჟამად ჩვენ გვინტერესებს მისი აზრი პოეტის ოსტატობის შესახებ. რუსთველი ამ საკითხზე შაირობის რაობის გარკვევის შემდეგ მსჯელობს.

ვითა ცხენსა შარა გრძელი და გამოსცდის დიდი რბევა,

მობურთალსა — მოედანი, მართლად ევმა, მარჯვედ ქნევა,

მართ აგრეთვე მელექსესა — ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა 13, 1-2

ვარ: საუბართა ტყბილთა ფრქვევა აბ. კაკ.

მაშასადამე, როგორც ცხენი გამოიცდება გრძელ ვზაზე დიდი რბენით, როგორც მოედანი გამოცდის მობურთალსა (ბურთის) მართლად ცემისა და (ჩოვნის) მარჯვედ ქნევას, ასევე მელექსე გამოიცდება გრძელი ლექსის თქმითა და „ხევით“. ხაზგასმული სიტყვის შესახებ რუსთველოლოგები სხვადასხვა აზრს გამოთქვამენ. იგი ძირითადად განიმარტება როგორც

ა) უკან დახევა, შედგომა, შეჩერება

თ. ბაგრატიონი: ხევა ანუ დახევა — მდაბიოდ ასე გამოითარგმნება. რომელ ჯართა თავდაღმართში დახევენ, რომელ ურემი არ გადაიჩეხოს. მელექსემაც თავისი თავი ესე გვარად უნდა იხყრას. ქართული ლექსია ხევა (ბაგრატიონი 1960: 10).

ბ. მარი (Пробным камнем поэта служит умение слагать длинные песни и искусство осаживать (поэтического коня), если им исчерпан предмет беседы и рифма начинает иссякать (მარი 1910).

¹ ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა იკითხება (D)EGUVW ხელნაწერებსა და ბქ კარ პინ 57 წ. გამოცემებში. საუბართა ტყბილთა ფრქვევას დამოწმებული გამოცემების (იუსტ. აბულაძისეული 1914 წლისა და ს. კაკაბაძისეული 1927 წლისა) გარდა უპირატესობა ენიჭება პოემის 1966 წელს ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით გამოცემულ ტექსტშიც, რომელსაც ჩვენ ვუმჯობესებთ, მაგრამ ამ იკითხვის ვერ დავეთანხმებით. ასევე საკამათოდ მიგვაჩნია ამავე რედაქციაში მე-13 სტროფის ბოლოს მძიმის დასმა, რაც აჩვენებს, რომ გამოცემლებს მე-13 და მე-14 სტროფები ერთ სინტაქსურ მთელად წარმოუდგენიათ (ამ აზრისაა ვ ბერიძე. იბ. მერიძე 1974. 37). თუ ეს ასეა, მაშინ საქმე გვაქვია ანუ პოეტური გადატანა ძველქართულ საერო პოეზიას არ ახასიათებს (რამდენიმე გამონაკლისის გარდა). სალექსო-რიტმული სეგმენტაციის მიმართებისათვის წინადადებათა აზრობრივ და სინტაქსურ სეგმენტაციასთან იაბიკოსა და საერო პოეზიის ფორმებში იხ. ა. სილაგაძე 1996: 14-15.

3. ინგოროყვა: პოეტს გამოაჩენს მონუმენტური შემოქმედება. შეერთებული პოეტური ზომიერების გრძნობასთან: — ლექსთა გრძელთა თქმა, მაგრამ ამასთანავე მოხერხებული უკან დახევა პოეტური ცხენისა, როცა სრულდება საუბრის საგანი და ლექსიც ამოწურავს იწყებს (ინგოროყვა 1963).

ვ. ბერიძე: ხევა-უკანდახევა, შედგომა, შეჩერება (ბერიძე 1974: 32). ამავე აზრისაა შ. ნუცუბიძე, ნ. ნათაძე. „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისიაც იზიარებს მოსაზრებას, რომ ხევა ამ სალექსო სტრიქონში უკან დახევას, თავის დროზე შეკავებას ნიშნავს.

ამას გარდა ხევა ესმით:

ბ) დახვეად, დაფხრეწად

იუსტ. აბულაძე: ვახტანგისეული ვარიანტი — ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა — აშკარად ეწინააღმდეგება პოეტის აზრს, რომელიც გამოთქმულია XII, 4 ხანაში: „გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის, შაირია ამაღ კარგიო“, ამას გარდა სტილიც მეტად მქისია და გაუგებარი, რადგან „ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა“ კლასიკურის ენისათვის შეუფერებელია: წერილთა ხევა კიდევ შეიძლება, მაგრამ „ლექსთა ხევა“ კი — არასოდეს (იუსტ. აბულაძე 1920: 11).

გ) ხევეა სიტყვის ინგილოურ ვარიანტად, რაც აღნიშნავს ქსოვას, დახვევას. прививать, завивать, кручивать (ჩანაშვილი 1932: 24)

შ. ნუცუბიძე ასე გადმოსცემს ამ სტროფის შინაარსს: როგორც გრძელი შარის გარეშე ცხენს ვერ გამოსცდით, როგორც ბურთის მოთამაშეს შეაფასებ არა საშინაო წვრთნისას, არამედ ასპარეზზე, სადაც გამოჩნდება ყველა მისი ილეთი, ჩოგნის მოქნევა, ცემა და ა.შ., ასევე პოეტსაც მხოლოდ დიდ ტილოთა შექმნით შეაფასებ, სადაც მას ხაშუალება აქვს თავისუფლად იაროს წინ და უკან და საშუალება აქვს თავისი ძალები გაშალოს (ნუცუბიძე, 1980: 485).

დ) გალობის კილოდ

თ. ბაგრატიონი: ხევა ანუ დახევა — ეს ნიშნავს გალობის კილოსა; ვმა ანუ კილო ოდესცა მაღალის ვმით სწორეს საზომისა მიმართ მისდრიკოს, რომელ ლექსი თვისას სისწორისაგან გარე არ გავიდეს (როგორც ვნახეთ, თ. ბაგრატიონი ხევას ორგვარად განმარტავს. ბაგრატიონი 1960: 10).

ი. კიკნაძე თ. ბაგრატიონის პიესაში „სამსახეობა რინდისა“ — ნახმარ „მესახიენის“ განმარტებისას, მასში გამოყოფს ხევ/ხივ ფუძეს, რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელობაა ხმის გამოცემა, ლაღად ყოფნა, გალობა, რომელიც გარკვეულ საზომს იცავს (შდრ: მეზური, რომელიც განიმარტება არა მხოლოდ როგორც ხმით შესრულებული საგალობელი (პ. კარბელაშვილი, კ. კეკელიძე, ლ. ჭლამაია) არამედ ნოტირებულიც (ჟ. ბ. თიბო, ელ. მეტრეველი). თუ ეს ასეა, — წერს ი. კიკნაძე, — არ არის გამორიცხებული „ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა“ შემდეგს გულისხმობდეს: როცა მთქმელს ლექსი (სათქმელი) შემოაქლდება, იქ გალობის კილო — ხევა მოიშველიოს (ან სხვამ შეაშველოს). იქნებ ამაში მდგომარე-

ობს კიდეც ერთგვარი „უკან დახევა“ (ხევა ხომ რამდენიმე მნიშვნელობის მატარებელია). თქმა და ხევა ნ. კიენაძისათვის ამ შემთხვევაში სინონიმური მნიშვნელობის მქონე სიტყვებია, რადგან ისინი ავსებენ ერთმანეთს (*კიენაძე 1992: 123-125*).

ე) ზ. გამსახურდია თვლის, რომ აქ აუცილებელია **კონიექტურა ხმევა** (*გამსახურდია 1985: 5-6*).

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიას უმართებულოდ მიაჩნია **ხევა** სიტყვის განმარტების ბ), გ), დ) ვარიანტები და არც კონიექტურა ხმევა მიაჩნია საჭიროდ.

ძველ ქართულში ხევას „მოგლეჯა“, „მოხევა“, „მოჭრის“ გარდა სხვა მნიშვნელობა არა აქვს, მაგალითად:

1. მიიღო და დახაა ყოველი მხუარი (*ილ. აბულაძე 1973: 212, 2*) „დაგლიჯა“

2. უკეთუ... იყოს მოშვე ნიში შემდგომად გარცხისა მისისა, გამოჰხოს იგი სამოსლისაგან, ანუ საგულასლისა, ანუ ფესუსა, ანუ ტყავისა (*ლევ. 13,56G — ასევე AKSB-შიც*). ბერძნული ტექსტები აქ „გამოგლეჯა“ მნიშვნელობას გვიჩვენებენ: *ἔκκοψε* „გამოგლეჯა“.

3. არა განვხოთ ესე (ი. 19, 24DE-C: განვაპოთ)

4. პოვა რად ქარტად იგი და აღმოიკითხა, განხა იგი (A-1105, 375 r)

5. ოღესმე ისარი მიემთხვის ჭაჭუსა განხელსა და განეწონის გუამსა
(*მამ. სწ 279, 28*).

6. რაჟამს შეიხოს თმად თავისა თჳსისად (II მეფ. 14, 26 (0)) „მოკვეცა“, „მოჭრა“

7. შეიხა თმად თჳსი (*ილ. აბულაძე 1973: 409*).

8. დაიპო იგი ათორმეტად ნახევრად (III მეფ. 11, 30) (0)) = „ნაჭერი“

9. ხახეველი = „დანა“, კალმის სათლელი დანა“, „საჭრელი“:

და იყო, რაჟამს აღმოიკითხოს ივდი სამი კეფი ანუ ოთხი, მოხიხს მეფემან ხახეველითა მით მწიგნობრისად და შთაადის ცეცხლსა (*იერ. 36, 23 (0) = ბერძნ. 43, 23; G: მოჰკუთვდის მათ ხაჭრელითა მწიგნელისადთა*)

10. პაღუს ხახეველი აქუნდა და აქო იგი და არა უტევა ბერმან გამოსლვად, ვიდრემდის წარიღო ხახეველი იგი (A-1105, 378r).

ე. ბასილაშვილის დაკვირვებით ხევა პოემაში ყოველთვის ჭრას, კვეთას აღნიშნავს, მაგალითად:

დღეს საწუთრომან ლახვარსა მიმცა, დანახა მახა 712, 2 = დანას შემაჭრა
ვატმანის გული მას აქათ ლახვართა შენახევია 1277, 1 = ლახვართ არის
დანაჭერი

ე. ბასილაშვილი აქედან გამომდინარე ასკვნის, რომ „ლექსთა ხევაც“ როგორც ლექსის, ისე სიტყვის ჭრას, კვეთას უნდა ნიშნავდეს. მისი ფიქრით, ეს უნდა იყოს ამოსავალი მნიშვნელობა ყველა დანარჩენი განმარტებისათვის (*ბასილაშვილი 1994*). ანგარიშგასაწვეია ისიც, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში ხევა დღესაც ჭრას ნიშნავს. მაგალითად: ქალამნის საბანდის გამოჭრაზე იტყვიან: საბანდი მაქვს დასახევიო.

პროფ. ზ. სარჯველაძემ ძველ ქართულ ტექსტებში გამოავლინა ხევა ზმნის სხვა მნიშვნელობა, რომელიც საგნებით მიესადაგება რუსთველისე-

ულ ფრაზას. სინურ მრავალთავეში ერთგან წარმოდგენილია სიტყვა **ტყავისმხვეელი**, რომლის შემადგენლობაში შედის ხევა ზმნის მოქმედებითი გვარის მიმღეობა (**მ-ხევ-ელ-ი**): რამეთუ საუღეცა, რომელი იგი ტაძარსა წინაჲჲ ჯდა და **ტყავისმხვეელი** იყო, იგიცა სდევნიდა მორწმუნეთა მისთა (*იმნაიშვილი 1975 გვ. 226*). პავლე რომ ტყავის დამმუშავებელი იყო, ამის შესახებ პირდაპირი ცნობაა დაცული „მოციქულთა საქმეში“, სადაც იგი „**ბელოვანებით მეპრატაკედ**“ იწოდება (*საქმე მოციქულთა 1950: 18, 1-3*). *per.*-23 ხელნაწერში მოცემულია მეპრატაკე სიტყვის ეფრემ მცირისეული განმარტება: მეპრატაკე არს ტარსიკონის მკერვალი (370 v). ტარსიკონი კი, ოშკური ბიბლიის მიხედვით, ვერძის ტყავს აღნიშნავს (გამოსლგ. 25, 5). მაპრატაკე ზოგ კონტექსტში ბერძნულ *μαρτυρα* შეესატყვისება. ეს სიტყვა ბერძნულში ტყავის უბრალო დამმუშავებელს კი არ ნიშნავს, არამედ ბეწვის ფაქიზად მომკაზმავს. ზ. სარჯველადის სწორი დასკვნით, ტყავისმხვეელი, რომლის მეორე ნაწილი დამმუშავებელს, მკაზმავს აღნიშნავდა, უკვე ძველ ქართულშივე იცვალა მეპრატაკე სიტყვით. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ეფრემ მცირის ნათარგმნ „ასკეტიკონში“ ტყავისმხვეელის სინონიმია დადასტურებული, კერძოდ, ლუედიხმხვეელი: თიჲმეწამულსა სთხზავ? მოიქსენებდ ლუედის მხვეულთა (A-115 223 წ.). ზ. სარჯველადის აზრით, XI-XII საუკუნეთა სამხრეთ სქართველოს მეტყველებაში მხვეელი ჯერ კიდევ იხმარებოდა მკაზმავის მნიშვნელობით. სწორედ კაზმვის, გამშვენიერების შინაარსით გამოიყენა ეს სიტყვა რუსთველმა (*სარჯველადი 1990*).

ჩვენ მეტად საგულისხმოდ მიგვაჩნია ის, რომ პოეტმა ტყავის გაწყობის აღმნიშვნელი ტექნიკური ტერმინი იხმარა ნაწარმოების გამშვენიერების გადმოსაცემად. ეს ფაქტი საინტერესო ტიპოლოგიურ მსგავსებას ამჟღავნებს ძველინდურ პოეტურ ტერმინოლოგიასთან. როგორც ვ. ივანოვი წერს: ინდოევროპულ სიძველეთა შემსწავლელი მეცნიერების ძირითადი (და, ერთი შეხედვით, პარადოქსულობამდე მოულოდნელი) აღმოჩენა ისაა, რომ იმ პერიოდში, რომელიც უსწრებდა ინდო-არიულს, ე.ი. ძველი წელთაღრიცხვის II ათასწლეულამდე, ამ ტრადიციის მქონე ხალხს ჰქონდა განვითარებული სიტყვიერი ხელოვნება და მასთან დაკავშირებული სპეციალური ტერმინოლოგია, რომელიც საკმაოდ კარგადაა შემონახული თვით „რიგვედის“ ჰიმნებამდეც კი. ძველინდური პოეტური თეორიის მახასიათებელი შტრიხი ისაა, რომ მხატვრული ნაწარმოების შექმნა აღიწერებოდა ტექნიკური ტერმინებით, რომლებიც ისეთ ხელობებს ეკუთვნოდა, როგორიცაა ხურობა, ღურგლობა, ფეიქრობა, ქსოვა და წვნა. ვ. ივანოვის აზრით, ეს საყურადღებოა არა მხოლოდ იმ ჰიმნთუბის გამო, რომლითაც ტექნიკა პირველადია ხელოვნებასთან შედარებით. არამედ გ. ზემპერის სკოლის მიერ სტილის ტექნიკური გაგების თვალსაზრისითაც (*ივანოვი 1979: 7*). ალბათ, ასეთ გაგებას ასახავს ის ფაქტი, რომ თანამედროვე ქართულშიც მწერლობას ხშირად უწოდებენ **ხიტყვაკაზმულს**. ასევე საინტერესოა თხზულება („ნაწარმოები“) სიტყვის ამოსავალი თხზვა, რაც მნიშვნელობით წვნისა და ქსოვის ფარ-

დია. მაგალითად, გელათურ ბიბლიაში „დალაღა... ნათხენი — დაწნულ დალაღს, კოწოლს ნიშნავს. იოანე პეტრიწმა ნათხენი („ნაწნავი“) და ნაქუსი („ნაქსოვი“) ტერმინები შეარჩია პროკლეს ონტოლოგიური სტრუქტურის ძირითადი ცნებების შესატყვისებად (*მელიქიშვილი 1993: 204*).

აქედან კარგად ჩანს, რომ თხზვა, რომლისგანაც იწარმოება **თხზულება**, **წგნისა** და **ქსოვის** სინონიმებია. ქართულში კიდევ შეიძლება მხატვრულ ნაწარმოებთან და სტილთან დაკავშირებული ბევრი ისეთი ტერმინის მოძებნა, რომელიც თავისი პირვანდელი მნიშვნელობით ტექნიკურია. მაგალითად, ქარგა დღეს სიუჟეტის მნიშვნელობით იხმარება თავდაპირველად კი აღნიშნავდა საქარგავ *მოწყობილობას* (*ფოჩხუა 1974: 243*). სხვათა შორის, იოანე პეტრიწთან ვხვდებით ტერმინ დაკაზმვასაც, რომელიც ხატოვნად გადმოსცემს სილოგიზმის აგების, დასაბუთებისათვის საჭირო ელემენტების შეწყობა-აგების სემანტიკას (დაკაზვით საქმართა აღმოჩენისათა) (*მელიქიშვილი 1993: 204*)¹

შ. რუსთველი „ლექსთა ლევასა“ და „სიტყვა-მცირობას“ პოეტის ნაქალდ თვლის. მისი აზრით, მოშიარეს „ლექსმან ძვირობა“ არ უნდა დაუწყოს. პირიქით, დიდი გმირობის გამოჩენა მართებს, რომ „ქართული“ არ შეამოკლოს. შ. ნუცუბიძის სწორი შენიშვნით, ქართული აქ უნდა ნიშნავდეს მეტყველებას, სტილს, გამოთქმის ხერხს საერთოდ. შდრ. ტბილ-ქართული შემდეგ ტაეპში: ყმა ტბილი და ტბაილ-ქართული. სიკეთისა ხელის მხდელი 712 (710), 1 (*ნუცუბიძე 1967: 378-379*).

შოთა რუსთველის პოეტური თეორიის მიხედვით, „ხევა“ თან სდევს „ლექსთა გრძელთა თქმას“, რაც ჩვენი ფიქრით, **გარიგრებახ** ანუ **ინფორმაციის გაშლას** უნდა ნიშნავდეს. რუსთველის აზრით, მხოლოდ ეპიკოსია ნამდვილი მელექსე: მოშიარე არა ჰქვიან, ვერას იტყვის ვინცა გრძელად 17, 4. აქედან გამომდინარე, ვარირება და კაზმვა სწორედ ეპიკური ჟანრის ნაწარმოებთა შემოქმედის აუცილებელი უნარია. ეს ღირსება არ ახასიათებს სხვა მოშიარეებს „ვინცა ისმინოს, დაესვას ლახვარი გულსა ზეული“. — ამბობს რუსთველი თავისი შემოქმედების შესახებ. მაშასადამე, მისი აზრით, შემოქმედების სავალდებულო მხარეა ძლიერი შთაბეჭდილების მოხდენა, „ლახვრად გულს დასობა“. ამიტომ ამბობს იგი, რომ „ცოტა ლექსის“ მწერალთ არ ძალუძთ „სრულ-ქმნა სიტყვათა, გულისა გასაგმირეთა“ (*ნუცუბიძე 1980: 486*). სწორედ ვარირებითა და კაზმვით მიიღწევა „სრულქმნა სიტყვათა გულისა გასაგმირეთა“ (16, 2), ანუ **მხატვრული ეფექტი**. რომლის მოხდენა მხოლოდ ეპიკოსს ძალუძს. როგორც არისტოტელე ამბობდა: არ კმარა იმის ცოდნა, რა თქვა, არამედ აუცილებელია იმის ცოდნაც, როგორ თქვა. რადგან იმაზე ბევრი რამ არის დამოკიდებული, რა შთაბეჭდილებას ტოვებს ორატორი მსმენელებზე (*არისტოტელე 1981: 165*). ეგვევ ითქმის მხატვრულ ნაწარმოებზეც იმის მიუხედავად, პროზას ეკუთვნის იგი, თუ პოეზიას. ლიტერატურული ფენო-

¹ ასეთივე ტექნიკური ტერმინი ჩანს „გაჩალხვა“.

მენის სირთულეს განაპირობებს სწორედ ის, რომ ეფექტისა და მნიშვნელობის ცნებები მასში მთავარ როლს ასრულებენ და ეს გარემოება, როგორც ვნახეთ, რუსთველის პოეტურ თეორიაშიც აისახა.

თანამედროვე ესთეტიკაში მხატვრული ეფექტის აღსანიშნავად გამოიყენება ტერმინი *ეთოსი* (*ethos*). ეთოსი მკითხველის აფექტური (ძლიერი განცდითი) მდგომარეობაა, რომელიც გამოწვეულია რაიმე ცნობის (ინფორმაციის) მოქმედების შედეგად. მკითხველი არ ჯერდება ხელშეუხებელი ესთეტიკური მონაცემის მიღებას, იგი რეაგირებს გარკვეულ სტიმულზე. ეს რეაგირება შეფასებასაც შეიცავს. მაშასადამე, ტექსტის აღქმის ეფექტი დამოკიდებულია როგორც სტიმულზე, ისე მიმღებზე (*ჩგუფი* *μ* 1986: 264).

მკითხველზე დიდი მხატვრულ ეფექტს ახდენს „ვეფხისტყაოსნის“ ტროპიკა, ავტორის სტუმბოლური და ალეგორიული აზროვნების თავისებურებანი, პოემაში გახვედრებული ფილოსოფიური აზრი საერთოდ. მაგრამ პოეტიკის ამოცანაა არა შინაარსის კვლევა, რომელიც უცვლელია, არამედ გამოხატვის კვლევა, რომ გავიგოთ, რა განსხვავებაა ერთი და იმავე შინაარსის პოეტურ და არაპოეტურ ნაწარმოებს შორის (*ქოქენ* 1966: 38-39). ამჯერად დავაკვირდებით ვარიებასა და კაზმვას „ვეფხისტყაოსანში“ და მისგან გამომდინარე მხატვრულ ეფექტს. ვნახავთ, რუსთველის ესთეტიკური შეხედულებანი როგორაა ხორცშესხმული თავად პოემაში. ჩვენი ფიქრით, პოეტიკის იმ ნაწილის შესწავლა, რომელიც ენას უკავშირდება, სწორედ ლინგვისტურ მიდგომას მოითხოვს, რაც, რა თქმა უნდა, არ გამოორიცხავს სხვა მეთოდების გამოყენებასაც.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ლექსთა გრძელთა თქმა“ ინფორმაციის გაშლას უნდა ნიშნავდეს, რაც ეპიკური ნაწარმოების უმთავრესი მახასიათებელია. ინფორმაციის გაშლა ეკვივალენტობის პრინციპს ეფუძნება. პარალელიზმთან ერთად ეს პრინციპი რ. იაკობსონს ესთეტიკური ლირებულების შემცველი ყოველგვარი გამონათქვამის „იმანენტური სტრუქტურული კანონზომიერების“ დონეზე აპყავს (*მ. ნათაძე* 1979). იქნებ ვინმემ თქვას, — წერდა იაკობსონი, — რომ მეტაენაც იყენებს ეკვივალენტურ ერთეულებს თანმიმდევრობის შესაქმნელად, როცა სინონიმური გამონათქვამები კომბინირდება წინადადებაში, რომელიც ამტკიცებს ტოლფასოვნებას $A=A$ (кобыла — это самка лошади). პოეზია და მეტაენა დიამეტრულად უპირისპირდებიან ერთმანეთს: მეტაენაში თანმიმდევრობა გამოიყენება ტოლობის ასაგებად, მაშინ, როცა პოეზიაში ტოლობა გამოიყენება თანმიმდევრობის ასაგებად (*იაკობსონი* 1975: 204). ხშირად „ვეფხისტყაოსნის“ სტროფის შემადგენელი ყველა წინადადება რეალობის ერთსა და იმავე ფაქტს მიემართება. ეს პრინციპი გატარებულია არა მხოლოდ სტროფის, არამედ უფრო ნაკლები დისტანციის — ერთი ან ორი ტაქტის მანძილზეც.

„ვეფხისტყაოსანში“ ძალუმაღ იგრძნობა აღმოსავლური მეტაფორების ნაკადი. მაგალითად:

გულწასული ტარიელის თვალების ახელა (წამწამთა შერხევა) ინდოელთა რაზმის შენძრევასთან არის შედარებული. მხატვრული ეფექტს ანუ ეთოსს აქ განაპირობებს სემანტიკური „გადაწევა“ — ინდოთა ტომი წამწამთა ფერს აღნიშნავს, ზოლო რაზმი — მათ სიხშირეს (სიმრავლეს) და მიჯრით წყობას. რადგან ასეთი მეტაფორები პოემაში უზვადაა, მკითხველის განცდა იკლებს და იგი მხოლოდ ჩვეულებრივ პოეტურ სამკაულად აღიქმება. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მიმღები რეაგირებს რა ესთეტიკურ მონაცემებზე, აფასებს კიდეც მას. ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ არსებობს შეფასებათა სკალა, რომლის სიდიდეების დადგენა, როგორც ამაზე ლექსს უნივერსიტეტის პროფესორები მართებულად უთითებენ. ვერანიაჩი ზუსტი გამოთვლით ვერ ხერხდება (*ქვეყნი 1986: 278*). თუმცა შეფასებითი რეაქციის შესწავლა არც არის ჩვენი საქმე.

შოთა რუსთველი სინონიმებს ურთიერთმორიგე პოზიციაში იშვიათად იყენებს. მაგალითად ასეთია:

რა ტარიელ დანახა, განალამცა დაეღრაქა,
ახლოს მყოფი სიკვდილისა ჯდა და პირი დაეზღრაქა 869 (868), 1-2

ან კიდევ:

ვიდრე უჩნდა ერთმანეთი, იზაზღიან პირსა ბღნეჯით;
იგი ნახეს დაღრეჯილინი, მზე დაიღრეჯს მისით ღრეჯით 951(950), 3-4

ორივე შემთხვევაში მეზობელ ტაეპებში გამოყენებულია სინონიმები ბღნეჯა/ღრეჯა. სწორი ჩანს ამ სიტყვების საბასეული განმარტება: ავად პირის დაღრენა“ (ამასთან დაკავშირებით იხ. ბ. გიგინეიშვილი 1979: 79). აქ თავმოყრილია საერთო მნიშვნელობის ელემენტები, რომლებიც ერთ პოზიციას იკავებენ. როგორც აღვნიშნეთ, ასეთი მაგალითები „ვეფხისტყაოსანში“ ნაკლებადაა. განსაკუთრებულ ყურადღებს იქცევს ონფორმაციის გაშლა ეკვივალენტობის პრინციპით ერთი ტაეპის ფარგლებში, რაც მიიღწევა მსგავს ელემენტთა შეჯგუფებით. მსგავს ელემენტთა შეჯგუფება, თავის მხრივ, წინ-წამოაწევის ერთ-ერთი პრინციპია. პოეზიისათვის ეს ცნება ს. ლევინმა შემოიტანა. შეჯგუფება (coupling) გულისხმობს იმ ელემენტთა მსგავსებას, რომლებიც იკავებენ ერთ პოზიციას და ვლინდებიან ენის ყველა დონეზე (*ლევინი 1964*). სემანტიკის დონეზე მსგავსად ჩათვლება ის ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც ერთმანეთს უკავშირდებიან მნიშვნელობათა ერთობის გამო, რასაც მათი ცნებობრივი თანაფარდობა განაპირობებს. ასეთია სემანტიკური ველის, სინონიმური რიგისა და თემატიკური ჯგუფის შემადგენელი სიტყვები (*ჩხეიძე 1993: 12*). მათი შეჯგუფება ერთი ტაეპის ფარგლებში ინფორმაციის გაშლას ემსახურება და თითოეული ცალ-ცალკე ქმნის სხვადასხვა პოეტურ ხერხს, რომლებიც, თავის მხრივ, ასახავენ სემანტიკურ ველის, სინონიმური რიგისა და თემატიკური ჯგუფის დიფერენციალურ ნიშნებს.

1) ერთი სემანტიკური ველის სიტყვათა თავმოყრა იძლევა პოეტურ გარდაცვიას.

2) ტაეპში სინონიმთა თავმოყრა გვაძლევს პოეტურ გამეორებას. იგი ასახავს სინონიმური რიგის ხაზოვანებას. როცა ნაწარმოები ძველი ეპოქისაა, მოსალოდნელია ორი სახის შეცდომა: თანამედროვე მკითხველმა შეიძლება რაღაც „წაუმატოს“ — არქაიზმად მიიჩნიოს ის, რაც ნაწარმოების დაწერის დროს არ იყო არქაიზმი. ან მას შეიძლება რამე „გამოორჩეს“, რადგან ავტორისეული ნეოლოგიზმი დღეს უკვე ჩვეულებრივი, ხშირი ხმარების სიტყვადაა ქცეული (რიფატური 1959:157-174).

ვახ. საწყუთრო ბოლოდ თავსა ახუდარებხ, აზეწარებხ 718 (716). 4

აქ შეცდომა მკითხველის მხრიდან გამოირიცხულია, რადგან ეს რუს-თველისეული ნეოლოგიზმები ჭედაც უცხოა ჩვენი ყოველდღიური მეტყველებისათვის. მათ მოცემული შინაარსის თვალსაზრისით თანაბარი ძალა აქვთ. სიტყვათა შერჩევისას შ. რუსთველი იმ პრინციპს მისდევს. რომელსაც არისტოტელე ხაზგასმით აღნიშნავდა „რიტორიკაში“: „ადა-მიანები, რასაც განიცდიან თანამოქალაქეებისა და უცხოელების მიმართ, იმასვე განიცდიან სტილშიც, რადგან გაკვირვებას იწვევს უცხოური, ხოლო საკვირველი სასიამოვნოა“ (არისტოტელე 1981: 166).

3) ერთი ტაეპის მანძილზე ინფორმაციის გაშლას (ვარირებას) ეკვივალენტობის პრინციპით ემსახურება საერთო თემატური ჯგუფის ლექსიკურ ერთეულთა თავმოყრაც; იგი პოეტურ ჩამოთვლას იძლევა:

მოვშორდი ლხინსა ყოველსა: ჩანგხა, ბარბოთხა და ნახა 180 (179). 4

გულსა მეკა, გამოცუდდეს ხიჩაუჭე-ხიალდენი

ხელბან შენი გავიყადენ ხინატიფე-ხიტურდენი 506 (503). 2-3

ჩვენ სპეციალურად ვიმსჯელებთ „ვეფხისტყაოსანში“ თანმიმდევრობის ასაგებად ფრაზეოლოგიური გავრცობის გამოყენებაზე. პარალელიზმის ამ სახეს ფრაზეოლოგიზმის სემანტიკური დაუშლელიობა და დასახელებული საგნისა თუ მოვლენის ექსპრესიული ნიშნით დახასიათების უნარი განაპირობებს.

თანმიმდევრობის აგებას ემსახურება კონტრასტული პარალელიზმიც, რომლის დროსაც კ. დონდუას მართებული შენიშვნით, დადებითი ფორმულა უარყოფითს კი არ უპირისპირდება, არამედ დადებითი და უარყოფითი ფორმულები ერთად უწყობენ ხელს რომელიმე აზრის ან სახის ნათლად გადმოცემას (დონდუა 1975: 276). მაგალითად:

რკინა, ჩემი მონაცვლე, ხაშ, გაცვლიდებ, არ გატინდებ 151 (749). 2

მოვეგზნიან, სძლენობდიან, აქებდებ, არ აგინებდებ 1493 (1494). 4

მის მოყვრისა მოშორება კლა აბინდებხ, არ ადილებხ 715 (713). 4

იგივე პრინციპი მოქმედებს ერთი და იმავე აზრის დადებითი და უარყოფითი წინადადებებით გადმოცემისას:

ამით უფრო დამაწყლულა, არა წყლულთა მიაქიმდა 522 (519)

მართლან შენი მკერტელნი, არ ცუდად იმკუხარიან 488 (485). 4

ტოლობა თანმიმდევრობის ასაგებად გამოიყენება როგორც ტაეპში, ისე მთლიანად სტრიფში. მაგალითად:

ამას მოხთქვამხ, ცრემლთა აბნევხ, ათრთოლებხ და აწანწარებხ,
გულ-ამოხკნით, ოხვრა-ხულთქვმით მიხრის ტანსა, მიაწარებხ,
საყვარლისა სიახლისა მოშორება გააშწარებხ,
ვაჟ, საწუთრო ბოლოდ თავსა ახუდარებხ, აზეწარებხ! 718 (716)

პირველ ტაეპში გამოყენებულია ფრაზეოლოგიური გავრცობა, მეორე ტაეპში ერთი თემატური ჯგუფის კომპოზიტთა თავმოყრით იქმნება პოეტური ჩამოთვლა, იგივე ხერხი მიიღება ერთი თემატური ჯგუფის ზმნებით. მესამე ტაეპში პირველში გადმოცემული აზრია გაშლილი, ხოლო მეოთხე — პოეტური გნომაა და თან მასში გამეორებას სინონიმური ზმნები იძლევა. აშკარაა, რომ აქ ეკვივალენტობის პრინციპი ყველა დონეზეა გატარებული. პარალელიზმის ასეთ ნათელ მაგალითს მიიჩნევდა ალ. სარაჯიშვილი „ვეფხისტყაოსნის“ ყალბ ადგილად (სარაჯიშვილი 1897: 7-10).

პარალელიზმი — როგორც პოეტური მოდელი

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწე ინლისელმა ეპისკოპოსმა რობერტ ლაუტმა, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ძველებრაული პოეზიის ენობრივი სტრუქტურის კვლევას, ევროპელ მეცნიერთა შორის პირველმა მიაქცია ყურადღება ბიბლიურ parallelismus membrorum-ს (წევრთა პარალელიზმს). მანვე შემოიტანა ტერმინი — პარალელიზმი — პოეტიკაში. ძველებრაული პოეზიის მარეგულირებელი ეს ძირითადი, თუმცა არა ერთადერთი პრინციპი განსაკუთრებით კარგად ჩანს ორი ტაეპისაგან შემდგარ ლექსში, სადაც მეორე ტაეპი იმეორებს ან განსხვავებული სახით აძლიერებს და ასრულებს პირველის აზრს (*როულისი 1956: 362*).

ცნობილია, რომ ბიბლიის ზოგიერთი წიგნი ქართული მწერლობის გარიჟრაჟზე ითარგმნა. ბიბლიის უძველესი ქართული თარგმანების კვლევა მრავალ პრობლემას მოიცავს. ამათგან უმთავრესია მათი რაობის დადგენა, რაც უნდა ემყარებოდეს იმ უცხოენოვან რედაქციებთან შედარება-შეპირისპირებას, რომლებთანაც სავარაუდოა ქართული ტექსტის დამოკიდებულება — კავშირი (*დანელია 1978: 127*). ვფიქრობთ, საინტერესო იქნება იმის გარკვევა, ძველებრაული parallelismus membrorum-ი როგორ გადმოაქვთ ქართველ მთარგმნელებს. ამ მოდელზე დაკვირვება წარმოაჩენს მთარგმნელთა შემოქმედებით წვლილს უცხოენოვანი დედნის ინტერპრეტაციაში. მიღებული დასკვნები შესაძლოა გამოდგეს დამატებით არგუმენტად ბიბლიურ წიგნთა ქართული თარგმანების პირველწყაროს დადგენის საქმეში. ეს მომავლის სამუშაოა. ჩვენ კი მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს დავიმოწმებთ ბიბლიური პოეზიის ქართული თარგმანებიდან. მიუხედავად ქვემოთ მოხმობილ მაგალითთა სიმცირისა, ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ მთარგმნელებს გააზრებული არა აქვთ parallelismus membrorum-ის მნიშვნელობა ძველებრაული პოეზიისათვის, არამედ იგი მხოლოდ ინტუიციურად გადმოაქვთ, რაც, ბუნებრივია, გავლენას ახდენს თარგმანის სიზუსტეზე. ამის მიზეზი ალბათ ისაა, რომ ძველი ალექსანდრეის წიგნები უშუალოდ დედნიდან არ არის გადმოღებული. მათ პირველწყაროდ სავარაუდებელია ბერძნული, სომხური ან სირიული ვერსიები.

რ. ლაუტი ძირითადად სამი ტიპის პარალელიზმს გამოყოფდა: სინონიმურს, ანტითეტურსა და სინთეტურს. ისინი ნაწარმოებში ერთმანეთს ენაცვლებიან და ანიჭებენ მას სილამაზესა და მრავალფეროვნებას (ლაუტი 1753).

ყველაზე ხშირია სინონიმური პარალელიზმი. სინონიმური ტაეპები (ან სტროფები) ენაცვლებიან რა ერთმანეთს, გადმოსცემენ ერთსა და იმავე აზრს განსხვავებული, მაგრამ საერთო საშუალებებით. პირველ სტროფში ან ტაეპში გამოთქმული აზრი მეორდება მთლიანად ან ნაწილობრივ, ან ხდება გრამატიკული ფორმის ვარირება ისე, რომ აზრი რჩება იგივე ან თითქმის იგივე. მაგალითად:

მოვედ და სწევე იაკობი

და მოვედ და წევე ისრაელი!

რად ესწევეო, რომელსა არა სწევს უფალი?

ანუ რაჟსა დავწეო, რომელ არა უწევს ღმერთსა? რიცხუთაჲ 5, 23, 7-8.

ან:

დაღვინ მზე გაბაონსა ზედა

და მთოვარე კეესა ზედა იალონისასა, ისუ ნავსი, 10, 12, BDS

იმ სიტყვებსა და გამოთქმებს, რომლებიც პარალელურ ტაეპებში ერთმანეთს მიემართებიან, რ. ლაუტი პარალელურ წევრებს უწოდებდა. ამ მაგალითში პარალელური წევრებია: მზე და მთოვარე, გაბაონი და იალონის კეეი, ხოლო ზმნა საერთოა ორივე ტაეპისათვის, ე.ი. სახეზე გვაქვს ელიფსისი.

აქვე გვინდა ვთქვათ, რომ ელიფსისი დღესაც ძალიან გავრცელებული პოეტური ფიგურაა. ამას განიპირობებს ის გარემოება, რომ პოეტი ელიფსისის გამოყენებით ჩვეულებრივ წინადადებას მეტრიკულ სქემას უყენებს და ამით ლაკონიზმსაც აღწევს, რადგან ელიფსის დროს, მიუხედავად არასრული ფორმისა, ინფორმაცია შენარჩუნებულია, ჩავარდნილი წევრი ადვილად აღდგება კონტექსტის მიხედვით. ელიფსისის საუკეთესო მაგალითია ეს ნაწყვეტი ვაჟა-ფშაველას ლექსიდან — „ღამე მთაში“:

ხევი მთას ჰმონებს, მთა — ხეჟსა,

წყალნი — ტყეს, ტყენი — მდინარეთ,

ყვავილნი — მიწას და მიწა —

თავის აღზრდილთა მცენარეთ.

და მე ზომ ყველას მონა ვარ,

პირზე ოფლ-გადამდინარე.

ახლა კი ისევ ბიბლიური parallelismus membrorum-ის შესახებ. ჩარლზ ბრიგსმა სინონიმური პარალელიზმის ნაირსახეობად გამოყო ემბლემატური (emblematic) პარალელიზმი, (ბრიგსი 1908: 34-38), მაგალითად:

ნუ გშურნ უკეთურთა, ნუცა გშურნ მათი, რომელნი იქმან უსჯულოებსა, რამეთუ ვითარცა თიგა მსთუად განქმენ და ვითარცა მხალი მწუხანილისა ადრე დამოკვენ (ფსალმუნი 36, 1-2)

ანტიტეტური პარალელიზმის დროს პირველი ტაეპის აზრი ხაზგასმული ან გამაგრებელია მეორეში გამოხატული კონტრასტული აზრით, მაგალითად:

ქემან ბრძენთან ახარის მამასა,

ხოლო ჭე უგუნური მწუხარება დედისა. (წიგნი იგავთა, 10,1.)

ან:

რამეთუ უწყის უფალმან გზად მართალთაჲ

და გზად უღმრთოთაჲ წარწყმდეს. (ესაღმუნი 1, 6)

ან კიდევ:

რამეთუ უფალსა უკუარსა მშჯავრი და არა დასთხინეს ღირსნი მისნი, უკუნისამდე დაიკვენ ივინი; ხოლო უშქულონი იდევენ და თესლი უღმრთოთაჲ მოისრას (ესაღმუნი 36, 28^ლ).

ამ ტიპის პარალელიზმი განსაკუთრებით დამახასიათებელია გნომიკური, ანუ აფორისტული პოეზიისათვის, რადგან ჭეშმარიტება ხშირად კონტრასტის ფორმით გადმოიცემა (როულისი 1956).

სინთეტური პარალელიზმს კონსტრუქციულსაც უწოდებენ, რადგან ამ შემთხვევაში ტაეპებს იდენტური კონსტრუქცია აქვთ. აქაც მეორე ტაეპი პირველში გამოთქმულ აზრს ასრულებს სხვადასხვა გზით:

შეობს სტუმრობად მხლითა სიყუარულითა და მადლობითა,

ვიღრე ზუარაკთა ბაგათჳან დაკლულთა მტერობა

(სიბრძნე სოლომონისი, 15-16).

კონსტრუქციათა იდენტურობა ძალიან კარგად ჩანს ამავე მონაკვეთის რუსულ თარგმანში:

Лучше блюдо зелени, и при нем любовь,

Нежели откормленный бык, и при нем ненависть.

ჩ. ბრიგსმა სინთეტური პარალელიზმის ნაირსახეობად გამოყო საფეხურებრივი (stairlike) პარალელიზმი.

შენდამი, უფალო, აღვიღე სული ჩემი

ღმერთო ჩემო. შენ გესაგ ნუ პრცხუენებინ მე უკუნისამდე.

ნუცა მეცინიან მე მტერნი ჩემნი. და რამეთუ ყოველნი,

რომელთა დაგიტომნ შენ პრცხუენეს (ესაღმუნი 24, 1-3^ლ).

რ. ლაუტმა ყურადღება მიაქცია პარალელიზმის იშვიათად გამოყენებულ სახეობას, რომელსაც ზოგჯერ „ამაღლებულ რიტმს“ უწოდებენ. პირველი დაუმთავრებელი ტაეპიდან მეორე ტაეპი იღებს სიტყვებს და ასრულებს მას:

ვიდრემდის განჭდეს ერი შენი, უფალო?

ვიდრემდის განჭდეს ერი ესე შენი, რომელ გამოარჩიე (გამოსლვათაჲ, 15, 15 BAK).

CS ხელნაწერები ამავე ადგილას ასეთ იკითხვისს გვაძლევენ:

ვიდრემდის წარვლოს ერმან შენმან უფალო?

ვიდრემდის წარვლოს ერმან შენმან ამან, რომელ მოიგე?

რ. იაკობსონის აზრით, არქაული ბიბლიური ტექსტებისა და ქანაანური ეპოსისათვის დამახასიათებელი პროსოდიული და სიტყვიერი ორ-

განიზაცია, როგორც ჩანს, მიდის ქანაანურ ტრადიციასთან, რომელშიც შეინიშნება ზოგი აქედური შტრიხი (იაკობსონი 1987: 100).

ლაუტის აღმოჩენიდან დაახლოებით ნახევარი საუკუნის შემდეგ, 1829 წელს, ჯონ დევისმა დიდი ბრიტანეთისა და ირლანდიის სააზიო საზოგადოებას წარუდგინა მოხსენება „ჩინელთა პოეზიის შესახებ“. რომელშიც მან პარალელიზმი ჩინური ლექსის ყველაზე საინტერესო თავისებურებად გამოაცხადა და აღნიშნა, რომ ეს მოვლენა საოცრად ჰგავს იმას, რაც ძველებრათუ პოეზიაში აღმოაჩინეს. ჯ. დევისი მიიჩნევს, რომ რ. ლაუტის მიერ გამოყოფილი პარალელიზმის სამი ტიპიდან ჩინური პოეზიისათვის ყველაზე მეტად დამახასიათებელია სინთეტური. დანარჩენი ორი ტიპის პარალელიზმი თან სდევს მას. აზრობრივი იგივეობა ან დაპირისპირება ჩინურ ლექსში ყოველთვის ხორციელდება იდენტური კონსტრუქციებით. დევისის აზრით, სწორედ ეს განაპირობებს ჩინური ლექსის მშვენიერებას.

მოგვიანებით ჰაიტაურმა თარგმნა V-VI საუკუნეებში დაწერილი ორი ჩინური ტექსტი. ისინი შესრულებულია ე.წ. „პარალელური პროზით“ ანუ არამდგრადი სტრუქტურით და მოუხელთებელი მეტრით. მანვე გამოიკვლია ამ ტექსტების ორგანიზაციის პრინციპი. იგი დაეყრდნო მეცხრე საუკუნის ჩინელი პოეტიკოსის კუკაეს მიერ შედგენილ კომპილაციას „Bunkyō hifuron“ (ტრაქტატი ლიტერატურის თეორიაზე), რომელიც თავის მხრივ, ეყრდნობოდა უფრო ადრინდელ ჩინურ წყაროებს. კუკაე ჩამოთვლის პარალელიზმის ოცდაცხრა სახეობას. თავად ჰაიტაური „მარტივი პარალელიზმის“ ექვს სახეს იყენებს: გამეორება, სინონიმი, ანტონიმი (ლექსიკური და გრამატიკული მსგავსება, „ფორმალური წყვილები“ — ლექსიკური მნიშვნელობათა ხელოვნური დაახლოება გრამატიკული მსგავსებითა გარეშე) და სხვა. აშკარაა, რომ ჩინელები ევროპელებზე დიდ ხნით ადრე და გაცილებით კარგად ერკვეოდნენ პოეტურ პარალელიზმში (ჯ. დევისისა და ჰაიტაურის ნაშრომები დამოწმებულია იაკობსონის მიხედვით 1987: 111).

ეს მოდელი მხოლოდ ძველებრათუ და ჩინური პოეზიის კუთვნილება როდია. პარალელიზმის პრინციპზეა აგებული კარელიურ-ფინური ხალხური ეპოსი „კალევალა“, რომელიც თავმდაბალი სოფლის ექიმის ელიას ლიონროტის (1802-1884) მრავალი წლის შრომის წაულობით ას წელზე მეტი ხნის წინ მოველინა მსოფლიო ლიტერატურას. ლიონროტმა რამდენიმეჯერ იმოგზაურა შიდა და ჩრდილო კარელიაში რუნების შესაგროვებლად. მან რუნები ჩაიწერა დაბა ლატვიარვაში მცხოვრები ღარიბი გლეხის, რუნების ყველაზე ნიჭიერი შემსრულებლის არხიპ პერტუნენისაგან.

კარელიურ-ფინური ეპოსის მაკონსტრუირებელი პრინციპისა და ბიბლიური პარალელიზმის მსგავსებაზე ჯერ კიდევ რ. ლაუტის შრომის გამოქვეყნებამდე მიუთითებდნენ. ო. კულსიკენი აღნიშნავს, რომ „კალევალას“ არა მარტო ყოველი წინადადება, არამედ, ჩვეულებრივ, წინადადების ყოველი ნაწილი გადმოცემულია ორტაეპდით, რომელიც შეიცავს

ორ პარალელურ სახეს ანდა სახის ორ თვისებას. ამასთანავე, განმეორებითი ტაეპი გვაცნობს აზრის ახალ ელფერს ანდა სრულიად ახალ სახეს. „კალევალაში“ თითქმის ყოველი აზრი საფეხურობით მოდის ჩვენამდე, იგი თანდათან იჭრება ჩვენი მხედველობის არეში თითქოსდა ოთხ, ხუთ, ექვსფერად ტალღად. ამის გამო ყველა ახალი ვარიაცია, სახეების განვითარების ხერხები, შინაარსი იძენს ფერადოვნებას, და ყოველივე ეს აძლიერებს რუნის პოეტურ ხმოვანებას (*კულსიკენი 1977:16*).

„კალევალაში“ პარალელიზმი სინონიმური ვარიაციის ფორმით გამოიხატება. ვ. ჟირმუნსკის დაკვირვებით, სინონიმური ვარიაცია აქ თანმიმდევრულად გატარებული სტილისტური და კომპოზიციური პრინციპია, რომელშიც შინაგანი ანაფორა სჭარბობს. ლონგფელომ ა. შიფერის მიერ შესრულებულ „კალევალას“ გერმანულ თარგმანში შეამჩნია ამ ეპოსის მარჯანიზებული პრინციპი და ის თავის ორიგინალურ შემოქმედებაში გამოიყენა. მ. მაჰავარიანის, შ. ჩანტლადისა და გ. ძნელადის მიერ შესრულებულ „კალევალას“ ქართულ თარგმანში კარელიურ-ფინური ხალხური ეპოსის აღნიშნული თავისებურება ბოლომდე დაცული არ არის, თუმცა ეს ნაკლი სხვა ღირსებებით ივსება. ეს კარგად ჩანს სხვაენოვან თარგმანებთან შედარებისას. ჩვენ საშუალება გვაქვს იგი რუსულ თარგმანს შევუდაროთ. აი, ერთი მაგალითი:

შე ოჟრო კაცო, ძმობილო ჩემო!
სწორფორო ჩემთა ბაჟშობის დღეთა!
სიმღერებს ერთად ვიმღერებთ ორნი,
ამოგაშუქებთ გულიდან სიტყვებს.
ერთმანეთს ეხედვით ძალიან ძვირად.
ასე გავიდა მრავალი წელი.

ახლა კი ორი დაგროვით მხარი,
და ერთმანეთი ვიხილეთ ბოლოს,
სადაც გაშლილან სიგრჯენი მწირნი,
ყინულის მხარი გაშლილა სადაც.

Золотой мой друг и братец,
Дорогой товарищ детства!
Мы споем с тобою вместе,
Мы с тобой промолвим слово.
Наконец мы увидались,
С двух сторон теперь

сошлись!

Редко мы бываем вместе,
Редко ходим мы друг к другу,
На пространстве этом бедном,
В крае севера убогом.

რუსული თარგმანის ამ პატარა მონაკვეთიდანაც ნათლად ჩანს „კალევალას“ არსებითი თავისებურება: ყოველი წინადადება გადმოცემულია ორი პარალელური სახის ან ერთი სახის ორი თვისების შემცველი ორტაეპელით. განმეორებითი ტაეპი გვაცნობს აზრის ახალ ელფერს. ამიტომ ყოველი აზრი საფეხურობით მოდის ჩვენამდე.

რ. იაკობსონმა დასავლეთ ციმბირში კირშა დანილოვისაგან XVIII საუკუნეში ჩაწერილი ტექსტის — „Ох, в горе жить — некручинну быть“ — დაწვრილებით ანალიზზე დაყრდნობით აჩვენა, რომ რუსული ხალხური პოეზია ინდოევროპულ სამყაროში ერთადერთი ცოცხალი ზეპირი ტრადიციაა, რომელშიც გრამატიკული პარალელიზმი გვევლინება ლექსის აგების თანმიმდევრულ საშუალებად (*ვესელოვსკი 1989: 104, 106*). მანვე მიმოიხილა რუსულ ხალხურ ზღაპარში კომიკურ ხერხად გამოყე-

ნებული პარალელიზმი — „Фома холост, Ерема не женат,“ რომელიც გვამცნობს ორი დამოუკიდებელი პირის — Фома-სა და Ерема-ს მსგავს ოჯახურ მდგომარეობას, რაც ამართლებს ამ წინადადებათა პრედიკატებად სინონიმური წყვილის გამოყენებას. ამავე კონსტრუქციის სახეც-ვლილ ვარიანტს ვხვდებით საქორწილო ლექსში, რომელშიც ყოველ სტუმარს სათითაოდ მიმართავენ სახელითა და მამის სახელით. „Глеб холост, Иванович не женат“ აქაც ორივე პრედიკატი სინონიმურია, მაგრამ ქვემდებარეებს შორის დამოკიდებულება სხვაგვარია — ორივე საკუთარი სახელი ერთსა და იმავე პირს აღნიშნავს და ზრდილობიანი მიმართვისას გამოიყენება, ამ შემთხვევაში კი ერთი გმირის სახელი ორ ენობრივ კომპონენტადაა გაყოფილი. რ. იაკობსონმა მოგვიანებით პარალელიზმი ტვინის ფუნქციური ასიმეტრიის პრობლემას დაუკავშირა. რუსი მწერალი გლებ ივანეს ძე უსპენსკი სიცოცხლის ბოლო წლებში სულიერად დაავადდა, რასაც მეტყველების დარღვევა სდევდა. მისთვის საკუთარი სახელი და მამის სახელი Глеб Иванович ორი დამოუკიდებელი პიროვნება იყო. Глеб-ი გახლდათ კეთილი, ხოლო Иванович-ი ცოდვინი. იაკობსონის აზრით, ამ პიროვნული გაორების ლინგვისტური ასპექტი იმაში მდგომარეობს, რომ ავადმყოფს არ შესწევს ძალა ორი სიმბოლო ერთი და იმავე ობიექტისთვის გამოიყენოს, რაც მსგავსების უნარის მოშლას (*იაკობსონი 1987:128-129*).

პარალელიზმი ძირითადი მოდელია მრავალი ხალხის პოეზიისთვის. ევროპელებისაგან სრულიად განსხვავებული ხალხის ინდიელთა ტომის პაპაგოს უმწერლობო პოეზიასაც ფონეტიკურ-სემანტიკური და სინტაქსური პარალელიზმი აწესრიგებს (*ნათაძე მ. 1979*). ვ. ჟირმუნსკიმ დაადგინა, რომ თურქულენოვან ხალხთა ეპოსისათვის დამახასიათებელია ბუნების მოვლენებსა და ადამიანის განცდებზე (უმთავრესად სიყვარულის გრძნობაზე) აგებული ორწევროვანი პარალელიზმები, რომლებიც ლაგდებიან ურთიერთმომდევნო ტაქში ab, ab ან ab, cb ფორმულის შესაბამისად. ეს რიტმულ-სინტაქსური პარალელიზმი იწვევს გრამატიკულ (მორფოლოგიურ) რითმას, რასაც ჟირმუნსკი გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს (*ჟირმუნსკი 1964:4*). უფრო ადრე ა. ვესელოვსკიმ შეისწავლა რომანულ, გერმანულ, სლავურ, ბალტიის ენებზე არსებული დიდძალი ფოლკლორული მასალა, ასევე აღმოსავლეთის ხალხების, კერძოდ კი, არაბების, ჩინელების, ახალზელანდიელებისა და სხვათა პოეტური ნიმუშები (იგი ერთ ქართულ ხალხურ ლექსსაც იმოწმებს) და დაასკვნა, რომ ორწევროვანი ფსიქოლოგიური პარალელიზმი ხალხური ლექსის საფუძველი იყო იმ პერიოდში, როცა, პოტენზიას თქმით, ადამიანი ჯერ კიდევ ვერ განარჩევდა „მე“-სა და „არამე“-ს, როცა იგი ნაკლებად გამოყოფდა თავის თავს სამყაროდან (*პოტენზია 1976: 170-171*). ვესელოვსკის აზრით, პირველყოფილ ადამიანს მოძრაობაში, ძალასა და ენერგიაში გამოხატული ცხოვრებისეული განცდები გადაჰქონდა იმ მოვლენებსა და ობიექტებზე, რომლებისთვისაც ადრე შეუქმნევია მოძრაობის, ენერგიისა და ნებისყოფის ნიშნები (*ვესელოვსკი 1989*), რაც ხალხურ პოეზიაში სა-

ფუძელად დაედო ორწევროვან ფსიქოლოგიურ პარალელიზმს. აქ ერთმანეთს უპირისპირდება ორი მოვლენა, რომლებიც ერთმანეთს ხსნიან, როგორც მაგალითად ამ ნაწყვეტში:

Не красно солнце закатилось-

Моему мужу занеможилось.

ორწევროვანისგანაა მიღებული მრავალწევროვანი პარალელიზმი, რომელსაც ვესელოვსკი ხალხური პოეზიის გვიანდელ შენაძენად თვლიდა. მრავალწევროვანი პარალელიზმის აგება ბუნების მოვლენებსა და ადამიანის განცდებზე აუცილებელი არ არის. იგი უკვე სტილისტურ-ანალიტიკურ ხერხადაა ქცეული (ვესელოვსკი 1989:113,136). ამ დროს პარალელები გავლებულია არა მხოლოდ ერთ, არამედ რამდენიმე მსგავს ობიექტთან. მაშასადამე, ვიღებთ დამოუკიდებელი და თანაბარი მნიშვნელობის მოვლენათა შეფარდებას. ჩვენი ყურადღება მიიქცია ძველი ქართული მეზობის ჩაბრუნების „ქება მეფისა თამარისის“ VII ოდამ, სადაც თამარი წარმოდგენილია ისეთი საყვარელ და სათაყვანებელ ქალად, რომელსაც უნდა ეტრფოდნენ სამიჯნურო რომანის გმირი მამაკაცები.

- 41 16. განატრო, ელთა: უმძიმს ტროელთა
არ შენთვის მკედარ-ქმნა ელენთ სათნევად.
- 42.17. ივლითის მწყდარი არს შვიდგზის მკედარი,
რომე ჩანს შენგან არ მონაკელევად.
18. სამფისონ პალატად ჩანს-უე ლალატად,
თავი დალითას განაპარსევად.
19. დორიადარა რად ვთქვა შენ დარად,
ანდა დებორა გაგულქველევად?
20. არ ქქონდა ნება, არცა შენება
ნათელთა შენთა დასამსგავსებლად.
21. იყო ეთერი, მაგრა ეთერი
არა ჰყვა მასკა სოლ-ნახუთევად
- 43.22. რამინს ლეშჩოდ სტკივის ლეშჩოდ
შერებოდა ვისის ნამიჯნურევად.
23. ოსან ოს რეტი არს შენამქვერეტი,
გმო თავის ბედი, თმო ნატანქევად.
24. სალას სალმობად უჩნს-უე დალმობად
სხვათათვის ზელ-ქმნა ლხინ-უნახევად.
- 44.25. უგავს შატბიერს, გულად ლაყბიერს,
ანალათისა რად დაშვრა ძევად?
26. და სტიარს კენის — ეს, ვით კენის
მისა მკელულობის დანაბრალევად.
27. ამან თავი რად, მართ აზაყირად,
შექმნა ლილის ნამიჯნურევად,
28. ნებოთ რად არა შენ გემუდარა,
ანუ სამონოდ მოგმართა ძლევად?

ი. ღილაშვილი ასე თარგმნის ამ ოდას: ტროელთა მეომრებს სიკვდილი უმძიმთ, რატომ შენთვის არ გასწირეს თავი. ივლითისაგან მოკლული მხედართმთავარი ოლომფრე შვიდგზის შეცდა, რომ შენ არ გეტრფილა; დალიდასაგან თმაშეკრეჭილი და ღონეგამოცლილი სამსონ ძლიერი პალატაში ზის და ნანობს, რატომ შენ არ შეგიყვარა. [შენ ზღვის მეუფე ან დებორა ქველი როგორ შეგედრება? მათ არც ბუნებ-

ფუძვლად დაედო ორწევროვან ფსიქოლოგიურ პარალელიზმს. აქ ერთმანეთს უპირისპირდება ორი მოვლენა, რომლებიც ერთმანეთს ხსნიან, როგორც მაგალითად ამ ნაწყვეტში:

Не красно солнце закатилось-

Моему мужу злянеможилось.

ორწევროვანისგანაა მიღებული მრავალწევროვანი პარალელიზმი, რომელსაც ვესელოვსკი ხალხური პოეზიის გვიანდელ შენაძენად თვლიდა. მრავალწევროვანი პარალელიზმის აგება ბუნების მოვლენებსა და ადამიანის განცდებზე აუცილებელი არ არის. იგი უკვე სტილისტურ-ანალიტიკურ ხერხადაა ქცეული (ვესელოვსკი 1989:113,136). ამ დროს პარალელები გავლებულია არა მხოლოდ ერთ, არამედ რამდენიმე მსგავს ობიექტთან. მაშასადამე, ვიღებთ დამოუკიდებელი და თანაბარი მნიშვნელობის მოვლენათა შეფარდებას. ჩვენი ყურადღება მიიქცია ძველი ქართველი მეხოტბის ჩახრუხადის „ქება მეფისა თამარისის“ VII ოდამ, სადაც თამარი წარმოდგენილია ისეთ საყვარელ და სათაყვანებელ ქალად, რომელსაც უნდა ეტრფოდნენ სამიჯნურო რომანის გმირი მამაკაცები.

- 41.16. განატრო ელთა: უმძიმს ტროელთა
არ შენთვის მკედარქმნა ელენთ სათნეჲად.
- 42.17. ივლითის მწყდარი არს შეიღგზის მცდარი,
რომე ჩანს შენგან არ მონაკვლევად.
18. სამფსონ პალატად ჩანს-ყე ღალატად.
თავი დალითას განაპარსევად.
19. დორიადარა რად ვთქვა შენ დარად,
ანდა ღებორა გაგულქველევად?
20. არ ჰქონდა ნება, არცა შეენება
ნათელთა შენთა დასამსგავსებლად.
21. იყო ეთერი, მაგრა ეთერი
არა ჰყუა მასცა სულ-ნაბუთევად
- 43.22. რამინს უშენოდ სტკივის უშენოდ
შერებოდა ვისის ნამიჯნურევად.
23. ოსან ოს რეტი არს შენამჰყრეტი,
გმო თავის ბედი, თმო ნატანქევად.
24. სალას სალმობად უჩნს-ყე დაღმობად
სხვათათვის ხელ-ქმნა ღზინ-უნახევად.
- 44.25. უგავს შატბიერს, გულად ლაყბიერს,
ანალათისა რად დაშერა ძევად?
26. და სტირს კენის — ეს, ვით კენის
ძმისა მკელულობის დანაბრალევად.
27. ამან თავი რად, მართ აზაჟირად,
შექმნა ლეილის ნამიჯნურევად.
28. ნებით რად არა შენ გეჰუდარა,
ანუ სამონოდ მოგმართა ძლევად?

ი. ლოლამეილი ასე თარგმნის ამ ოდას: ტროელთა მეომრებს სიკვდილი უმძიმთ, რატომ შენთვის არ გასწირეს თავი. ივლითისაგან მოკლული მხედართმთავარი ოლომფრე შეიღგზის შეცდა, რომ შენ არ გეტრფეილა; დალიდასაგან თმაშეკრეპკილი და ღონეგამოცლილი სამსონ ძლიერი პალატაში ზის და ნანობს, რატომ შენ არ შეგიყვარა. [შენ ზღვის მეუფე ან ღებორა ქველი როგორ შეგედრება? მათ არც ბუნებ-

რივი ნებისყოფა აქვთ და არც შენსავით შევლება]. რამინს გული სტკივა, რომ შენს მაგიერ ვისის სიყვარულისთვის იტანჯებოდა. როდესაც მომღერალმა მგოსანმა (ოსანმა) შემოგხედა, თავს რეტი დაესხა და უბედობას ჩიოდა; სალასაც სანანებლად აქვს გამზადარი, რომ ლხინუნახავი სხვისთვის იყო გახელებული; შატბიერიც გულმოკლულია: „ანალათისა რად დაშვრა ძეგად“; ყაისი ძმის მკვლელი კაენივით მოსთქვამს, რატომ შეიქმნა იგი ლეილის ნამიჯნურევად“ და „ნებით რად არა შენ გემუდარა, ანუ სამონოდ მოგმართა ძლევად“ (ლოლაშვილი 1957:160).

ნათელია, რომ ეს ოდა მრავალწევროვანი პარალელიზმის პრინციპზეა აგებული: აქ ჩამოთვლილია სხვადასხვა დროის მიჯნური მამაკაცები, რომლებიც დარდობენ იმის გამო, რომ თამარს არ ეტრფოდნენ. ამ ფონზე, ჩვენი აზრით, შეუსაბამო ადგილასაა მე-19-21 ორტაეპედები, სადაც ხაზგასმულია თამარის უპირატესობა ისეთ ცნობილ ქალებთან შედარებით, როგორებიც იყვნენ დორიადარა, დებორა, ეთერი. ეს მონაკვეთი, რომელიც ასევე მრავალწევროვანი პარალელიზმითაა აგებული, თავისი მღებარეობით არღვევს ოდის ერთიანობას. ვფიქრობთ, ეს ნაწილი VII სახობრო ლექსის ბოლოში უნდა მოექცეს.

პარალელიზმის სხვადასხვა სახის გამოყენება ქართულ ფოლკლორულ პოეზიაშიც ჩვეულებრივია. საერთოდ, ეს საკითხი სპეციალურ კვლევას იმსახურებს. ანტიფონური ანუ კითხვა-პასუხის პარალელიზმზეა აგებული ქართული ხალხური ლექსი „სიზმარი“:

- წუხელი სიზმარი ვნახე,
ნერაჟ დედაჟ რაო?
ალუის ხე რომ წამოიქცა,
ნერაჟ დედაჟ რაო?
- შეილო, შენი ტანი არის,
ვაჰ, შენს დედასაო!
- იმას ტოტები ემტვრევა,
ნერაჟ დედაჟ რაო?
- შეილო, შენი მკლავებია,
ვაჰ, შენს დედასაო!...

დიალოგის ელემენტები ნაწილდებიან სტროფის შესაბამის ადგილებზე და ერთიანდებიან პარალელურ რიტმულ-სინტაქსურ რიგებში, რომლებშიც გამოირჩევა ანაფორული განმეორებები. ანტიფონური პარალელიზმი ამებეური კომპოზიციის ყვლაზე გავრცელებული ფორმაა ხალხურ პოეზიაში.

ანაფორული გამეორება მხოლოდ კითხვა-პასუხის პარალელიზმს როდი ახასიათებს. იგი დამოუკიდებლადაც გვხვდება. ანაფორის დროს განმეორებადი ელემენტი აერთებს ნახევარტაეპებს, ორ ტაეპს ან ორ პერიოდს, მაგალითად:

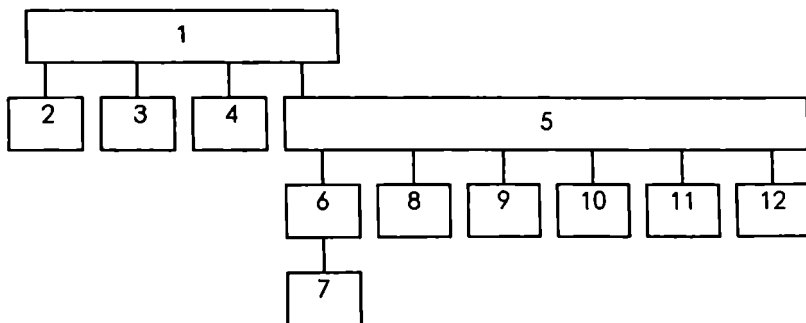
- გინ დამბადა, შეძლებაჲ მანვე მომცა ძლევად მტერთად,
- გინ არს ძალი უხილავი შემწედ ყოვლთა მიწიერთად,
- გინ საზღვარსა დაუსაზღვრებს, ზის უკვდავი ღმერთი ღმერთად,
- იგი გაჰნდის წამის-ყოფით ერთსა ასად, ასსა ერთად 794 (792).

ამ შემთხვევაში მიმართებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით ნახმარი **ვინ** აერთებს პირველ-სამ ტაეპს არა მხოლოდ რიტმულად, არამედ სინტაქსურადაც, რადგან ყველა ეს წინადადება ქვემდებარით დამოკიდებულია მეოთხე ტაეპში მოთავსებულ მთავარ წინადადებაზე.

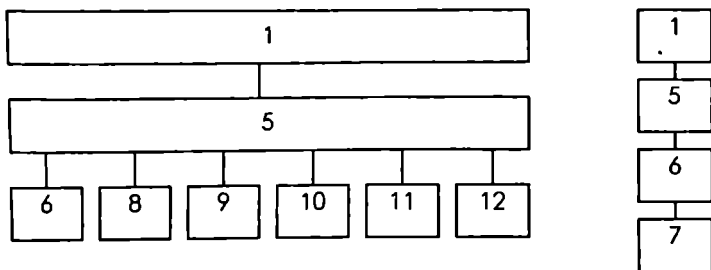
ვ. ჟირმუნსკიმ ლირიკული ლექსის კომპოზიციის განხილისას ყურადღება მიაქცია ისეთ რიტმულ ერთეულს, რომელიც შეიცავს პარალელიზმის სხვადასხვა ფორმით ერთმანეთთან დაკავშირებულ დამოკიდებულ წინადადებათა ჯგუფს (*ჟირმუნსკი 1975:452*). სწორედ ამ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე გალაკტიონ ტაბიძის ლექსში „მთაწმინდის მთვარე“.

და მეც მოვკვდე სიმღერებში ტბის სევდიან გედად,
ოღონდ¹ ვთქვა, თუ² ღამემ სულში როგორ ჩაიხედა,
თუ³ სიზმარმა ვით შეისხა ციდან ცამდე ფრთები
 და გაშალა ოცნებათა ლურჯი იალქნები;
თუ⁴ სიკვდილის სიახლოვე როგორ ასხვადფრებს,
 მომაკვდავი გედის პანგთა ვარდებს და ჩანჩქერებს
თუ⁵ როგორ ჯრჰნობ, **რომ⁶** სულისთვის, ამ ზღვამ **რომ⁷** აღმზარდა,
 სიკვდილის გზა არაა არის, ვარდისფერ გზის გარდა,
რომ⁸ ამ გზაზე ზღაპრია მგოსანთ სითამამე,
რომ⁹ არასდროს არ ყოფილა ასე ჩუმი ღამე,
რომ¹⁰ აზრდილნო, მე თქვენს ახლოს სიკვდილს ვეგებები,
რომ¹¹ მეფე ვარ და მგოსანი და სიმღერით ვკვდები,
რომ¹² წაპყვება საუკუნეს თქვენთან ჩემი ქნარი...
 ჟერ არასდროს არ შობილა მთვარე ასე წყნარი

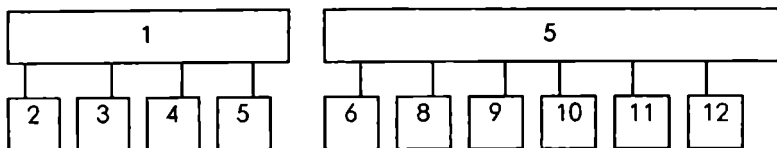
ამ სინტაქსური პერიოდიისთვის არსებითია ანაფორად გამოყენებული განმეორებადი **თუ** და **რომ** კავშირები, რომლებიც რიტმულად პარალელურ ადგილებზეა განლაგებული და ქმნიან ამ სტროფების ინტონაციურ ერთიანობას. ფაქტიურად ჩვენ საქმე გვაქვს რიტმულ-სინტაქსურ პარალელიზმთან, რომლის შემადგენელ წინადადებებს შორის არსებული მიმართებანი შეიძლება ასეთი სქემით გამოისახოს:

ჩვენს წინაშეა რთული სინტაქსური კონსტრუქცია, რომელშიც გა-
სარჩევია ორი შემთხვევა: ა) თანმიმდევრული დაქვემდებარება:

ბ) ერთ მთავართან რამდენიმე დამოკიდებული წინადადება:

ორივე შემთხვევა **ზეგვმა**, რადგან მთავარი წინადადების შემასმე-
ნელი აერთიანებს პირდაპირ დამატებით დამოკიდებულ წინადადებებს.

ზოგადი რიტორიკის ბელგიელი თეორეტიკოსები ზეგმას ელიფსის
ნაირსახეობად მიიჩნევენ. ისინი ეთანხმებიან რ. ლე ბილუასეულ განმარ-
ტებას: ზეგმას ვიღებთ, როცა წინადადებაში გამოტოვებული რომელიმე
სინტაქსური კომპონენტის (სიტყვის ან სიტყვათა ჯგუფის) აღდგენის სა-
შუალებას გვაძლევს უშუალოდ მასთან დაკავშირებული მეორე წინადა-
დება (*ჩგუფი* *μ.1986:133*). ამის კარგი მაგალითია „ვეფხისტყაოსნის“
პროლოგის პირველი სტროფი:

რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მით ძლიერითა,
ზევარდმო არსნი სულითა ყენა ზეცით მონაბერითა,
ჩვენ, კაცთა, მოგვცა ქვეყანა, გვაქვს უთვალავი ფერითა,
მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერითა.

მეორე და მესამე ტაეპებში იგულისხმება **რომელმან** და სამივე წინადა-
დება დამოკიდებულია მეოთხე ტაეპის შემადგენელ წინადადებაზე.

საგულისხმოა, რომ ერთი ტაეპის ფარგლებში ინფორმაციის გა-
შლის ის საშუალება, რომელიც „ვეფხისტყაოსანში“ დასტურდება, არც
სხვა ნაწარმოებებისთვისაა უცხო. წინ-წამოწვევისთვის ტაეპში მსგავს
ელემენტთა შეჭვუფება ა. წერეთლის „გამზრდელსაც“ ახასიათებს. პარა-
ლელიზმი — როგორც სტროფის სემანტიკური ორგანიზაციის საშუალება

— აქ უმთავრესად ერთი თემატური ჯგუფის სიტყვათა ან სინონიმური წყვილის თავმოყრაში გვლინება:

ეს შენც იცი, — არ ხარ ჭვენი
უცადო და უშეცადო
სავეჯჯაკოდ გამოსული
უდრეკი და უშიშარი

უცადი და უშეცადი, ერთ მხრივ, უდრეკი და უშიშარი — მეორე მხრივ, ერთი თემატური ჯგუფის ლქსიკური ერთეულებია და მათი შეჯგუფება იძლევა პოეტურ ჩამოთვლას. ამ შემთხვევაში ეს სიტყვები პარალელურ ფორმებშიცაა ჩასმული. ამავე ტიპისაა:

მეც მომხიბლა ჯადოსანმა,
დამამარცხა, დამიმონა,
და თუ ქალი მაჟობდა
არ ვფიქრობდი, არ მეგონა.

როგორც უკვე ითქვა, ასევე ხშირია სინონიმთა თავმოყრა, რაც გამეორებას გვაძლევს:

ის ფაცხაა მღვიმის პირად
მიწნული და მიგრებილი.

ან: დამწუნარა, დამშვინდა
ალერსით და ბევრი ხვეწნით.

გფიქრობთ, თვალის ერთი გადავლებითაც კარგად ჩანს პარალელიზმის — როგორც პოეტური მოდელის — მრავალფეროვნება. ერთი მხრივ, იგი გვევლინება უნივერსალურ პოეტურ მოდელად, რომელიც მრავალი ხალხის პოეზიაში გვხვდება და, მეორე მხრივ, სხვადასხვა ენაზე შექმნილ ცალკეული ნაწარმოებებში მისი გამოყენების დაწვრილებითი შესწავლა ამდიდრებს ჩვენს ცოდნას ენაზე საერთოდ.

Поэтический параллелизм в "Витязе в барсовой шкуре"

Р е з ю м е

.....

Современная руствелология занимается в основном исследованием таких проблем поэмы "Витязь в барсовой шкуре", как 1. **общая идея поэмы**; 2. **язык**, что подразумевает, с одной стороны, изучение языка произведения в аспекте истории грузинского языка и, с другой стороны, анализ поэтических особенностей языка Шота Руствели. В обоих случаях исследуется одна и та же проблема, только с различными к ней подходами и освещением; 3. Все это непосредственно связано с **установлением текста "Витязя в барсовой шкуре"**, что до сих пор остается одним из кардинальных вопросов руствелологии.

Несмотря на определенные трудности исследования языка поэмы при установлении точного текста, достигнутые в этом направлении успехи руствелологов делают возможным по-новому, более глобально, подойти к данному произведению грузинской литературы – а именно, использовать его в качестве опытно-экспериментального пространства с целью установления закономерностей, действующих на различных уровнях языка, и их роли в поэзии. Без этого невозможно до конца осознать и понять принципы функционирования языка и его историю, и путем полученных лингвистических заключений основательно содействовать созданию серьезной описательной и исторической поэтики.

Вообще же необходимость живой взаимосвязи поэтики и языкознания нагляднее всего проявляется при пристальном наблюдении над поэтическими моделями. В работе исследуется поэтический параллелизм как возможность тематико-композиционного единства строфы текста "Витязя в барсовой шкуре", что непосредственно ведет к проблемам структурирования лексико-семантической системы языка.

На принципе параллелизма основана не только фонетическая, но и смысловая организация строфы поэмы. Для достижения цели Руствели прибегает в основном к таким самым распространенным видам поэтического параллелизма, каковыми являются **градация, повтор и перечисление**. Эти поэтические приемы отражают существующие различия между **семантическим полем, тематической группой и синонимическим рядом**.

К л и м а к с как один из видов поэтической градации относится к синтагматическому уровню, в нем отражается характерная для лексической парадигмы семантического поля градуальность. Руствели

в пределах одного стиха, используя слова общего семантического поля, придерживается следующих правил: сначала употребляет ядерное или основное слово, затем — периферийное. Такое положение наглядно показывает наличие между этими элементами “семантического расстояния”, иными словами, выявляет иерархичность и содержания, что обуславливает художественный эффект поэтической градации. Отмеченная закономерность в равной степени проявляется как при употреблении вплотную слов одного семантического поля, так и при варьировании (в большинстве случаев — раздвоении) одного художественного замысла.

Если иерархичность элементов, входящих в разные сегменты семантического поля (от ядра к периферии), определяет в стихе сущность поэтической градации, то элементы, входящие в каждый из сегментов поля, могут являться синонимами. Поэтому скопление в пределах одной строки слов какого-либо сегмента дает поэтические повторы. Этот же поэтический прием достигается и скоплением синонимов, не зависящих от семантического поля.

При поэтических перечислениях используются лексические единицы одной тематической группы. Такое распределение фактически не имеет исключений, если оно не противоречит опорной основе классического грузинского стиха — количественному распределению слогов как в строфе в целом, так и в каждой отдельной строке. Эта закономерность в поэме настолько всеобъемлющая, что позволяет восстановить первоначальный вид искаженных мест и объяснить значение многих спорных слов.

В пределах одной строки Ш. Руствели часто использует заимствованное слово в качестве синонимической пары. **Билингвистические синонимические пары**, как и язык вообще, многофункциональны. Смена иерархии функцией сопровождает процесс интеграции заимствованного слова в языке. Анализ использованных в поэме “Витязь в барсовой шкуре” синонимических пар, содержащих арабско-персидские заимствования, убеждает нас, что к моменту создания поэмы в них уже затемнена первоначальная металингвистическая функция и они активно пополняют референциальную силу грузинского языка; следствием этого процесса зачастую является смена первоначального значения заимствованной лексической единицы. Билингвистическая синонимическая пара в конечном итоге либо распадается, либо соединяется в т.н. “гибридный композит”, компоненты которого принадлежат к лексическим фондам разных языков. Синонимические пары, содержащие в качестве одного из компонентов заимствованное слово, минуют через эту ступень во всех языках, однако в поэме они используются всего лишь в поэтических целях.

Случаи **контрастного параллелизма** в поэме “Витязь в барсо-

вой шкуре” образуются конструкциями с частицей “не” Моделирование контрастного параллелизма в поэме происходит в основном двояко: а) частица “не” синонимы преобразует в антонимы; б) мысль одной части стиха, выраженная положительной формой, в другой части передается отрицательно.

Одна из разновидностей поэтического параллелизма – **фразеологические распространения** – обусловлена фактом семантической неразложимости фразеологизма. Вследствие этого фразеологизм является результатом языкового распределения объективной реальности и составной частью внутренне организованной сферы лингвистических содержаний. Он может быть членом как семантического поля, так и тематической группы и синонимического ряда. Фразеологические распространения подчиняются описанной выше закономерности.

Строфа поэмы Ш. Руствели упорядочена с точки зрения ритмического синтаксиса. Такая же организованность ее наблюдается и в плане фонетическом. Однако помимо этих критериев для строфы необходимо содержательно-тематическое единство, для чего и используются различные поэтические средства. Одним из таких средств является скопление в рамках одного стиха двух одинаковых по смыслу предложений. Часто случается, что каждое из предложений строфы соотносится с одним и тем же фактом объективной реальности, что способствует более полному раскрытию, разворачиванию данной в первой строке основной информации. В большинстве случаев эффект достигается с помощью метафоры.

Ситуационная определенность мысли и обусловленность коммуникативным заданием предложения как одной строки, так и строфы в целом – именно тот вопрос, который подлежит изучению **транслингвистикой**. Учитывая то, что этот раздел семантики занимается исследованием отрывков текстов уровнем выше предложения, естественно, не останется без внимания и строфа. Хотя и принято функциональную речевую единицу называть **дискурсом**, и этот термин часто отождествляется с понятием текста, по нашему мнению, **дискурсом** возможно обозначить и естественный сегмент текста, например, строфу поэтического текста.

В заключительной части работы анализируются взгляды самого Ш. Руствели о поэтическом мастерстве. Художественный эффект, т.е. **этос**, вводит читателя в круг сильных переживаний, которые являются результатом воздействия на него какой-либо информации. Вслед за этим анализируются виды поэтических параллелизмов, их художественная значимость и адекватность реакции читателя. В данной главе делается попытка показать соотношение представленной в прологе теории поэтики с самой поэмой, т.е. что конкретно считал Ш. Руствели мастерством поэта и как сам реализовал это.

Poetic Parallelism in

"The Knight in Panther's Skin"

S u m m a r y

.....

Modern Rustvelology chiefly studies the general idea, and the language of "The Knight in Panther's Skin". This implies study of the language of the poem from the viewpoint of the history of the Georgian language, on the one hand, and research into the poetic peculiarities of Rustveli's language, on the other hand. In both cases the discussion concerns the same question with differing approach and varied interpretation of the problem.

All this is closely linked with the establishment of the text of Rustveli's poem, which still remains the main problem of Rustveli studies.

Despite certain difficulties, the progress made by Rustvelologists in studying language of the poem and establishing the text allows a more global approach to "The Knight in Panther's Skin", viz to use it as an experimental field in order to study the regularities functioning at various levels of language and their role in poetry. Without this it is impossible to gain on insight into the functioning and the history of language. The linguistic inferences arrived at will contribute to the creation of serious descriptive and historic poetics.

In general, the need of a close relationship of poetics and linguistics is best seen through the observation of poetic models. In this work poetic parallelism as a means of thematic – compositional unity of a quatrain (stanza) in "The Knight in Panther's Skin" is studied. This has naturally led the author to the problem of structuring the lexico-semantic system of the language. The rule of gaining a linguistic insight into the material world, arrived at intuitively, forms the basis of the most prevalent varieties of poetic parallelism – gradation, repetition and enumeration in the poem. These poetic devices reflect the distinction between the semantic field, the synonymic row and the thematic group.

Climax, as a variety of poetic gradation is the syntagmatic level, reflecting gradation characteristic of the lexical paradigm, or field. Within the framework of a line in using words of general semantic field Rustveli adheres to the following regularity: first, he uses a kernel or basic word, and then, a peripheral one. This demonstrates the existence of "the semantic distance" between these elements; points to the hierarchic nature of their semantics, making for the literary effect of poetic gradation. This regularity is equally manifested both in the consecutive use of words of the general semantic field, and in the expansion or variations of one literary idea.

In the hierarchic arrangement (from kernel to peripheral) in a line of the elements involved in various segments of the field determines the essence of poetic gradation, the elements of each segment of the field may be synonyms. Therefore, aggregation of words of some segment of the field in a line results in poetic repetition. The same poetic device is achieved by the aggregation of synonyms existing independently of the field.

In poetic enumeration lexical elements of a single-thematic group are used. Such a distribution has actually no exceptions, unless it is opposed to the basis of the Georgian verse: the quantitative division of syllables, both in the whole quatrain (stanza) and in individual line. This rule is so comprehensive in "The Knight in Panther's Skin" that it can serve as the basis of the reconstruction of many corrupt passages to their original form and explanation of the meanings of many controversial words.

Within a single line Rustveli often uses a synonymic pair containing a foreign word. Bilingual synonymic pairs as language in general, are polyfunctional. The variability of the hierarchy of functions attends the process of integration of a foreign word into language. The study of synonymic pairs containing Arabic and Persian words used in the poem has led the author to the belief that by the time of the creation of the poem their primary metalinguistic function had grown vague and they had become part of the referential power of the Georgian language, often causing changes in the primary meaning of a foreign lexical unit. A bilingual synonymic pair is ultimately either broken up or combined in the so-called "hybrid compound", whose components belong to the lexical stocks of different languages. Synonymic pairs containing a foreign word follow this path in all languages. But they have only poetic function in the poem.

Contrastive parallelism in "The Knight in Panther's Skin" is created by the construction with the "ar" (not particle). Contrastive parallelism in the poem basically is modelled in two ways: a) the particle "ar" creates synonyms out of antonyms; b) an idea expressed in a positive form in one part of the line is rendered negatively in the other.

Phraseological extension as a variety of poetic parallelism is due to the semantic inseparability of a set expression. Hence, a set expression is the result of linguistic fragmentation of reality, and a component of the internally organized sphere of linguistic contents. It may be a member of both semantic field, and synonymic row and thematic group. Phraseological extension submits to the above – mentioned comprehensive rule.

Rustveli's quatrain (stanza) is well-ordered from the point of view of rhythmic syntax. The similar organization is found from the phonetic point of view. Besides these the quatrain requires thematic and semantic unity for which various poetic devices are used. One of these is the aggregation of two sentences expressing one and the same idea in a line. In "The Knight in Panther's Skin" each sentence of the quatrain frequently refers to the same fact of objective reality, this serving for the expansion of the basic information given in the first line. Not frequently this is achieved by a metaphor.

Situational determinateness and dependence on the communicative task of the idea rendered by all the sentences of both, the line and the quatrain, seem to be precisely the question which should be studied by translinguistics. As far as this part of Semiotics is interested in extracts of a text beyond a sentence, it naturally will not bypass the quatrain. True, the functional part of speech is called discourse, and this term is often identified with text. However, perhaps, discourse may be used to refer to a natural segment of a text, e.g. a quatrain in a poetic text.

In the conclusive part of the study Rustveli's view on poetic mastery is discussed. Literary effect or ethos is the reader's strong emotional state caused by the impact of some information. This is followed by an analysis of literary value of the varieties of poetic parallelism and how a reader reacts to them. In this chapter an attempt is made to show the relationship between the poetic theory, presented in the prologue, and the poem itself, viz what Rustveli considered poetic mastery and how he himself implemented this.

დამოწმებული ლიტერატურის სია

- აბულაძე ი. 1966: ი. აბულაძე, ვეფხისტყაოსნის ლექსიკიდან, 12. შეპოვნება, შოთა რუსთაველი — ისტორიულ-ლიტერატურული ძიებანი, თბ., 1966.
- აბულაძე ი. 1973: ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი თბ., 1973.
- აბულაძე იუსტ. 1920: იუსტ. აბულაძე ვახტანგ მე-VI-ის გამოცემული „ვეფხისტყაოსანი“-ს რედაქცია, ტფ., 1920.
- აბულაძე იუსტ. 1967: იუს. აბულაძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონი, რუსთველოლოგიური ნაშრომები, თბ., 1967.
- ანდრონიკაშვილი 1966: მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, თბ., 1966.
- არისტოტელე 1981: არისტოტელე, რიტორიკა, თარგმნა, წინასიტყვაობა და კომენტარი დაურთო თ. კუკავამ, თბ., 1981.
- ბაგრატიონი 1960: თ. ბაგრატიონი, განმარტება პოემა „ვეფხისტყაოსნისა“ გაიოზ იმედაშვილის რედაქციით, გამოკვლევითა და საძიებლით, თბ., 1960.
- ბალი 1961: Ш. Балли, Французская стилистика, М., 1961.
- ბარამიძე 1951: ალ. ბარამიძე, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის საკითხები, ლიტერატურული ძიებანი, VII, თბ., 1951.
- ბარამიძე 1952: ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III, თბ., 1952.
- ბარტი 1978: Р. Барт, Лингвистика текста, Новое в зарубежной лингвистике, Вып. VIII. М., 1978.
- ბასილაშვილი 1994: ე. ბასილაშვილი, ზევა სიტყვის მნიშვნელობა „ვეფხისტყაოსნის“ მე-13 სტროფში, მოხსენება წაკითხულია თსუ-ში ალ. ცაგარელის 150-ე წლისთავისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიაზე 10. 11. 1994, დამოწმებულია ხელნაწერით.
- ბაქრაძე 1954: კ. ბაქრაძე, ლოგიკა, თბ., 1954.

- ბენვენისტი 1974:** Э. Бенвенист, Уровни лингвистического анализа, Общая лингвистика, М., 1974.
- ბენვენისტი 1974 ა:** Э. Бенвенист, О субъективности в языке, Общая лингвистика, М., 1974.
- ბერიძე 1961:** ვუკ. ბერიძე, ვეფხისტყაოსნის პროლოგის ერთი სტროფის გაგებისათვის, რუსთველოლოგიური ეტიუდები, თბ., 1961.
- ბერიძე 1961 ა:** ვუკ. ბერიძე, „ამჟნაგთა სათრეველად“ რუსთველოლოგიური ეტიუდები, თბ., 1961.
- ბერიძე 1961 ბ:** ვუკ. ბერიძე, და კავშირისათვის ვეფხისტყაოსანში, რუსთველოლოგიური ეტიუდები, თბ., 1961.
- ბერიძე 1974:** ვუკ. ბერიძე, ვეფხისტყაოსნის კომენტარი, თბ., 1974.
- ბიუსანსი 1942:** E. Buyssens, De l'abstrait et du concret dans les faits linguistique; la parole _ la discours _ la langue, AL (copenhague), III, 1, 1942, 43.
- ბოედერი 1991:** W. Boeder, A note on synonymic parallelism and bilingualism, Studia Linguistica, 45 (1/2), 1991
- ბრიგსი 1908:** Ch. A. Briggs, The book of Psalms, v. I, N. York, 1908.
- ბრიკი 1927:** О. Брик, Ритм и синтаксис, "Новый Леп", № 5, 1927.
- ბროსე 1979:** მ. ბროსე, „ვეფხისტყაოსანის“ 1841 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა, რუსთველოლოგიური რჩეული ლიტერატურა, I, თბ., 1979.
- გამსახურდია 1985:** ზ. გამსახურდია, „ვეფხისტყაოსანი“ ინგლისურ ენაზე, თბ., 1985.
- გამსახურდია 1989:** ზ. გამსახურდია, ვეფხისტყაოსნის სრულყოფილი გამოცემისათვის, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის „მაცნე“ (ე/ლ) № 4, თბ., 1989.
- გამსახურდია 1991:** ზ. გამსახურდია, ვეფხისტყაოსნის „სახისმეტყველება, თბ., 1991.
- გაჩეჩილაძე 1955:** ს. გაჩეჩილაძე, ლიტერატურისმცოდნეობის შესავალი, თბ., 1955.
- გაწერელია 1948:** ა. გაწერელია, რუსთაველი („ვეფხისტყაოსნის“ პოეტიკის საკითხები), ლიტერატურული ნარკვევები, თბ., 1948.
- გვახარია 1993:** აღ. გვახარია, ვეფხისტყაოსნის ლექსიკიდან (ნალე-ბი), „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, ტ. VIII, თბ., 1993.
- გიგინეიშვილი ბ. 1979:** ბ. გიგინეიშვილი, ეტიმოლოგიური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში, საქ. მეცნ. აკად. მაცნე (ე/ლ სერია), № 1, თბ., 1979.
- გიგინეიშვილი ი. 1975:** ი. გიგინეიშვილი, გამოკვლევები „ვე-

ფხისტყაოსნის" ენისა ლა ტექსტის კრიტიკის საკითხების შესახებ, თბ., 1975.

გოდელი 1957: R. Godel, Les sources manuscrites du cours de linguistique générale de F. de Saussure, Geneve-Paris, 1957.

გრინცერი 1964: А. И. Гринцер. Определение поэзии в санскритской поэтике, Проблемы теории литературы и эстетики в странах Востока, М., 1964.

გუგუშვილი, ძოწენიძე 1966: М. Гугушвили, Л. Дзоценидзе, Н. Я. Марр — исследователь текста "Вепхисткаосани" (По неопубликованным архивным материалам), საქ. სსრ მეცნ. აკად. „მაცნე“ № 5 (32), თბ., 1966.

დანელია 1962: კ. დანელია, „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ტაეპის გაგებისათვის, ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, № 10, თბ., 1964.

დანელია 1964: კ. დანელია, ზოგი რამ „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკაზე, ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, № 10, თბ., 1964.

დანელია 1966: კ. დანელია, სინონიმურ წყვილთა ხმარება ვეფხისტყაოსანში, თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთაველს, საიუბილეო კრებული, თბ., 1966.

დანელია 1978: კ. დანელია, რამდენიმე საკითხი ბიბლიის უძველესი ქართული თარგმანის ისტორიიდან, თსუ შრომები, ტ. 183, თბ., 1978.

დანელია 1989: კ. დანელია, უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენაში მ. ნუ ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ძველ ქართულში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის „მაცნე“ (ელ), № 1, თბ., 1989.

დანეში 1971: F. Daneš, On linguistic strate (levels), "Travaux linguistiques de Prague", 4, Prague, 1971.

დონდუა 1975: К. Дондуа, Язык Руствели, Статьи по общему и кавказскому языкознанию. Л., 1975.

ეიხენბაუმი 1922: Б. Эйхенбаум, Мелодика русского лирического стиха, Пг., 1922.

ენუქაშვილი 1961: ს. ენუქაშვილი, პეტრე იბერიელის (ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის) შრომების ძველ-ქართული თარგმანი და მათთან დაკავშირებული საკითხები, წიგნში: პეტრე იბერიელი, შრომები, თბ., 1961.

- ერისთავი, გოგებაშვილი, მეუნარგია 1980: რ. ერისთავი, ი. გოგებაშვილი, ი. მეუნარგია, ვეფხისტყაოსნის რედაქცია, რუსთველოლოგიური რჩეული ლიტერატურა, II, თბ., 1980.
- ვაინრაიხი 1972: У. Вайнрайх, Одноязычие и многоязычие, Новое в лингвистике, Выпуск VI, М., 1972.
- ვაისგერბერგი 1962: L. Weisgerber, Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik, Düsseldorf, 1962.
- ვაისგერბერგი 1963: L. Weisgerber, Die vier Stufen in der Erforschung der Sprachen, Düsseldorf, 1963.
- ვესელოვსკი 1989: Н. А. Веселовский, Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля, Историческая поэтика, М., 1989.
- ზერინეზადე 1962: Н. Н. Зеринезаде, Фарс дилиნდა Азәрбајҹансозларн, Баки, 1962.
- Звегинцев 1963: В. А. Звегинцев, Замечания о лексической синонимии, Вопросы теории и истории языка, М., 1963.
- Звегинцев 1976: А. Звегинцев, Предложение и его отношение к языку и речи, М., 1976.
- თაყაიშვილი 1961: ა. თაყაიშვილი, ქართული ფრაზეოლოგიის საკითხები, თბ., 1961.
- თვალთვაძე 1994: ეფრემ მცირის ლექსიკოგრაფიული ხასიათის სქოლიონი, დამოწმებულია ხელნაწერი, თბ., 1994.
- იაკობსონი 1965: Р. Якобсон, Итоги девятого конгресса лингвистов, Новое в лингвистике, Выпуск IV, М., 1965.
- იაკობსონი 1975: Р. Якобсон, Лингвистика и поэтика, Структурализм "за" и "против", М., 1975.
- იაკობსონი 1987: Р. Якобсон, Грамматический параллелизм и его русские аспекты, Работы по поэтике, М., 1987.
- იაკობსონი 1987ა: Р. Якобсон, Основы славянского сравнительного литературоведения, Работы по поэтике, М., 1987.
- იაკობსონი 1990: Р. Якобсон, Два аспекта языка и два типа афатических нарушений. Теория метафоры, М., 1990.
- ივანოვი 1979: В. В. Иванов. Эстетическое наследие древней и средневековой Индии. Литература и культура древней и средневековой Индии, М., 1979.

- იმნაიშვილი 1975:* ი. იმნაიშვილი, სინური მრავალთავი, თბ., 1975.
- ინგოროყვა 1963:* პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული: ტ. I, თბ., 1963.
- კარცევსკი 1956:* S. Kartsevski, Du dualisme asymétrique du signe linguistique, Cahiers F. de Saussure, 14, Genève, 1956.
- კახაძე 1947:* მ. კახაძე, ექუსთა დღეთაჲს თარგმანის შინაარსობრივი თავისუბურებანი, წიგნში: ბასილი დიდი, ექუსთა დღეთაჲ (გიორგი მთაწმინდელის თარგმანი), ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ, თბ., 1947.
- კეკელმაძე, 1948:* ნ. კეკელმაძე, პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი“ ძველი ქართული თარგმანი (ფილოლოგიური ნარკვევი), სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 1948.
- კიკვიძე 1967:* ც. კიკვიძე, მასალები ძველი ქართული ენის სინონიმთა ლექსიკონისათვის, საქ. სსრ მეცნ. აკად. „მაცნე“ № 2 (35), თბ., 1967.
- კიკნაძე 1992:* ი. კიკნაძე, ხევ/ხივ ფუძის ერთი მნიშვნელობისა და „მესახიერის“ დაზუსტებისათვის, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ე/ლ), № 3, თბ., 1992.
- კობიძე 1947:* ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობიდან I რუსთაველისა და ნიზამის ურთიერთობისათვის, ლიტერატურული ძიებანი, III, თბ., 1947.
- კობიძე 1966:* დ. კობიძე, ვისრამიანისა და ვეფხისტყაოსნის ლექსიკის შესწავლის ისტორიისათვის, თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთაველს (საიუბილეო კრებული), თბ., 1966.
- კოვტუნოვა 1955:* И. Ковтунова. О синтаксической синонимике. Вопросы культуры речи, I. М., 1955.
- კომისიის ოქმები:* ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის ოქმები, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მაცნე (ე/ლ სერია) 1976 № 3; 1979 № 1, № 3; 1980 № 4; 1988 № 3.
- კუუსიციენი 1977:* ო. კუუსიციენი, ეპოსი „კალევალა“ და მისი შემქმნელები წიგნში: კალევალა, კარელიურ-ფინური ხალხური ეპოსი, მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა, პირველი სერია, ტ. 10, თბ., 1977.
- ლაუტი 1753:* R. Lowth, De sacra poesia hebraeorum, Oxford, 1753.
- ლევი 1975:* И. Левый. Теория информации и литературный про-

цесс. Структурализм “за” и “против”, М., 1975.

ლევინი 1964: R. Levin, Poetry and Grammaticalness, Proceedings of the ninth international congress of Linguists, London, The Hague, Paris, 1964.

Лингвистический энциклопедический словарь, М., 1990.

ლოლა შვილი 1957: ი. ლოლაშვილი, „თამარიანის“ სტრუქტურა და კომპოზიცია წიგნში: ჩახრუხადე, ქება მეფისა თამარისი, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. ლოლაშვილმა, ძველი ქართული მეხოტბენი, I, თბ., 1957.

ლოლა შვილი 1964: ი. ლოლაშვილი, „აბდულმესიანის“ თარგმანი და კომენტარი წიგნში: იოანე შავთელი, აბდულმესიანი (თამარ მეფისა და დავით სოსლანის შესხმა), ძველი ქართველი მეხოტბენი, წიგნი მეორე, თბ., 1964.

ლომთათიძე 1966: ქ. ლომთათიძე, ვეფხისტყაოსნის ერთი სადაო ადგილის გაგებისათვის, თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთაველს (საიუბილეო კრებული), თბ., 1966.

ლორთქიფანიძე 1992: ქ. ლორთქიფანიძე, რამდენიმე ჰიბრიდული კომპოზიციის შესახებ „ვეფხისტყაოსანში“, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ე/ლ), № 2, თბ., 1992.

მაკკოლი 1968: J. McCawley, The role of semantics in a grammar, “Universals in linguistic theory”, N.-York, 1968.

მაკკენზი 1971: D. N. MacKenzie, A concise pahlavi dictionary, London, 1971.

მამაცაშვილი 1977: მ. მამაცაშვილი, გორგანის „ვის ო რამინ“ და ქართული ვისრამიანი, თბ., 1977.

მარი 1909: Н. Марр, Иоаннъ Петриискій-грузинскій неоплатоник XI–XII в-ка, Записки восточного отдѣленія Императорскаго Русскаго Археологическаго общества, том XIX, Санкт-Петербург, 1909.

მარი 1910: Н. Марр, Вступительные и заключительные строфы Витязя в барсовой коже Шоты из Руства, С-Пб., 1910.

მარი 1917: Н. Марр, Грузинская поэма “Витязь в барсовой шкуре” Шоты из Рустава и новая культурно-историческая проблема. Известия Академии наук, Петроград, 1917.

- მაკავარიანი 1968:* გ. მაკავარიანი, სალიტერატურო ენის ნორმირების ზოგიერთი საკითხი, ჟურნ. „ციცქარი“, № 12, თბ., 1968.
- მელიქიშვილი 1968:* დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომებში ნახშიარი ზოგიერთი ტერმინის განმარტებისათვის, საქ. სსრ მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ე/ლ), № 1 (40), თბ., 1968.
- მელიქიშვილი 1988:* Д. Меликишвили, Гелатская литературная школа (XI–XII вв.) и становление грузинского философского языка (терминология). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук, Тб., 1988.
- მელიქიშვილი 1993:* დ. მელიქიშვილი, ტერმინოლოგიური სიტყვათწარმოების ზოგიერთი პრინციპი და ფილოსოფიურ ტერმინთა სისტემატიზაცია გელათის სკოლაში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეათე, თბ., 1993.
- მეტრეველი 1959:* ელ. მეტრეველი, რუსთაველისა და ნიჟამის ლიტერატურული ურთიერთობისათვის, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1959.
- მუკარჯოვსკი 1967:* Ян Мукаржовский. Литературный язык и поэтический язык, Пражский лингвистический кружок, Сборник статей, М., 1967.
- ნათაძე მ. 1979:* მ. ნათაძე, პოეტიკა და ლინგვოსტილისტიკა, საქ. სსრ მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ე/ლ) № 2, თბ., 1979.
- ნათაძე ნ. 1966:* ნ. ნათაძე, რუსთაველის რელიგია და მსოფლმხედველობა. პოემის იდეური ჩანაფიქრი წიგნში: ნ. ნათაძე, ს. ცაიშვილი, შოთა რუსთაველი და მისი პოემა, თბ., 1966.
- ნათაძე ნ. 1986:* ნ. ნათაძე, ვეფხისტყაოსნის განმარტება და კომენტარი, წიგნში: შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, მესამე სასკოლო გამოცემა, თბ., 1986.
- ნოზაძე 1957:* ვ. ნოზაძე, ვეფხისტყაოსნის ვარსკვლავთმეტყველება, სანტ-იაგო დე ჩილე, 1957.
- ნოზაძე 1958:* ვ. ნოზაძე, ვეფხისტყაოსნის ფერთამეტყველება, ბუენოს-აირესი, 1958.
- ნუცუბიძე 1967:* Ш. Нуцубидзе, Руствели и восточный ренессанс, Тб., 1967.

- ნუცუბიძე 1980: შ. ნუცუბიძე, რუსთაველის შემოქმედება, შრომები, ტ. VII, თბ., 1980.
- პოტებნია 1976: А. А. Потебня, Эстетика и поэтика, М., 1967.
- ჟირმუნსკი 1964: В. Жирмунский, Ритмико-синтаксический параллелизм как основа древнетюркского народного эпического стиха, Вопросы языкознания, № 4, М., 1964.
- ჟირმუნსკი 1975: В. Жирмунский, Композиция лирических стихотворений, Теория стиха, Л., 1975.
- ჟღენტი 1983: მ. ჟღენტი, სემანტიკური ველი, როგორც ლექსიკურ მნიშვნელობათა კვლევის პრინციპი, სადი-სერტაციო ნაშრომი, თბ., 1983.
- რამიშვილი 1978: გ. რამიშვილი, ენის ენერგეტული თეორიის საკითხები, თბ., 1978.
- რამიშვილი 1979: გ. რამიშვილი, სიტყვის კონა და საგანთსამყარო, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, № 3, თბ., 1979.
- რაფაეა 1966: მ. რაფაეა, ვეფხისტყაოსნის ზოგი ადგილის გაგებისათვის, შოთა რუსთაველი — ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 1966.
- რიფატერი 1959: M. Riffater, Criteria for style analysis, Word, 19, 1959.
- რიხტერი 1937: Г. Рихтер, Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке, “Русский язык в школе”, № 3, М., 1957.
- როულსი 1956: S. D. Rolles, An introduction to the literature of Old Testament, The Meridian Library, N. York, 1956.
- რუგოშელი 1966: ა. რუგოშელი, ტკბილის სიტყვითა გავმართოთ, ჟურნ. „ცისკარი“, 1966, № 3, თბ.
- საპორტა 1980: С. Сапорта. Применение лингвистики в изучении поэтического языка. Новое в зарубежной лингвистике, Вып. IX, М., 1980.
- სარაჯიშვილი 1895: ალ. სარაჯიშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ ყალბი ადგილები, ჟურნ. „მოამბე“, № XI, 1895.
- სარაჯიშვილი 1897: ალ. სარაჯიშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ ყალბი ადგილები, ჟურნ. „მოამბე“, № IV, 1897.
- სარაჯიშვილი 1900: ალ. სარაჯიშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ ყალბი ადგილები, ჟურნ. „მოამბე“, № VII, 1900.
- სარჯველაძე 1990: ზ. სარჯველაძე, ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა, მოხსენება წაკითხულია თსუ-ში. ა. შანიძის 103 წლისთავისადმი მიძღვნილ სამეცნი-

- ერო სესიაზე 1990 წ-ს, იხ. მოხსენებათა პროგრამა, დამოწმებულია ხელნაწერი.
- საქმე მოციქულთა 1950*: საქმე მოციქულთა — ძველი ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ი. აბულაძემ, თბ., 1950.
- სევორტიანი 1974*: Э. В. Севортян, Этимологический словарь тюркских языков, М., 1974.
- სეშე 1930*: A. Sechanaye, Les mirages linguistiques, "Journal de Psychologie", Paris, XXVII année, 1930.
- სეშე 1970*: А. Сеше, Три сосюрговские лингвистики, Хрестоматия по общему языкознанию. Выпуск I, М., 1970.
- სვასიანი 1993*: კ. სვასიანი, პოეტი და კრიტიკოსი, ევროპული და ამერიკული პოეზიის ნიმუშები, თბ., 1993.
- სილაგაძე ა. 1996*: ა. სილაგაძე, ანჟანბეშანი იამბიკოსა და საერო პოეზიის ფორმებში, მამუკა ბარათაშვილის „ქაშნიკის“ 265-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი ლექსთმცოდნეობის პირველი რესპუბლიკური კონფერენციის მასალები, თბ., 1996.
- სილაგაძე ჯ. 1981*: ჯ. სილაგაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ლექსიკური სინონიმიკის საკითხები, თბ., 1981.
- Словарь лингвистических терминов, Хрестоматия по общему языкознанию. Выпуск I, М., 1970.
- სლიუსარევა 1975*: Н. Слюсарева, Теория Ф. де Соссюра в свете современной лингвистики, М., 1975.
- სირაძე 1982*: რ. სირაძე, სახისმეტყველება, თბ., 1982.
- სირაძე 1991* რ. სირაძე, სახისმეტყველებითი განმარტებანი სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში“, ჟურნ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, № 2, თბ., 1991.
- სოსიური 1953*: Ф. де Соссюр, Курс общей лингвистики, М., 1953.
- სოსიური 1964*: F. De Saussure, Notes inédites, CFS, v. 12, 1964.
- სოსიური 1975*: Труды по общему языкознанию. М., 1975.
- ტოდოროვი 1983*: И. Тодоров, Семиотика литературы, Семиотика, М., 1983.
- ტრიერი 1931*: Y. Trier, Der deutsche wortschatz in Sinnbezik des verstandes, Die Geschichte eines sprachlichen Felders, Bd, 1, Heidelberg, 1931.
- ტრიერი 1934*: Y. Trier, Das sprachliche Feld, Eine Auseinandersetzung, Naue lahrbücher für Wissenschaft und Yugendbildung, Bd, 10, 1934.

- უელსი 1957: P. Welse, To what can meaning be said to be structural, Reports for the eight international congress of linguists, Oslo, 5-9 august, 1957, vol. I, Oslo University Press, 1957
- ულმანი 1953: St. Ullman, The principles of semantics, 1953.
- ულმანი 1962: Ст. Ульман, Дескриптивная семантика и лингвистическая типология, Новое в лингвистике, Вып. II, М., 1962.
- ფოჩუა 1974: ბ. ფოჩუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.
- ჟოჰენ 1966: J. Cohen, Structure du langage poétique, Paris, Flammarion, 1966.
- ლლონტი 1961: შ. ლლონტი, ვეფხისტყაოსნის მხატვრული ენის სპეციფიკურობის პრობლემა, სოხუმი, 1961.
- ლლონტი 1966: შ. ლლონტი, „ვეფხისტყაოსნის“ სინონიმია, ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, № 4, თბ., 1966.
- ყაუხჩიშვილი 1940: ს. ყაუხჩიშვილი, იოანე პეტრიწის ენა, წიგნში: იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. I, თბ., 1940.
- ყაუხჩიშვილი 1959: ს. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრების ძეგლთა ენა, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959.
- შამელაშვილი 1977: რ. შამელაშვილი, ვეფხისტყაოსნის ენის საკითხები, თბ., 1977
- შანიძე 1922-24: ა. შანიძე, ჯვესურული მასალები, წელიწდეული, თბ., 1922-24, № 1-2.
- შანიძე 1946: შანიძე, გიორგი მთაწმინდელის ენა „იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრების“ მიხედვით, ძველი ქართული ენის ძეგლები, 3, თბ., 1946.
- შანიძე 1953: ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953.
- შანიძე 1957: ა. შანიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ 1957 წლის აკადემიურ გამოცემაზე დართული ლექსიკონი.
- შანიძე 1980: ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1980.
- შანიძე 1986: ა. შანიძე, ვახტანგის თარგმანი ვეფხისტყაოსნისა და მისი მნიშვნელობა პოემის ტექსტის შესწავლისათვის, თხზულებანი, ტ. V. ვეფხისტყაოსნის საკითხები, თბ., 1986.
- შანიძე 1986ა: ა. შანიძე, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის მეცნიერული გამოცემისათვის, თხზულებანი, ტ. V, თბ., 1986.
- შატბერაშვილი 1951: გ. შატბერაშვილი, სათრეველი და სართე-

ველი გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, № 3, თბ., 1951.

შენდელსი 1959: Е. П. Шендельс, Понятие грамматической синонимии. Научные доклады высшей школы, Филологические науки, № I, М., 1959.

შიშმარიოვი 1901: В. Шишмарев, Этюды по истории поэтического стиля и формы, 1. Припев и аналитический параллелизм (Александр Николаевичу Веселовскому), Журнал министерства народного просвещения, 1901, Декабрь, С-Петербург.

შიშმარიოვი 1938: ვ. შიშმარიოვი, შოთა რუსთაველი (რამდენიმე პარალელი და ანალოგია), „ენიმკის მოამბე“, ტ. III, თბ., 19.

ჩუბინაშვილი 1842: Д. Чубинашвили, О грузинской поэме Вепхисткаосани или Барсова кожа, Журнал Мин. народного просвещения, VIII, Санкт-Петербург, 1842.

ჩხეიძე 1993: მ. ჩხეიძე, ენის ლექსიკურ-სემანტიკური სისტემის სტრუქტურირების პრობლემა, თბ., 1993.

ცაიშვილი 1966: ს. ცაიშვილი, რუსთაველის პოეტიკა, წიგნში: ნ. ნათაძე, ს. ცაიშვილი, შოთა რუსთაველი და მისი პოემა, თბ., 1966.

ცქიტიშვილი 1976: თ. ცქიტიშვილი, ეზეკიელის წიგნის ძველი ქართული ვერსიები, თბ., 1976.

ძიძიგური 1946: შ. ძიძიგური, ცნება სინონიმური პარალელიზმისა, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, № 7, 1946.

ძიძიგური 1975: შ. ძიძიგური, სიტყვის სესხების საერთო მიზეზები და შედეგები, საენათმეცნიერო საუბრები, თბ., 1975.

წერეთელი 1973: გ. წერეთელი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973.

ჭანიშვილი 1978: ნ. ჭანიშვილი, ენობრივი მოვლენების კავშირი ადამიანის ფსიქიკასა და ფიზიკურ სამყაროსთან (თანამედროვე მეცნიერული თეორიების მიმოხილვა), თანამედროვე მეცნიერების ზოგიერთი აქტუალური საკითხი, თბ., 1978.

ჭილაია 1984: ა. ჭილაია რ. ლიტერატურამკოდნეობის ცნებები, თბ., 1984.

ჭინჭარაული 1973: ალ. ჭინჭარაული, პერსონაჟის სახელის ეტიმოლოგია („წიწოლა“), გაუას კრებული, II, თბ., 1982.

- ჰინჭარაული 1973 ა: ალ. ჰინჭარაული, ლექსიკოლოგიური ძიებანი („ჰერი“, „ბროლის ჰერი“, „ჰერეზი“, „ჰერზო“), საქ. მეცნ. აკად. მაცნე (ელ სერია) თბ., № 2, 1973.
- ჰინჭარაული 1982: ალ. ჰინჭარაული, ვაჟა-ფშაველას, ზოგიერთი პერსონაჟის სახელის ეტიმოლოგია („წიწლა“), ვაჟას კრებული, II, თბ., 1982.
- ჰიჭინაძე 1953: კ. ჰიჭინაძე, ვეფხისტყაოსნის ორი ადგილის გაგებისათვის, ჟურნ. მნათობი, 1953, № 4.
- ჩანაშვილი 1932: პოეტთა აკადემია საქართველოში, შ. რუსთაველი და ნიზამი განჯელი, თბ., 1932.
- ჩანგიძე 1978: В. Т. Джангидзе, Ингилойский диалект в Азербайджане (Вопросы грамматической и лексической интерференции), Тб., 1978.
- ჩანელიძე 1967: დ. ჩანელიძე, რუსთაველი და საზიობა. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, თბ., 1967.
- ჩგუფი მ 1986: Ж. Дюбуа, Ф. Эделин, Ж.-М. Клинкаенберг, Ф. Мэнге, Ф. Пир, А. Тринон, Общая риторика, М., 1986.
- ჰაუგენი 1972: Э. Хауген, Языковой контакт. Новое в лингвистике, Вып. VI, М., 1972.
- ჰაუსენბლასი 1964: K. Hausenblas, On the characterization and classification of discourses, “Travaux linguistiques” du Prague, 1, 1964.
- ჰერდერი 1783: Johann Gottfried Herder, Vom Geist der ebräischen Poesie, Dessau, 1783.
- ჰოპკინსი 1953: G. M. Hopkins, The journals and papers, London, 1959.

სიტყვათა საძიებელი

- ალ-ი 63,64
 მოალ-ე-ა 64
 აჭა 34
 მტლი მივარისა 78
 მედრება 33
 ზენაარი 59,60,61,64
 თრევ-ა 47,48,49,50
 სა-თრევ-ელ-ად 47-48,49,50
 თხოვ-ნ-ა 37
 ჰავშირნი 76,77
 კვამლ-ი 63
 კვამლ-ალ-მულ-ობა 63
 კვლომა 34
 შემო-კვდ-ომ-ა 34
 ლამაზ-ი 62
 მუდარა 33,37,38
 შე-მუდარება 33,34
 ნაღები 72
 არნაღები 72
 ნუკევა 35,36,37
 შე-პოვნება 36,37,38
 შე-უ-პოვ-ელ-ი 36
 ხაწუთრო 41,42
 სიკედილი 40
 სირა. 56,76,77
 სიტოცხლის შეწყვეტა 39,40,41
 სოფელი 41,42
 სუდარა 18,40
 ა-სუდარებ-ს 18,40,41,100,101
 შე-სუდრ-ვა 40,41
 ჴიცი 59,60,61
 ფრჴენა
 უ-ფრჴენ-ელ-ი 46,47
 ქვეყანა 41
 ქენება 34,35,37
 მო-ქენ-ე 35
 მ-ქენებ-ი 35,38
 მ-ქენებ-ელ-ი 34,38
 ღარიბი 61,62
 ღრობა 40
 ფუთისოფელი 41
 წიწ-ი
 მო-ა-წიწ-ა 43,44,45
 წიწ-ოლ-ა 44
 წიწია 44
 მო-წიწ-ება 45
 ჳერა (ბროლის ჳერა) 89,90
 ჳერი (ბროლის ჳერი) 89,90
 ჳნ-ობა
 და-ჳნ-ობა 40
 და-მ-ჳნ-არება 40
 და-უ-მ-ჳნ-არი 46,47
 ხევ-ა 93,94,95
 ხვეწ-ნ-ა 33,34,37,38
 შემო-ხვეწ-ა 33,34,38

პირთა საძიებელი

აბულაძე ილია 35,36,37,42,64, 81,95
 აბულაძე იუსტინე 59,61,62,93,94
 ანდრონიკაშვილი მ. 36,52,59
 არეოპაგელი 54,55
 არისტოტელე 97,98,100

ბაგრატიონი თ. (-ბატონიშვილი თ.)
 34,35,46,47,59,61,93,94

ბაგრატიონი შ. 20

ბალი შ. 27,74,85

ბარათაშვილი ნ. 48

ბარამიძე ალ. 9,17,21,42,72,83, 89,93

ბარტი რ. 91

ბასილაშვილი ე. 95

ბაქრაძე კ. 69

ბენვენისტი ე. 10,92

ბერიძე ვ. 21,22,35,42,46,47,48,50,
 61,79,90,93,94

ბესიკი 36

ბიძლა რ. ლე 111

ბიუსანსი 91

ბოეფერი ვ. 38,51,56,57,58,59,64

ბრიგსი 103

ბრიკი ო. 86

ბროსე მ. 17,20

ბჰამაპა 10

გიგინეიშვილი ბ. 99
 გიგინეიშვილი ი. 8,60
 გოგებაშვილი ი. 8
 გოდელი რ. 84
 გრანელი ტ. 39
 გრინცერი ა. 10
 გუგუშვილი მ. 46

ჯანელია კ. 24,25,40,48,49,
 52,67,87,90,102

დევისი ჯ. 105

დონდუა კ. 7,8,20,55,66,100

მდელინი ე. 13

ეიხენბაუმი ბ. 86

ელვერტი 58

ელმსლევი ლ. 27

ენუქაშვილი ს. 55

ერისთავი რ. 8

ეფრემ მცირე 53,54,55,58

შაინრაიხი უ. 51

ვაისგერბერი ლ. 29,37,39

ვაჟა-ფშაველა 44,49,103

ვახტანგ VI 7

ვესელოვსკი ნ. 106,107,108

შამსახურდია ზ. 7,8,95

გაჩეჩილაძე ს. 24

გაწერელია ა. 18

გვანარია ალ. 72

ზემპერი 96
ზერიზეზადე ნ. 6,63,64
ზევგინცევი ვ. 41

თაყაიშვილი ა. 74,80
თეთრიაული გ. 44
თვალთვაძე დ. 54

თაკობსონი რ. 9,10,13,14,15,16,
81,85,91,92,98,104,105,106
ივანოვი ვ. 96
იმნაიშვილი ი. 96
ინგოროყვა პ. 47,94
იოანე ლაზი 70
იორდანიშვილი ს. 30,47

ბაკაბაძე ს. 93
კარბელაშვილი მ. 94
კარტოზია გ. 60
კარცევსკი ს. 38,39,41,87,88
კახაძე მ. 53
კეკელიძე კ. 94
კეჟალმაძე ნ. 56
კვინტილიანე 57
კიკვიძე ც. 35,36
კიკნაძე ი. 94,95
კლინკენბერგი ე.-მ. 13
კობიძე დ. 63,82,83,89
კოლრიჯი დ. 86
კრიპკე 88
კუჩაე 21
კულსიცენი ო. 105

ლაუტი რ. 102,103,104,105
ლევი ი. 12,13
ლევინი რ. 99
ლიონროტი ე. 105
ლოლაშვილი ი. 70,108,109
ლომთათიძე ქ. 49,50

ლონგფელო 106
ლორთქიფანიძე ქ. 63,64

მაკენზი დ. 59
მაკკოლი ჯ. 27
მამაცაშვილი მ. 56
მარი ნ. 18,45,46,47,51,52,
57, 59,76,91,93

მაჟავარიანი გ. 11
მაჟავარიანი ელ. 106
მეგრელიძე ი. 46
მელიქიშვილი დ. 56,69,77, 97
მენგე ფ. 13
მეტრეველი ელ. 82,83,94
მეუნარგია ი. 8
მთაწმინდელი გიორგი 53
მუკარეოვსკი 7,11
Mürhlhäusler 57

ნათაძე მ. 97,107
ნათაძე ნ. 44,47,59,77,78,79,
82,94
ნოზაძე ვ. 89
ნუტუბიძე შ. 47,76,77,94,97

წორბელიანი სულხან-საბა
30, 31,36
ოქროპირი იოანე 79

პერტუნენი ა. 105
პეტრე იბერი 76
პეტრიწი იოანე 53,55,56,76,
97

პირი ფ. 13
პლატონი 31
პლოტინი 77
პოტებნია ა.107
პროკლე დიადოხოსი 56,76

შლენტი მ. 32,74
ჟირმუნსკი ვ. 106,107,110

რამიშვილი გ. 28, 30

რაფაა მ. 68

რიხტერი გ. 88

რუგოშელი ა. 43,44

საპორტა ს. 14,85,86

სარაჭიშვილი ალ. 17,18,89,101

სარჯველაძე ზ. 95,96

სევეროთიანი ბ. 63

სენეკა 40

სეშე ა. 85

სვასიანი კ. 11

სილაგაძე ა.

სილაგაძე ჯ. 23

სოსიური ფ.დ. 11,27,29,81,84,85

ტოდოროვი ც. 77,78

ტრინონი ა. 13

ტრიტი ი. 28,29,32,37

შაითპოლი კ. 12

უელსი რ. 87,88

ულმანი ს. 27,28,42,81

უსპენსკი გ. 107

ფირდოუსი 82

ფოჩხუა ბ. 31,63,65,71

ლლონტი შ. 22,23,66,82

მაუხჩიშვილი ს. 52,56

შავთელი ი. 52,68,71,73

შამელაშვილი რ. 23

შანიძე ა. 7,8,9,44,46,47,49,53,61,

66,67,72,93

შატბერაშვილი გ. 48

შენდელსი ე. 88

შიფნერი ა. 106

შიშმაროვი ვ. 19,20

ჩანტლაძე შ. 106

ჩახრუხაძე 68,71,108

ჩიქობავა არნ. 31

ჩუბინაშვილი დ. 17,49

ჩხეიძე მ. 29,31634,99

ცაიშვილი ს. 45,66

ცქიტიშვილი თ. 44

ძიძიგური შ. 55,56,57,58,60

ძნელაძე გ. 106

ძოწენიძე ლ. 46

წერეთელი ა. 111

წერეთელი გ. 15,16,55,86

წერეთელი მ. 47

ჭანიშვილი ნ. 12

კინკარაული ალ. 44,89,90

კიკინაძე კ. 89

ზონელი მოსე 52

ზანაშვილი მ. 94

ჯანგიძე ვ. 64

ჯანელიძე დ. 48

ჯგუფი მ 13,14,67,78,79,98,

99,111

ჯღამაია თ. 94

პაიტაუერი 21,105

პაუგენი ე. 51

პერდერი ი. 25

პოპკინსი გ. მ. 15

პუმბოლდტი 29

ს ა გ ნობ რ ი ვ ი ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი

.....

- აგებულება 76
 აღრესანტი 13,37,78
 აღრესატი 13,37,78
 ავტომატიზაცია 11
 ავტონომიურობა ენის 28
 აზერბაიჯანული ენა 6
 ალფაორია 7,98
 ალიტერაცია 15
 ალტერნატივა 14
 ანაფორა 109,110
 ანაფორული გამეორება იხ. გამეორება
 ანალიზი
 — მორფოლოგიური 27
 — ფონოლოგიური 27
 ანალოგია 48
 ანტეცედენტი 77
 ანტითეტური პარალელიზმი იხ. პარა-
 ლელიზმი
 ანტიფონური პარალელიზმი იხ. პარა-
 ლელიზმი
 ანტინომიური ცნება იხ. ცნება
 ანტონიმი 26,69,70,71,72
 ანტონიმია 105
 ანტონიმურობის ხარისხი 71
 აპოფატია 68
 არაბული
 — ენა 51,58
 — სიტყვა 51,54,58,61,62
 არათანხმოვანი ცნება იხ. ცნება
 არუპაგატიკა 68,70
 არქაიზმი 100
 არქეტიპი
 — მითოსური 7
 არქილექსემა 32,33
 არქიტექტურა 12
 არჩევანი 12,29
 ასიმეტრია 15,38
 — ფუნქციური 107
 ასიმეტრიული დუალიზმი 58,87 (იხ.
 აგრეთვე დუალიზმი)
 ასიმილაცია
 — რეგრესული 44
 „ასორტიმენტი“ 38
 ასტროლოგია 79
 აფიქსი 69
 აფიქსიდი 69
 აქტუალიზაცია 11
 აქტუალიზებული კომპონენტი 11
 აღმნიშვნელი 14,39
 აღსანიშნი 14,39
 აღწერითი პოეტიკა იხ. პოეტიკა
 ბალანსირება 86
 ბარბარიზმი 64
 ბიბლიური პარალელიზმი იხ. პარა-
 ლელიზმი
 ბირთვული სიტყვა იხ. სიტყვა
 ბერძნული ენა 54,56,102
 ბადამცემი 12
 გამეორება 15,16,19,21,23,32,38,39,40,
 43,44,45,47,100,101,105,
 112
 — ანაფორული 39,109
 განაწილება 29
 განმარტება 53,60
 განსაზღვრებითი ჰენდიადისები იხ.
 ჰენდიადისები

განსაზღვრულობა 33
 გერმანული ენა 107
 გნომა 42,90,92,101
 გრადაცია 32,37,38,40,41,43,100
 გრადუალობა 33,37
 გრამატიკა 27
 გრამატიკული პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი
 გრამატიკული წესი იხ. წესი
 გულისხმობა (умозаключение) 77

ღაბალი შაირი იხ. შაირი
 დადებითი პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი
 დანაწევრება 28,29,37,62,64,74
 დაპირისპირება 70
 დაქვემდებარება
 — თანმიმდევრული 111
 ღელა ენა 28,30. იხ. აგრეთვე
 muttersprache

ღერივატი 69
 ღერივაცია 14,67
 დესისტემატიზაცია 31
 დესკრიფცია 41
 დეტერმინაცია 77
 დეფინიცია

— ლოგიკური 31
 დიალექტი 20,44,58
 — ინგილოური 64
 — მთიულური 90
 — მოხვედური 90
 — ფშაური 44,90
 — ზევსურული 90

დიალექტური დუბლეტი 64
 დისკურსი 91,92
 დისტრიბუცია 67
 დიქტომია 15
 დომინანტი 24,48
 ღუალიზმი 38
 მთოსი (éthos) 93,98,99
 ეკვივალენტი 56,80,81,98,99,101

ელემენტი
 — მეტრიკული 86
 — გრამატიკული 86
 — ლექსიკური
 ელინოფილური სკოლა 55
 ელიფსისი 103,111
 ემბლემატური პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი

ემფაზა 57
 ენის ლინგვისტიკა იხ. ლინგვისტიკა
 ენის ფუნქციები იხ. ფუნქციები
 ენობრივი დონე 12
 ენობრივი ნორმა იხ. ნორმა
 ეპითეტი
 — სინონიმური 22
 ეპიკური ჟანრი 97
 „ერთიერთთა“ 53
 ერთეული
 — ფონეტიკური 27
 — მორფოლოგიური 28
 ერთფეროვნება 79
 ესთეტიკა
 — თანამედროვე 98
 — სპარსული 83
 ეტიმოლოგია 54
 ექსპრესია 25,34,38,58,100
 ექსტრალინგვისტური ასპექტი 29

ჰალენტობა 41
 ვარიანტი 107
 ვარირება 38,42,60,92,97,100
 ველი იხ. სემანტიკური ველი
 „weltbild“ — „სამყაროს აგება“ 29
 verse design 92
 verse instance 92
 ვნებითი გვარი 71
 „Bunkýñ hifuron“ 105

ზედსართვი სახელი 57
 ზედსართავიანი ჰენდიადისები იხ.
 ჰენდიადისები

ზევება 110	კანონზომიერება 25,37,38
ზმნა 22,83,101	— ესთეტიკური 79
ზმისართული პენდიადისები იხ.	კარაბადინი 61
პენდიადისები	კარელი 15,16
ზმნისწინი 34,38,43	კატაფატიკა κατάφασις 68
ზომა (ლექსის) 19,56,86,91	კატეგორია
	— ენობრივი 10
	— მორფოლოგიური 16
	— პოეტური 10
მთარული ენა 63	კახის მეტყველება 64
თანშეშვა 76	კითხვა-პასუხის პარალელიზმი იხ. პა-
თარგმანი 53,55,56,102	რალელიზმი
თმატური ჯგუფი 30,31,32,43,75,	კინემატოგრაფია 13
100,101,112	კლიმაქსი 25632,32,37,38
თურქული ლექსიკა	კოდი 13,37,51,58,86
	კოდირება 12
„იარლიყი“ 38	კოლექტივი
ილენტიფიკატორი 32	— ენობრივი 33,37,81
ილიომი 39	— ეთნიკური 55
იერარქია 14,28,33,37,40,57,77	კომბინაცია 14,15,98
იმანენტურობა 29	კომენტარი 53
ინგლისური ლექსი იხ. ლექსი	კომიქსი 13
ინვენსია 66,67	კომპოზიტი 33,39,41,44,64,81,101
ინტეგრაცია 51,57,61,64,65	— „ჰიბრიდული“ 63,64
ინტეგრალური 31	კომპოზიცია 96106,110
ინტერპოლატორი 18	კომპონენტი 11
ინტერპრეტაცია 8,12,42,102	— აქტუალიზებული 11
ინტერფერენცია 51	— არააქტუალიზებული 11
ინტუიცია 32	კომუნიკაცია 27687,91
ინფორმაციის წყარო 12	— არავერბალური 14
ირელევანტური 85	— ვერბალური 14
ისლამური ლიტერატურა 58	კომუნიკაციის აქტი 13,37
იტალიური ლექსი იხ. ლექსი	კომუნიკაციის თეორია 12
	კონვენცია 86
	კონკურენცია 65
	კონსეკვენტი 77
კავშირი	კონსტრუქცია 25,88,89,107
— მაპირისპირებული 91	— დადებითი 22
— მაქვემდებარებული 91	— ნაწილაკიანი 66
— და 91	— სინტაქსური 87
— თუ 110	— უარყოფითი 22,25,72
— რომ 110	კონსტრუქციული პარალელიზმი იხ.
კაზმვა 38,39,96,97,98	პარალელიზმი

კონტამინაცია 71
 კონტაქტი 13,39
 კონტექსტი 13,14,40,41,49,63,73,88,89
 კონტრადიქტორული ცნება იხ. ცნება
 კონტრარული ცნება იხ. ცნება
 კონტრასტი 15,42,103
 კონტრასტული პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი
 კონფიქსი 47, 68
 კოსმოგრაფია 85
 კულტურის სემიოტიკა 12
 „Kavyalamkara“ 10

ლათინური ენა 58
 langue 27,84
 langue 27
 ლატენტური კოდნა 29
 ლექსემა 56,77
 ლექსი 110
 — ძეგლბერძნული 15
 — იტალიური 15
 — ინგლისური 15
 ლექსიკა 28
 ლექსიკოგრაფია 31
 ლექსიკონი 27
 ლექსიკური ერთეული 23
 ლექსიკური პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი
 ლინგვისტიკა

— ენის 84,85
 — მეტყველების 84,85
 — სტატიკური 85
 ლინგვისტური დონე 91,92
 ლიცენცია 67
 ლოგიკა 23,68

მაკრონიშანი 32,33
 მარტივი პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი
 მარცვალი 15,34,43,56,59
 მასდარი 16

მასობრივი კომუნიკაციის თეორია 12,13

მაღალი შაირი იხ. შაირი
 მეორადი მამოდელირებული სისტემა 12

მეორეულ ნიშანთა სისტემა 28

მეტაფორა 15,74,82,83,89,90

— აღმოსავლური 82,83,99

μεταφορα 13

მეტყველება 27,84,92

მეტყველების ლინგვისტიკა იხ. ლინგვისტიკა

მითოლოგია 12

მითოსური არქეტები 7

მიკრონიშანი 32, 33

მიმღეობა 67

— უკუთქმითი 67,68

მკითხველი 57

მნიშვნელობა 29,37,38,53

— აზრობრივი 32

— ემოციური 32

— სიტყვის 23,29

მორფემა 38

მრავალწევრიანი პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი

muttersprache 28 იხ. აგრეთვე დღენა

მწერალი 37

მხატვრული ეფექტი 37

ნაცვალსახელი

— მიმართებითი 110

ნაწილაკი 16,25,39

— არ 66,67,68,69,70,72

— ვერ 66

— ნუ 66

— უარყოფითი 66

ნეოლოგიზმი 36,41,100

ნეოპლატონიზმი 76

ნეოპლატონური სკოლა 76

„ნივთი“ 76

ნიშანი

- დიფერენციალური 31,81,100
- ენობრივი 14,37,38
- ინტეგრალური 31
- ნორმა 41 იხ. აგრეთვე ნულოვანი
საფეხური
- ენობრივი 11
- ნულოვანი საფეხური 78,79

ოკაზიონალიზმი 88

ომოგონიმი 81

ომონიმია 38,87

ომონიმური რიგი 38

ომონიმური წაკევი 38,41

ორგანიზაცია

- აზრობრივი 16
- თემატურ-შინაარსობრივი 86,87
- სემანტიკური 16,111
- ფონეტიკური 16,34,45,87
- შინაარსობრივი 45

პარადიგმა

- ლექსიკური 37,38,40
- პარადიგმატიკა 14
- პარაფრაზი 56
- პარალელიზმი 9,15,16,17,18,19,20,
21,23,24,26,43,62,92,102
- ანტითეტური 103,104
- ანტიფონური 109
- ბიბლიური (-ძველებრაული) 102
- გრამატიკული 16,106
- დადებითი 19,20,21
- ემბლემატური 103
- კითხვა-პასუხის 109
- კონსტრუქციული 104
- კონტრასტული 21,23,33,66,70,71,
72,73,100
- ლექსიკური 25,56
- მარტივი 105

— მრავალწევრიანი 108,109

— რიტმულ-სინტაქსური 107

— სინთეტური 103,104,10

— სინონიმური 87,103

— სინტაქსური 107

— სტილისტური 20

— ტაქტოლოგიური 19

— უარყოფითი 19,20,66

— ფონეტიკურ-სემანტიკური 107

— ფონოლოგიური 16

— ფრაზული 19

— ფსიქოლოგიური 246107,108

— ქორეული 20

„პარალელური პროზა“ 105

პარალელური წევრები

parallelismus membrorum 102

პარამეტრი

— არალინგვისტური 11

— ლინგვისტური 11

— სტილისტური 34

parole -მეტყველება 27,84

პერიფერიული სიტყვა იხ. სიტყვა

პერსპექტივა 18

პირველმიზეზი 68

პლენაზმი 17,18

პოეზია 12,14

— კარელიურ-ფინური 105

— სიცილიური 105

— ჩინური 105

— ძველბერძნული 15

— ხალხური 18,19,20,24

პოეტიკა

— აღწერითი 9

— ისტორიული 9

— სანსკრიტული (-ძველინდური) 10

— ჩინური 10

პოზიცია 67

პოტენცია 31

პრალის ლინგვისტური სკოლა 7

პრევერბი 39

პრეფიქსი 67

პროვანსელი ტრუბადურები 58,59

პროლოგი 19,93

პროპაგანდა 13
პროსოღია 9

რეგრესული ასიმილაცია იხ. ასიმი-
ლაცია

რეკლამა 13
რეფერენცია 13,88,89
re'pertiore d'etiquettes 38
რეტროსპექტივა 50
„რიგვედის“ პივნები
რიტმა 15,16,17,19,25,56,66,92
— გრამატიკული 16
რიტმი 15,25,86
რიტმულ-სინტაქსური პარალელიზმი
იხ. პარალელიზმი
რიტორიკა 12,13,79,86
— ანტიკური 13
— ზოგადი 12,13,79,86
რიტორიკული ფიგურა 18
რიცხვითი სახელი 16
რომანული ენები

სამეტყველო აქტი 13
სამეტყველო ინფორმაცია 11
სამეტყველო ქმედება 27,38
სამყაროს აგება 29
სანსკრიტი 51
სანსკრიტული პოეტიკა იხ. პოეტიკა
სანისმეტყველები 31
სეგმენტი 15,40,86
სეგმენტაცია 15,16,28,29
სელექცია 14,15
სემა 33,34
— დამატებითი 34
— მეორადი 33,38
— ნიუანსური 81
— ძირითადი 33,48
სემანტიკა 24,27,50,53
— პოეტური 22
სემანტიკური ველი 28,30,31,32,37,
39,40,41,43,75,78,100

სემანტიკური მანძილი 32,33,37,38
სემანტიკური ორგანიზაცია იხ. ორგა-
ნიზაცია

სემანტიკური წესი იხ. წესი
სემიოტიკა 12
სიმეტრია 15
სიმბოლო 7
სესხება
სინთეზი 74
სინთეტური პარალელიზმი იხ. პარა-
ლელიზმი
სინონიმია 21,38,64,65,87,105
— ლექსიკური 23,24
— სინტაქსური 87,88
სინონიმია 22
სინონიმური
— დუბლეტი 56,107,112
— ზმნები 23
— წყვილები 19,24,25,26,56,65
— ჯაჭვი 36,41
სინონიმური პარალელიზმი იხ. პარა-
ლელიზმი
სინონიმური რიგი 19,20,30,31,32,
38,75,79,81,100
— ბიდილექტური 51
— ბილინგვური (ორენოვანი) 51,
57,58,59,125
— ჰენდლადისები 56
სინტაქსი 85,86
სინტაქსური პარალელიზმი იხ. პარა-
ლელიზმი
სინტაქსური წესი იხ. წესი
სინქრონია 27,41
სირიული ვერსია 102
სისტემა
— მეორადი მამოდელირებელი 12
— პირველადი მამოდელირებელი 12
— სიგნალთა 12
სისტემატიზაცია 34
სიტუაცია 28,39,55,63,90,92
სიტყვა
— ბირთვული 32,37,40
— „მუსულმანური“ 51

— პერიფერიული 32,33,34,37,40
 — „სოფლური“ (-დიალექტური) 54,58
 — „წიგნური“ (-სალიტერატურო) 54,58
 — ძირითადი 32,33,37,40
 სიტყვათველი 32,33
 სიტყვაწარმოება 14
 სიტყვა-ილენტიფიკატორი 32
 სიუჟეტი 7
 სლავური ენა 107
 სომხური ენა 57
 — ვერსია 102
 სპარსული
 — ენა 52,56,59,64
 — სიტყვა 52,58
 — პოეზია 56,82
 სტატიკური ლინგვისტიკა იხ. ლინგვისტიკა
 სტილი 19,20,21,24,55,57
 სტილისტიკა 10,77
 სტილისტური თეორია 11
 სტილისტური პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი
 სტილისტური ხერხი 18,23,34
 სტროფი 7,84
 სტრუქტურა 12,27,28,67,29,42
 — დიქტომიური 15
 — რითმის 14
 — ფონოლოგიური 14
 სტრუქტურალიზმი 27
 „სტუქოსი“ 76
 სუბსტიტუცია 14,42 იხ. აგრეთვე ჩანაცვლება
 ტავტოლოგია 57
 ტავტოლოგიური პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი
 ტერმინი 28,56,77,96
 ტერმინოლოგია 56,76,92,96
 Tertium Comparationis 39
 ტექნიკური არხი 12
 ტექსტოლოგია 53

ტიპოლოგია 7
 Tok pisin -I 51
 ტოქარული ენა 51
 ტრანსლიტერაცია 77
 ტრანსლინგვისტიკა 91
 ტრანსპოზიცია 39,41
 ტრინიტეტი 77
 ტროპი 74,77,78
 ტროპიკა 7,98

*შარყოფითი პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი

უზუსი 86
 უკუთქმითი მიმღეობა იხ. მიმღეობა
 უნივერსალური ენა 30
 ურთიერთობა 51
 — ენობრივი 50,51
 ურთიერჩანაცვლება იხ. ჩანაცვლება

შაბულა 7
 ფერწერა 12
 ფიგურა
 — პოეტური 19
 — რიტორიკული 60
 ფიგურალური გამოთქმა 24
 ფლექსია 14
 ფონემა 8,27
 ფონეტიკა 14
 ფონეტიკურ-სემანტიკური პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი
 ფონოლოგია
 ფონოლოგიური წესი იხ. წესი
 ფონოლოგიური პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი

ფრაზა 23,56
 ფრაზეოლოგიზმი 39,74,78,79,80,81, 82,83
 ფრაზეოლოგიური გავრცობა 26, 74,75,100,101
 ფრაზული პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი

ფსიქოლოგია 19,92

— ენობრივი 19,51

ფსიქოლოგიური პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი

ფუჟე 38

მანანური ეპოსი 104

ქანდაკება 12

ქვეტექსტი 78

ქორეული პარალელიზმი იხ. პარალელიზმი

ღირებულება 37

— მხატვრული 38

— პოეტური 73

შაირი 7,15,16

— მაღალი 15

— დაბალი 15

შაირობა 92

შედარება 15,82

შემეცნება 68

შერჩევა 23

შეტყობინება 13,14,15

შეჯუფება 93

შორისდებული 16

ჩამოთვლა 21,32,43,44,46,47,48,50,
100,112

ჩანაცვლება 42,60,69,88 იხ. აგრეთვე
სუბსტიტუცია

ცნება

— ანტინომიური 69

— არათანხმობადი 69

— თანხმობადი 69

— კონტრადიქტორული 69,71

— კონტარული 696 71

ცნობიერება

ძველინდური პოეტიკა იხ. პოეტიკა
ძირი 34,43

ძირითადი სიტყვა იხ. სიტყვა

ძველებერძული ლექსი იხ. ლექსი

წარმოღვნა

— სახეობრივი 31

წარმოქმეა 15

წესი 76

— გრამატიკული 51

— სემანტიკური 28

— სინტაქსური 28, 86

— ფონოლოგიური 51

წინადადება 23,25,86,87,88,92,110

— დადებითი 100

— უარყოფითი 100

ხელვნება 12

— არასიტყვიერი 12

— სიტყვიერი 12,14

ხერხი

— სტილისტური

— პოეტური 43

ჰაგიოგრაფია 52

ჰენდაღისები

— განსაზღვრებითი 56

— ზედსართავიანი 56

— ზმნისართული 56

— სინონიმური 56

ჰინდის ენა 51

ჰიპერბოლიზაცია 79

ჰიპოსტაზირება 7

წინასიტყვაობა.....	7
შესავალი.....	10
ენის პოეტური ფუნქციის შესახებ.....	10
საკითხის შესწავლის ისტორიისათვის.....	17
ნაწილი I.....	27
თავი I. ლექსიკური პარალელიზმი „ვეფხისტყაოსანში“.....	27
§1. სემანტიკა და სტრუქტურა.....	27
§2. სიტყვათვლი და პოეტური გრადაცია.....	32
§3. სინონიმური რიგი და გამეორება.....	38
§4. პოეტური ხერხი — როგორც სიტყვის მნიშვნელობის დადგენის საშუალება.....	43
თავი II. უცხო სიტყვის შემცველი სინონიმური წყვილებისათვის პოემაში.....	51
თავი III კონტრასტული პარალელიზმი.....	66
ნაწილი II.....	74
თავი I. ფრაზეოლოგიური გავრცობა.....	74
§1 სიცოცხლის შეწყვეტის სემანტიკურ ველში შემავალი ფრაზეოლოგიზმები პოემაში.....	75
§2 ფრაზეოლოგიზმი — სინონიმური რიგის წევრი.....	79
§3 ტირილის აღმნიშვნელი აღმოსავლური მეტაფორია.....	83
თავი II სტროფი — როგორც მეტყველების ფუნქციური ნაწილი.....	85
§1. ენა/მეტყველების კორელაცია და პოეტური ტექსტი.....	85
§2. სტროფის აზრობრივი გამთლიანების ერთი საშუალება „ვეფხისტყაოსანში“.....	87
თავი III რუსთაველის პოეტური თეორია და ეთოსის საკითხი „ვეფხისტყაოსანში“.....	94
დანართი.....	103
პარალელიზმი — როგორც პოეტური მოღელი.....	103
Поэтический параллелизм в “Витязе в барсовой шкуре” — Резюме.....	113
Poetic Parallelism in “The Knight in Panther’s Skin” — Summary.....	116
დამოწმებული ლიტერატურის სია.....	120
სიტყვათა საძიებელი.....	131
პირთა საძიებელი.....	132
საგნობრივი საძიებელი.....	135

Оглавление

Предисловие	7
Введение	10
О поэтической функции языка	10
К изучению истории вопроса	10
Часть I	27
Глава I Лексический параллелизм	27
§1. Семантика и структура	27
§2. Семантическое поле и поэтическая грация	32
§3. Синонимический ряд и повтор	38
§4. Поэтическая фигура как средство для установления значения слова	43
Глава II Билингвистические синонимические пары	51
Глава III Контрастный параллелизм	66
Часть II	74
Глава I Фразеологические распространения	74
§1. Фразеологизмы, входящие в семантическое поле "Смерть"	75
§2. Фразеологизм как член синонимического ряда	79
§3. Восточная метафора обозначающая "плач"	82
Глава II Строфа – как функциональная часть речи	84
§1. Корреляция язык/речь и поэтический текст	84
§2. Об одном средстве содержательной целостности строфы в поэме	86
Глава III Поэтическая теория Ш. Руствели и вопрос этоса в поэме	93
Приложение	102
Параллелизм как поэтическая модель	102
Резюме на русском языке	113
Резюме на английском языке	116
Литература	119
Указатель слов	131
Указатель имен	132
Предметный указатель	135

Contents

Preface	7
Introduction	10
About poetic function of a language	10
The history of the question	17
Part I	27
Chapter I Lexical parallelism	27
§1. Semantics and structure	27
§2. The semantic field and poetic gradation	32
§3. The synonymic row and repetition	38
§4. Poetic figures – as the means of forming the meaning of a word	43
Chapter II Bilingual synonymic pairs in the poem	51
Chapter III Contrastive parallelism	66
Part II	74
Chapter I Phraseological extension	74
§1. Phrases of semantic field of “death” in the poem	75
§2. A phrase – as a member of synonymic row	79
§3. Oriental metaphors denoting “weeping”	82
Chapter II Quatrain – as a functional part of speech	84
§1. The correlation of the language/speech and the poetic text	84
§2. A poetic device semantically unifying a quatrain in the poem	86
Chapter III Rustaveli’s poetic theory and the question of ethos in the poem	93
Supplement	102
Parallelism – as a poetic model	102
Summary in Russian	113
Summary in English	116
Reference	119
Index of words	131
Index of names	132
Subject index	135

გამომცემლობის რედაქტორი
მხატვარი

მარინა ჭაჩანაშვილი
ქემალ ჭაბანაშვილი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15.09.79; საბეჭდი ქაღალდი 60X84^{1/16}
პირ. ნაბ. თაბახი 9,25; სააღრ.-საგამომც. თაბახი 8,92; შეკვეთა №
ტირაჟი 500

ფასი სახელშეკრულებო

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პრ., 14.